

ŽIVOT MLADIH, PRIPREME ZA BRAK I SKLAPANJE BRAKA U SELIMA U OKOLICI NOVSKE

NEVENA ŠKRBIĆ

Filozofski fakultet

Odsjek za etnologiju

Ivana Lučića 3, 10000 Zagreb

UDK 392.4

Pregledni rad

Review

Prihvaćeno: 01. 09. 2003.

U prilogu je sustavno izložena građa vezana za predsvadbene i svadbene običaje u selima u okolici Novske, koja je rezultat terenskoga istraživanja provedenoga u Kozaricama, Starom Grabovcu, Gornjim Bogičevcima, Rajiću i Brestači u veljači 1999. godine.

UVOD

Ovaj rad predstavlja sustavan prikaz građe o predsvadbenim i svadbenim običajima u okolici Novske, koja je prikupljena terenskim istraživanjem u veljači 1999. godine. Istraživanje je vodila Milana Černelić, dok je Nevena Škrbić transkribirala snimljeni materijal i napravila sintezu dobivenih podataka. U obzor ovoga rada ušli su sljedeći lokaliteti u zapadnoj Slavoniji: Kozarice, Stari Grabovac, Gornji Bogičevci i Rajić, u kojima je ispitan čitav tijek predsvadbenih i svadbenih događanja, dok su u selu Brestača zabilježeni podaci vezani isključivo za okupljanja mladih, u prvom redu za radne sastanke. Kazivanjima je obuhvaćeno razdoblje od dvadesetih godina prošloga stoljeća do danas. Uz terenske transkripte, u radu su korišteni podaci iz Upitnica Etnološkog atlasa (nadalje će se koristiti skraćunica UEA), koji se odnose na Stari Grabovac, Kozarice i Gornje Bogičevce. U prilog je uključena građa prikupljena u okviru sljedećih tema: 117. Odakle i kako se uzima bračni drug, 118. Miraz i plaćanje cijene za nevjestu, 119. Neredovni načini sklapanja braka, 120. Ženidbeni običaji do svadbe, 121. Običaji pred samu svadbu, vijenci, svadbena oglavlje, 122. Svatovske časti i 123. Tok svadbe. Podaci iz Upitnice vezani za odabrane teme prilično su šturi, ponekad i kontradiktorni, ali su pružili dobar uvid u nazivlje koje se koristilo za određene pojave. Kao izvor podataka poslužili su i rukopisi o svadbi Luke Pejakovića iz Starog Grabovca, zapisani 1987. godine, i Katice Pereković iz Gornjih Bogičevaca, koja je svoj opis rodnoga sela uobličila tijekom boravka u Zagrebu, 1989. i 1990. godine. Ovim su zapisima sami stanovnici ovoga kraja nastojali prikazati *mukotrpan*

rad i sitne radosti sela u okolici Novske (prema rukopisu Katice Pereković 1989/1990:13), a neke pojedinosti iz navedenih rukopisa dodatno su razjašnjene kazivanjima njihovih autora. U ovom prilogu korišteni su i podaci iz seminarskoga rada Marije Ostojić, studentice etnologije, o svadbenim običajima u Gornjim Bogičevcima, koji su rezultat terenskoga istraživanja obavljenoga 1994. godine.

SASTAJANJE MLADIH

U selima u okolici Novske položaj pojedinca u zajednici, njegova prava i dužnosti znatno su ovisili o njegovu bračnom statusu. Prema riječima kazivača iz Gornjih Bogičevaca, još u periodu nakon drugoga svjetskoga rata mlade žene u crkvi su sjedile odvojeno od svojih neudanih suseljanki, u domaćinstvu su preuzimale odgovornije zadaće i slično. Stupanje u brak bilo je, kako navode u Kozaricama, svojevrsni "društveni zakon", a često je čitava obitelj mladića ili djevojke aktivno sudjelovala u njihovu zbližavanju. To se očitovalo već pri okupljanjima mladih, na kojima su nerijetko bili prisutni i stariji članovi obitelji, poglavito žene. Tako u Kozaricama ističu kako se u prvoj polovici 20. stoljeća *nije išlo bez mame na zabave*. U Starom Grabovcu, pak, navode kako one nisu sjedile skrštenih ruku, već bi sinu sugerirale: *Ja sam za tu!* U tom selu kao osnovnu svrhu takvih okupljanja prepoznaju upravo društvenu funkciju: *To su obično majke pripremale za svoju djevojku, da se ona privikava na takve dolaske, obilaske... i da upozna mlade.*

Priliku za druženje mladima su pružali brojni radni sastanci. Takva je prigoda bilo čijanje perja u zimskim mjesecima, uglavnom iza Božića, u pokladnom razdoblju, i to najčešće subotom. U cijelom kraju za ovaj se sastanak koristi naziv *čejalo*, uz koji se u Gornjim Bogičevcima i Rajiću javlja i izraz *čijalo*, a Katica Pereković iz Gornjih Bogičevaca navodi pojam *čejanje* kao naziv i za sastanak i za samu radnju (Pereković 1989/1990:14). Održavali su se u pojedinačnim domaćinstvima, svake subote u drugom, pa su se obitelji tako međusobno ispomagale. Na sličan se način u kasnu jesen organiziralo i *perušalo*, sastanak na kojem se *perušao* (komušao) kukuruz. Ovim su se poslovima bavile u pravilu ženske osobe, koje je gazdarica obavještavala o sastanku u svom domu desetak dana unaprijed. Okupljanje je započinjalo u kasnim poslijepodnevnim satima. Tom se prilikom okupljalo i po tridesetak djevojaka i *snaša*, tako da su, prema sjećanju kazivača iz Kozarica, u manjim kućanstvima iznašali i krevete iz soba kako bi se svi mogli smjestiti. Dužnost domaćina bila je počastiti gošće pa su tom zgodom posluživali večeru, sastavljenu pretežito od *pače* (hladetine), kobasica, kolača, pita s orasima, makom, rogačem

i slično, dok su za piće posluživali vino i rakiju. Neizostavna sastavnica ovakvih skupova bilo je *zagledanje* mladića i djevojaka. Tako su se pri kraju posla, oko 22 sata, priključivali i mladići, koje domaćin nije trebao posebno pozivati. Većinom je bila riječ o suseljanima, ali bi se povremeno pojavili i momci iz okolnih sela, posebice ako su bili u rodu s domaćinima ili ako *ofiraju* (očijukaju) s djevojkom iz tog sela. Oni su sjedili uglavnom iza djevojaka, kartali, a još češće zadirkivali cure, primjerice, vezujući im *fertune* (pregače) za stolice. U Gornjim Bogičevcima navode kako su znali djevojkama među već probrano perje ubaciti ono neočijano. Također je bilo slučajeva da poneki mladić u vreću s perjem ubaci miša. Mirno podnošenje takvih zadirkivanja starije su sudionice smatrale pokazateljem djevojkine prevelike slobode ili znakom da joj se mladić sviđa. Stoga su reakcije djevojaka znale biti burne: *Dogodi se da neka razljučena goropadnica i za kose oštro povuče kojeg momka.* (Pereković 1989/1990:14) U Rajiću napominju kako su ponekad momcima na zadirkivanje odgovarale pjesmom:

*Nemam dike, pa nemam ni brige,
gdje je dika, briga prevelika.*

Nakon obavljena posla mladi su se bavljali različitim igrama. U Starom Grabovcu kažu kako su se igrali *kamenčića*: igra se uzvodila u paru, tako da jedan od njih u ruci drži kamenčić, a drugi ga pokušava dlanom udariti po šaci pa kad uspije, dobiva kamenčić. No, kazivači ističu kako su na takvim sastancima češće bile igre čiji je glavni sadržaj bilo davanje poljubaca. Takva igra se u Kozaricama i nazivala *poljupci*. Jednom mladiću dodijelili bi pojas i njegova je zadaća bila doznati od sudionika koji bi prvi sjeo na stolac u središtu prostorije ime mladića ili djevojke čiji poljubac priželjkuje. Potom bi trebao prići osobi čije je ime izgovoreno i lagano je pojasom udariti po leđima. Ona bi prišla igraču na stolcu, poljubila ga te sjela na njegovo mjesto, tražeći poljubac. U Kozaricama pričaju kako se u ovakvim prigodama *išlo brojiti zvijezde*. Mladić bi stao na vrata i pozvao određenu curu da mu se pridruži u brojanju zvijezda. Kad bi ona prišla, *koliko bi on nabrojao zvjezdica, toliko bi bilo pusica*. Nakon toga je djevojka ostajala na vratima. No, momci su se znali na taj način i narugati curama: udarili bi nogom u prag, što znači da curi neće dati poljubac. U Rajićima spominju i *okretanje buve*: *Jedan viče: "Okreni se, buvo." Drugi kaže: "Neću." Kaže: "Zašto!" "Dok taj i taj ne poljubi tu i tu." Onda je taj ide ljubiti, cura se malo otimala.* U Rajiću i Gornjim Bogičevcima zabilježeno je *ljubikolo*: Mladi su formirali kolo, jedan od igrača bio je u sredini, a ostali bi mu pjevali:

*Bimber nam je u kolu
na bumberu košulja,
zlatnim vezom svežena.*

*Ljubi, bimber, koga očeš,
ako nećeš nikoga,
onda seli iz kola.*

Na to je igrač u kolu izgovarao ime osobe čiji poljubac očekuje, a ta bi osoba nakon poljupca ostala u sredini. U Rajiću se događalo da momak prospe djevojci perje iz sita ako ga ona odbije poljubiti u jednoj od ovih igara. No, takvi su slučajevi ipak bili rijetki jer su se većinom u takvim igrama pozivali mladići i djevojke među kojima su postojale izražene simpatije. Igre s dijeljenjem poljubaca nisu nailazile na osudu starijih, takvo ponašanje na ovim sastancima bilo je društveno prihvaćeno. Na *čejalima* i *perušalima* često se održavao i ples, uz pratnju *cicuga* (usne harmonike), tamburica ili harmonike. U prvoj polovici 20. stoljeća u takvim se prilikama plesao *drmeš*, gdje je to prostor dopuštao, ali i valcer, polka, a pred drugi svjetski rat i swing, tango itd. Zabava je većinom završavala nakon ponoći. Mladićima je bilo dopušteno pratiti djevojke do njihova doma, uz pratnju djevojčine majke ili nekoga drugoga člana njezine obitelji. Redovitost održavanja ovih sastanaka poremetio je drugi svjetski rat. Oni su se sporadično odvijali još pedesetih godina, ali sve rjeđe i sve su češće postajali zanimacijom starijih ženskih osoba, dok su mlađi nalazili nova mjesta okupljanja i vidove zabave.

Za razliku od ovih sastanaka, koje većina kazivača smatra bitnim čimbenikom kohezije zajednice do polovice prošloga stoljeća, podaci o *prelima* prilično su šturi. Kazivači iz Starog Grabovca, Gornjih Bogićevaca i Brestače pamte ih samo kroz priče svojih starijih i smještaju ih na početak 20. stoljeća. U tom su razdoblju ovi sastanci bili i prilika za druženje mladih, dok su se, kako navode u Starom Grabovcu, postupno na njima počele okupljati isključivo žene, i to uglavnom udate i starije. Za takve su sastanke zabilježeni nazivi *žensko prelo* i *bablje prelo*. U Brestači kažu da se na prelo išlo od studenoga do veljače i da su tom prilikom žene *prele*, *štirkale*, *necale* i *heklale*. Prema riječima kazivačica iz Kozarica, neposredno prije drugoga svjetskoga rata prelo se u pravilu kod kuće. Samo iznimno bi se dvije susjede sastale i zajedno prele. Budući da su od sredine 20. stoljeća drugi radni sastanci igrali mnogo istaknutiju ulogu od *prela* te su se u susjednim područjima *prela* duže održala nego u ovom kraju, danas pojedini stanovnici ovih sela održavanje *prela* opisuju kao jedno od razlikovnih obilježja njihove zajednice u odnosu na okolne. Primjerice, u Rajiću ističu: *Bosanci su prelili, Slavonci nisu prelili. Mi smo zvali čijalo, perušalo, a prelo ne.*

Na nekim su radnim sastancima momci pomagali djevojkama u obavljanju poslova. Tako je bilo na *tucaji* pri mlaćenju rukoveti konoplje ili lana. Ti su se

sastanci održavali u jesenskim mjesecima rano navečer. U Rajiću su se momci nadmetali u vještini rada na *stupi*, trlici, nastojeći pokazati curama svoju spretnost: *Moraju stucat do kraja tu konoplju. Kaže, ako ne možeš, onda ti drugi uzme curu.* Pozder se lakše odstranjivao kad bi se vlati ugrijale, što je mladima služilo kao dobra isprika za zajedničko valjanje po lanu. Mladi su se susretali i pri obavljanju drugih poslova: pri napasanju stoke, žetvi, vršidbi žita itd.

Osim uz obavljanje određenih poslova, upoznavanje i druženje mladih bilo je vezano i uz događanja koja su pratila crkveni kalendar. Budući da u korizmi pjesma i ples nisu bili dopušteni, mladi su u tom razdoblju igrali različite igre na otvorenom, i to većinom navečer. U Gornjim Bogićevcima i Rajiću spominju da se *igralo šire*: mladić lovi djevojku po putu, a drugi ga mladić u tome ometa. Postojala je i igra zvana *kaišanje*, pri kojoj jedan igrač lovi drugog, najčešće osobu suprotnog spola, nastojeći je lagano udariti pojasom. U Starom Grabovcu sjećaju se da su se igrali i preskakanja preko jarka, pri čemu je jedan od igrača hodao po dnu jarka i pokušavao uhvatiti svoje suigrače. Odlazak u crkvu nedjeljom i na različite blagdane, Božić, tijekom svibanjskih pobožnosti itd. mladima je također predstavljao prigodu za susretanje. Poslije mise pred crkvom se igralo kolo. Djevojke su, kažu u Rajiću, počinjale igrati kolo s navršenih četrnaest godina, a momci s kojom godinom više. Premda su kola najčešće okupljala mlade unutar sela, ponekad bi im se priključili i momci iz okolice, posebice ako bi im za oko zapela djevojka iz tog sela. Tako u Rajiću pamte da su se nakon drugoga svjetskoga rata u kolo pred crkvom ponekad uključivali i Srbi iz Donjeg Rajića. Prema riječima kazivačica iz Kozarica, ponekad su se nedjeljom igrala i po tri kola u različitim dijelovima sela, koja bi uglavnom povele djevojke, a od mladića se očekivalo da se priključi onome u kojemu je njegova simpatija. Momci su u kolu nastojali zauzeti položaj pri kojem bi svoju odabranicu držali za ruku. Svoju su naklonost izražavali obraćanjem određenoj djevojci kroz pjesmu. Djevojke i mladići su se međusobno *napjevali* u kolu. Luka Pejaković iz Starog Grabovca glavnom funkcijom ovakvih prigoda smatra upravo zagledanje mladih. Za kola koja su se počinjala igrati za Uskrs kazivač koristi naziv *zagledna kola*¹: *Djevojka je išla u zagledno kolo. Tu je već ona bila na ponudi...* (Pejaković 1987:69-70). Kasnije se kolo počelo igrati i pred zgradom Vatrogasnoga doma, što se sporadično održavalo i nakon drugoga svjetskoga rata. Prema kazivanju u Gornjim Bogićevcima, djevojka koja je ušla u godine primjene za *ofiranje* i sklapanje braka smjela se, uz pristanak roditelja, u kolu pojavljivati gologlava, dok je do tog trenutka trebala nositi *rozače* (pletence), pokrivenne *šamijom*.

¹ Taj naziv ostali kazivači ne navode, a ne spominje se ni u korištenim izvorima.

Izvanrednu priliku za zbližavanje mladih predstavljali su *kirvaji*, *kramovi* crkve, odnosno proslave dana patrona sela, koje je u pravilu pratio sajam. Za razliku od ostalih vrsta sastanaka, na kojima su se pretežito okupljali stanovnici istoga sela, na *kirvaje* su dolazili ljudi iz čitave župe, pa i šire okolice. Naime, obitelji su na *kirvaj* svoga sela pozivale na gozbu rodbinu i kumove iz drugih mjesta. Tom su se prilikom održavala svojevrsna natjecanja u pjevanju i igranju između stanovnika različitih sela. U Kozaricama opisuju kako se: *za sajma... u Novskoj po dva, tri kola igraju. Npr. Kozarčani ili Jazavčani, pa onda Brezovčani svoje, pa onda guraju se čije će nadjačat, čije će ljepše pjesme biti...* Curama se nije zamjeralo ako *kirvaj* provedu u društvu mladića. U Kozaricama gdje je *kirvaj* bio na Vidovo, Lukovo i Ilindan, rekli su: *Vidjet ćemo na Sv. Iliju kojeg cura ima đuvegiju* (mladoženju). Kazivači iz Gornjih Bogičevaca navode kako se Ivanje smatralo naročito značajnim za upoznavanje i zbližavanje mladih. Drži se da veza koja započne na dragaličkom *kirvaju*, na dan Sv. Ivana Zlatoustog, ima dobre izgleda za uspjeh.

Djevojačkih sajmova, mjesta gdje su se okupljale djevojke u svrhu zagledavanja i dogovaranja braka, u ovom kraju nije bilo².

Vršnjake iz susjednih sela i šire okolice mladi su upoznavali prilikom posjete rodbini izvan svog mjesta, a neki od tih susreta su okončavali i brakom. Konačno, jedno od mjesta upoznavanja mladih bile su i svadbe, gdje se, kako piše Katica Pereković: *zaljubljeni mladi izgube u mraku pa šapuću i planiraju svoje svatove* (Pereković 1989/1990:18). U Gornjim Bogičevcima kazivači navode primjer svoje susjede koja je svog muža susrela tako što je on na svadbi imao ulogu kuma, a ona kume.

DARIVANJE

Nedvosmisleni način izražavanja naklonosti među mladima u novačkom je području predstavljalo darivanje. Donošenje dara kući bio je znak obiteljima mladih da određeni mladić udvara djevojci te da ona prihvaća njegovo udvaranje. *Dar je bio svima znak da je djevojka zagledana*, navode u Starom Grabovcu. Mladi su međusobno darivali slatkiše, cvijeće i sl. No, mnogo je snažniju poruku upućivalo darivanje rupčića. Rupčice su za tu priliku djevojke najčešće same izrađivale, nastojeći pritom pokazati svu svoju vještinu vezenja. Tako je bilo sve do šezdesetih godina, kad su ih istisnuli pretežito kupovni rupci. Njih su djevojke darivale momcima obično prilikom igranja kola: držale bi rupčić među prstima i jednostavno ga ispustile u momkovu ruku. Prema podatku za Stari Grabovac,

² Ta je pojava poznata jedino Luki Pejakoviću iz Starog Grabovca, koji takvu vrstu dogovaranja braka pripisuje stanovnicima iz okolice Darde.

ako se djevojka na sljedećem sastanku pojavila bez rupčića, to je bio pokazatelj da još osjeća naklonost prema dotičnom momku, a prestanak zanimanja djevojka je iskazivala donošenjem novog rupčića. Rupčić se kao znak naklonosti pojavljuje i u tradicijskim pjesmama, pa je tako u Kozaricama zabilježeno:

*Evo mojih sedam maramica
uzeo dragi baš sa tarabica.*

Prema podacima za Kozarice, Stari Grabovac i Gornje Bogičevce nerijetko su mladići postavljali rupčiće na vidnom mjestu u svom domaćinstvu. Tako u Kozaricama napominju: *Maramica je bila uspomena, ja sam čula da je bilo dječaka koji su stavili maramicu na stol kao neki tabletić.* U Starom Grabovcu i Kozaricama navode da su pojedini mladići znali curama uzimati rupčiće protiv njihove volje, *kao trofej*, kako bi se njima mogli hvaliti. No, to nije obvezivalo djevojke ni na koji način te su one sa sobom ponekad nosile i rezervni rupčić, da bi ga mogle pokloniti svom odabraniku.

Za djevojku je posebnu važnost imalo darivanje licitarskoga srca s ogledalcem. Kupovanje licitarskih srca, lutki i sl. bilo je uglavnom vezano uz sajmove na seoskim *kirvajima*. Mladići su uglavnom dopuštali svojim odabranicama da same odaberu dar koji im se najviše sviđa. Darivanje na *kirvajima* bilo je toliko uvriježeno da je u Gornjim Bogičevcima postojala i izreka: *Ivanje zagledanje, a Miolje kupovanje*³, što znači da se od momka očekuje da tom prilikom nadari djevojku u koju se zagledao. Kazivači iz toga sela navode da su takvi postupci bili uobičajeni u ovom kraju do konca četrdesetih godina 20. stoljeća. Darivanje se nerijetko poimalo kao svojevrsni uvod u sastanke koji su prethodili svadbi. U Gornjim Bogičevcima takav mladićev postupak tumače kao *davanje kapare*⁴. Darovi su služili mladima na čast, a oni koje bi primili darove od više osoba uživali su poseban ugled među svojim vršnjacima. Tako u Starom Grabovcu ističu kako je mladić primljene darove *svečano pokazivao, hvalio se. U kući je to bila tema, glavni razgovor.* Kazivačica iz Rajića i danas s ponosom ističe kako se mnogo njezinih prijateljica najelo bombona na njezin račun.

PONAŠANJE DJEVOJAKA I MLADIĆA

Premda je mladićevo iskazivanje zanimanja za određenu djevojku doprinosilo njezinu ugledu u očima suseljana, zajednica je osuđivala preslobodno ponašanje u javnosti. To je moglo ugroziti djevojčine izgleda za udaju. U čitavom kraju kazivači se sjećaju da su se uoči drugoga svjetskoga rata djevojke

³ Sveti Mihovil je svetac zaštitnik Gornjih Bogičevaca.

⁴ Kazivač iz Starog Grabovca ovaj izraz vezuje uz darove koje je momkova rodbina donosila mladoj prije svadbe.

trebale vratiti kućama kad odzvoni *Zdravo Marija*. Naklonost se javno smjela izražavati isključivo pogledima, povjerljivim razgovorom, zajedničkim plesanjem, pokojim poljupcem na radnim sastancima. Veća sloboda pri takvim okupljanjima smatrala se neprikladnom pa u ovom kraju nisu zabilježene pojave poput *liganja* i slično. Momak je smio otpratiti djevojku do kuće, ali samo u pratnji člana djevojčine rodbine. Prešutno su bili dopušteni i večernji dolasci momka pod djevojčin prozor na razgovor. Za tu je prigodu djevojka vješala izrađenije zavjese kako bi istakla svoju urednost i marljivost. Luka Pejaković iz Starog Grabovca za takav vid druženja koristi pojam *ašikovanje*⁵ (Pejaković 1987:70). No, boravak mladića u djevojčinoj kući u noćnim satima nije bio dopušten. Također, kazivači iz Kozarica, Gornjih Bogićevaca i Rajića navode da se početkom 20. stoljeća smatralo neprikladnim da djevojka ulazi u mladićevu kuću prije braka, to bi bilo "iskretanje reda".

No, bilo je i odstupanja od ovih društveno prihvaćenih normi. Mladi su se, u trenucima manje budnosti rodbine, iskradali s *čejala* te neko vrijeme provodili nasamo. Prema podacima za Gornje Bogićevce, Kozarice i Rajiće, mladi bi se noću potajice iskrali i iz vlastite kuće, a bilo je i slučajeva da se mladić noću uvuče u djevojčin *kiljer*.

Nije bila rijetkost da mladi prije braka *ofiraju* s više djevojaka, odnosno mladića, što se nije negativno odražavalo na njihove izgleda za stupanje u brak. Štoviše, donekle je doprinosilo njihovu položaju među vršnjacima. Tako u Gornjim Bogićevcima smatraju da je *dobra cura za kojom više momaka leti*, a u Starom Grabovcu tumače da je djevojka *ašikovati mogla i s više* (momaka)... *Dobivala je na cijeni jer je više momaka bilo za nju zainteresirano*. Prema podatku za Rajić i Gornje Bogićevce, mladići su se naročito dičili činjenicom da više djevojaka pokazuje zanimanje za njih. Takve djevojke nazivale su se *inočama*. U Gornjim Bogićevcima sjećaju se slučajeva da je poneki mladić u kolu stajao između svojih *inoča*⁶.

No, ulaženje u intimnije odnose prije braka, posebice s više partnera, zajednica je osuđivala, i to izrazitije kad je bila riječ o djevojkama. Takvih je primjera ipak bilo i te su osobe suseljeni nazivali *bečarušama* (prema podacima za Rajić), *milovoznicama* (prema podacima za Gornje Bogićevce), a bilo je i pogrđnijih izraza, koje kazivači nisu htjeli spominjati, *jer su prosti*. Ovakva reputacija smanjivala je djevojčine šanse za udaju. U Starom Grabovcu navode kako se događalo da momkova rodbina zabrani vezu s djevojkom *na lošem*

⁵ Ostali kazivači nisu potvrdili ovaj naziv.

⁶ Antagonizam udvarača iste cure, a i *inoča* ponekad je, prema riječima kazivača iz Rajića, znao okončati žestokom prepirkom, pa i tučom.

glasu. Međutim, preslobodno ponašanje nije bilo toliko stigmatizirano da se takve djevojke ipak ne bi mogle udati. Neke od njih pošle bi za udovca ili za momka iz drugoga sela. Prema kazivanjima iz Gornjih Bogićevaca i Rajića, nisu imale većih poteškoća ni pri udaji u vlastitom selu ako su posjedovale druge osobine poželjne za brak, u prvom redu ako su mogle u novi dom donijeti bogatiji miraz.

IZVANBRAČNA DJECA

Bilo je otklona od nepisanih pravila koja su određivala poželjno ponašanje mladih u zajednici, pa je tako u selima u okolici Novske bilo izvanbračne djece. Za dijete rođeno izvan braka u ovom su kraju zabilježeni nazivi *kopile* (u Gornjim Bogićevcima, Kozaricama i Rajiću), *kopilje* (u Starom Grabovcu i Kozaricama), *kopiljan* (u Gornjim Bogićevcima i Starom Grabovcu), a prema kazivanju iz Starog Grabovca u selima bližim granici s Bosnom javljao se i izraz *fačuk*. Majka koja je rodila izvan braka, prema riječima kazivača iz Gornjih Bogićevaca, nazivala se *kopiljačom* i drugim izrazito pogrđnim nazivima. Za razliku od izvanbračne djece koje je zajednica uglavnom prihvaćala i nije im se izrugivala, status majke je u zajednici bio nepovoljan, među suseljanima je ona, kako navode u Rajiću, *uvijek na bubnju bila* (bila je tema razgovora pri svim okupljanjima). Uglavnom su izvan braka rađale djevojke koje nisu imale stalniju vezu ili su ulazile u spolne odnose s više momaka. Taj je događaj bacao sjenu na čitavu djevojčinu obitelj pa donekle i na njezine neudane sestre, kako napominju u Kozaricama. Stoga, ako bi djevojka koja je imala ozbiljnoga udvarača ostala u drugom stanju, posebice nakon prošnje, njezina obitelj svakako je nastojala ubrzati pripreme za svadbu, kako bi se izbjegla sramota. U Rajiću se sjećaju slučaja da je djevojka rodila izvan braka, ali su otac djeteta i njegova obitelj bili izloženi takvom pritisku njezinih roditelja da je on na koncu ipak odlučio oženiti je pa se prilikom odvoženja mladine *robe* u mladoženjinu kuću prevozila i kolijevka. Ponekad su djevojke s izvanbračnom djecom protiv mladića pokretale sudski proces radi priznavanja djeteta. Prema riječima kazivača iz Rajića, bilo je svakojakih pokušaja mladića da se izvuku iz takve situacije: ... *njega jedna optužila da je njegovo, a on sucu reko: "Vi, gospodine sudac, utirite čega u ruku i pogodite sad čije je to."*

U takvim su se slučajevima prezime i nepokretna imovina nasljeđivali matrilinarno, a ako bi otac priznao dijete, ono je dobivalo i dio njegove imovine. Zbog negativnoga stava zajednice prema toj pojavi, djevojka s izvanbračnim djetetom ponekad je ostajala neudana. No, prema riječima kazivača iz Kozarica i Starog Grabovca, neke od njih bi se udale za udovca ili starog

momka iz vlastita sela. Češće su ipak nalazile bračnog partnera u drugim mjestima. U Starom Grabovcu bilo je primjera da pritom djecu ostave kod svojih roditelja, ali većinom su ih ipak vodile sa sobom.

SPREČAVANJE TRUDNOĆE I POBAČAJI

Budući da je trudnoća izvan braka znatno pogoršavala položaj djevojaka u ovim selima, primjenjivala su se različita sredstva kojima se nastojalo spriječiti začeće. Prema riječima kazivača iz Rajića i Gornjih Bogićevaca, najraširenija preventivna metoda u ovome kraju bila je *coitus interruptus*, ali žene su bile svjesne nesigurnosti ovakvoga načina zaštite, posebice zbog nekooperativnosti muške strane. Stoga su se pojedine žene same nastojale pobrinuti za taj problem. U Gornjim Bogićevcima navode da su kao mehaničko kontracepcijsko sredstvo prije drugoga svjetskoga rata koristile manje drvene umetke. No, takvi su pokušaji ponekad imali drastične posljedice te su žene posljedično oboljevale od sepse. Bilo je i pokušaja izazivanja sterilnosti: prema kazivanju iz Starog Grabovca, žene su odlazile vračarama koje su im miješale neke napitke⁷.

Djevojke su problem trudnoće izvan braka ponekad rješavale abortusom. Najčešće su taj postupak obavljale same ili uz pomoć babice, koja je bila vična i tim poslovima. Prema podacima za Gornje Bogićevce, pobačaj su izazivale perom ili vretenom. No, zbog nehigijenskih uvjeta i tajnosti u kojoj su se ti postupci odvijali, takvi su zahvati ponekad kobno završavali. Slično se događalo i uslijed ispijanja čaja od lišća oleandra, vrlo toksičnoga napitka, kojim se također nastojao izazvati abortus. Ovakvi zahvati nisu se prakticirali isključivo među djevojkama, već su ih primjenjivale i udane žene. Naime, premda su djeca shvaćana kao obiteljski blagoslov, žene su još početkom 20. stoljeća nastojale ograničiti porod, često i abortivnim metodama. Pobude su u prvom redu financijske prirode, kako bi se spriječilo raspačavanje obiteljske imovine. Znanje o takvim postupcima predstavljalo je svojevrsnu tajnu koju je dijelio ženski dio zajednice, tako da pri istraživanju kazivačice nisu bile sklone spominjati imena žena koje su pribjegavale ovim metodama i okolnosti u kojima se postupak odvijao.

⁷ Kazivačima nije poznat sastav napitka za izazivanje neplodnosti.

IZBOR BRAČNOGA DRUGA ZNAČENJE BRAKA.

U razdoblju do drugoga svjetskoga rata u ovom je kraju bio uvriježen stav da život pojedinca postaje cjelovitim tek pri sklapanju braka. Smatralo se da samo u tom slučaju osoba stvarno može pridonijeti boljitku svoje obitelji i funkcionirati kao punopravni član zajednice. Ključnim razlogom poželjnosti braka smatra se potomstvo, produženje obiteljske loze, čime se osigurava i pomoć roditeljima u starosti. Kazivači iz Kozarica i Starog Grabovca kao jednu od prednosti braka ističu mogućnost međusobnog ispomaganja supružnika. Nesklapanje braka poimalo se kao svojevrstan otklon od općeprihvaćenoga pravila. Prema djevojkama i mladićima koji nisu sklopili brak suseljani su se odnosili sa sažaljenjem, a ako je bila riječ o njihovu izboru, većina ih je smatrala čudacima. Nazivali su ih *starim momcima* i *starim curama*. Pejaković uz ove izraze za neoženjene momke bilježi i nazive *bećar* i *gerza* (Pejaković 1987:69). Drugi pejorativni nazivi za te osobe u ovom području nisu zabilježeni. U Rajiću navode da se cure počinjalo ubrajati u ovu skupinu s prijedjenih 22 do 23 godine, a momke s navršenih 30. *Bilo je ružno čut ako ostane djevojka neudana*, ističu u Kozaricama. Glavnu prepreku sklapanju braka predstavljala je tjelesna ili duševna bolest. Prema podacima za Kozarice i Stari Grabovac, šanse za ulazak u brak pogoršavalo je i siromaštvo. U Kozaricama se sjećaju slučajeva da su imućniji roditelji branili mladima vezu s osobom iz siromašnijega domaćinstva s velikim brojem ukućana⁸, a oni potom nisu htjeli ulaziti u brak s drugima. Takve se osobe opisivalo uzrečicom: *Čizme neće, opanke ne smi*. Problematična narav, sklonost alkoholu i drugim porocima također su smanjivali mladićeve izgleda za ženidbu. U Rajiću i Kozaricama navode da su djevojke ponekad ostajale neudane ako su one ili njihovi roditelji bili previše izbirljivi pri određivanju potencijalnoga bračnoga druga. U Gornjim Bogićevcima je zabilježeno da su se pojedine djevojke odlučivale na samački život radi toga što su, ostavši bez roditelja, skrebile za mlađu braću i sestre. No, nije bilo pojave da u obiteljima bez muškog potomstva kćerka preuzme ulogu muškog nasljednika te se počne u skladu s tim ponašati. Ipak, kazivači iz Rajića sjećaju se priča o djevojci, njihovoj vršnjakinji, koja se ponašala *više po muški*: s njima se kartala, odlazila s grupom momaka na prelo i sl. Međutim, to tumače kao njezin vlastiti odabir, kao djevojinu sklonost, a ne kao rezultat primoranosti uslijed specifičnih uvjeta u obitelji. Ta se djevojka na koncu udala, premda nešto kasnije od svojih suseljanki.

⁸ Premda je život s mnogo braće u kući donekle smanjivao mladiću izgleda za ženidbu, nisu zabilježeni primjeri u kojima bi mladi brat stoga bio primoran ostati neoženjen.

Katkad se događalo da osobe koje nisu stupile u brak u zrelijoj dobi započnu zajednički život s udovcem ili udovicom. Uslijed stradanja tijekom drugoga svjetskoga rata, i to posebice muške populacije, znatno je porastao broj neudanih djevojaka u ovome kraju. Otad je postupno i stav prema takvim osobama postajao sve liberalniji.

DOB STUPANJA U BRAK

Početkom 20. stoljeća bilo je slučajeva da se djevojka uda s nenavršenih petnaest godina, uz sudsko odobrenje. No, većina je stanovnika ovoga kraja takav postupak smatrala preuranjenim. Prema podacima za Stari Grabovac, djevojčini roditelji su ponekad odgađali posjete prosaca zbog njezine nezrelosti. Obično se djevojka počinjala pojavljivati na radnim sastancima i sličnim okupljanjima s navršenih šesnaestak godina, kako navode kazivači iz Kozarica. Do drugoga svjetskoga rata dob od sedamnaest do dvadeset godina smatrala se najprikladnijom za udaju. Uobičajena dob za ženidbu mladića bila je od osamnaest do dvadesetpet godina. U Kozaricama i Rajiću ističu da je bilo poželjno da mladić prije braka odsluži vojsku, jer se tada mogao potpuno posvetiti obitelji, a odsluženje se tumači kao svojevrsni pokazatelj mladićeve zrelosti. Prije drugoga svjetskoga rata mladićeve materijalna neovisnost nije predstavljala uvjet za brak, budući da je stanovanje uglavnom bilo organizirano virilokalno.

Većinom je suprug bio po nekoliko godina stariji od supruge (pretežito dvije pet godina). U Rajiću ističu da je ponekad razlika bila i do petnaest godina, ali su takvi primjeri predstavljali iznimku. Brakovi u kojima su žene bile starije od muževa nisu se smatrali bitnim odstupanjem od pravila. Takve su situacije bile relativno česte neposredno nakon drugoga svjetskoga rata. Naime, brojni dvadesetogodišnjaci stradali su u ratu pa su njihove vršnjakinje bračne drugove birale djelomice i iz mlađe generacije. Prema kazivanjima iz Kozarica, ovakav dobni odnos smatrao se i poželjnim u slučajevima kad bi momkovo domaćinstvo ostalo bez domaćice pa je imalo veću korist od iskusnije žene. U Rajiću i Gornjim Bogićevcima zabilježeno je i vjerovanje da će muškarac koji oženi djevojku stariju od sebe imati sreće u konjima.

KAKO SE BIRA BRAČNI DRUG

Premda su mnoge veze započete pri okupljanjima mladih završavale brakom, sve do sredine 20. stoljeća velik utjecaj na konačan izbor bračnoga druga imali su roditelji. U svim su selima naglašavali kako je mjera u kojoj su roditelji utjecali na djetetov izbor znatno ovisila o imovinskim prilikama

obitelji. Tako su osobe iz siromašnijih domaćinstava imale veću slobodu pri odabiru partnera. Kako kaže Manda Kuzlić iz Kozarica: *među siromašnima bi se reklo: 'Hoćeš me, prnje?' 'Hoću te, dronje!' i ajde.* Imućniji roditelji su se, pak, češće uplitali u odluku o partneru njihova djeteta, nastojeći da je on također iz dobrostojeće obitelji. Na taj su se način trudili osigurati materijalnu sigurnost svoga djeteta, a i vlastitu. U čitavom kraju zabilježeni su primjeri zabrana sklapanja braka s osobom bitno lošijega imovinskoga stanja. Većina mladih bi se pokorila volji roditelja, ali bilo je i pojava da se brak sklopi na neredovni način, bijegom od roditeljske kuće. Roditelji su također imali odlučujuću riječ pri dogovaranju miraza. Prema podacima za Stari Grabovac i Rajić, događalo se da su djevojčini roditelji odbili prosca zato što je njegova strana zahtijevala preveliki miraz, najbolju parcelu zemlje te obitelji i slično.

U slučajevima kad se izbor bračnoga druga nije svodio prvenstveno na odluku mladih, u njihovo povezivanje uključivali su se i posrednici. Posredovanje pri biranju bračnoga druga nije bilo rijetka pojava, što je očito i iz mnoštva lokalnih naziva za te osobe i njihove postupke. Za posrednike su u ovom kraju zabilježeni sljedeći izrazi: *mešetari* (u Starom Grabovcu i Gornjim Bogićevcima), *korteši* (u Starom Grabovcu), *kortešanti* (u Gornjim Bogićevcima), *kortešanice*, samo za ženske osobe (u Gornjim Bogićevcima), *snuboki*⁹ (u Starom Grabovcu), *štimaljke* (u Rajiću), *bajtari* (u Kozaricama), *provodadžije* (u Gornjim Bogićevcima i Starom Grabovcu, prema Upitnici Etnološkog atlasa 120), a za njihovu zadaću: *snubit* (u Kozaricama), *ići u snuboke* (u Starom Grabovcu), *naštímavat* (u Rajiću), *kortešovat* (u Rajiću i Gornjim Bogićevcima) i *zagovarat* (u Gornjim Bogićevcima). Među posrednicima bilo je osoba obaju spolova, ali su tu zadaću češće obavljale žene. Obično su tu ulogu igrali članovi šire rodbine zainteresirane strane, njihovi susjedi, kumovi ili prijatelji. No, prema kazivanjima iz Starog Grabovca i Gornjih Bogićevaca, pojedine osobe su bile poznate u čitavom kraju po vještini zagovaranja pa su se time bavile poluprofesionalno, uz naknadu. U Gornjim Bogićevcima je i danas glasovita Anka Pereković koja je prije šezdesetak godina prošla sva sela od Subocke do Gornjih Bogićevaca posredujući, uglavnom s uspjehom. Posrednik je zastupao obitelj mladića ili djevojke zainteresirane za brak pred drugom obitelji. Za tu uslugu bi ga dotična obitelj zamolila, a rjeđe su pojedinci, obično članice šire rodbine, posredovale samoinicijativno, bez prethodnoga dogovora s roditeljima mladića ili djevojke. Zadaća posrednika bila je posjetiti osobu s kojom bi mladić ili djevojka koje zastupa željeli stupiti u brak, nahvaliti svoga štićenika i njegove ukućane pred

⁹ U Rajiću kazivači ne pamte da su pojam *snuboki* koristili njihovi stariji, ali navode da su ga koristili Podravci koji su dolazili raditi u okolici Novske. No, i prema Upitnici Etnološkog atlasa 120 u Starom Grabovcu se javlja izraz *snubok* za posrednika.

tom obitelji prikazujući ga kao sjajnu priliku za brak. Premda su posrednici svoj cilj uglavnom nastojali ostvariti hvaljenjem svoje strane, prema riječima kazivača iz Gornjih Bogičevaca, bilo je i *kudiša*, posrednika koji su odlazili pokuditi djevojku, odnosno mladića s kojom je odabranik bio u vezi, te potom istaknuti svoga kandidata kao prikladnijega partnera. Prema riječima kazivača iz Starog Grabovca i Gornjih Bogičevaca, posrednik je najčešće donosio toj obitelji na dar litru rakije, slatkiše i slično. To je uglavnom slala zainteresirana strana, ali u Gornjim Bogičevcima navode da bi se katkad i posrednik pobrinuo za dar. Češće se odlazilo nagovarati djevojčinu stranu. U takvoj je situaciji posrednik pokušao dogovoriti dolazak mladićeve strane u prošnju.

Premda se o nagrađivanju posrednika nije unaprijed dogovaralo, zainteresirana strana bila ga je dužna nadariti u slučaju povoljnoga ishoda. U Starom Grabovcu i Gornjim Bogičevcima kažu da su im obično zahvaljivali pokojim *peškirom* (ručnikom), rupcem, bocom rakije, slatkišima i slično. Ako bi nagrada izostala, posrednik bi to smatrao uvredom i minoriziranjem njegovih zasluga. Također, prema riječima Kate Bošnjaković iz Gornjih Bogičevaca, bilo je uobičajeno da mladi čiji je brak na taj način dogovoren povremeno posjete svoga posrednika. Premda je takvo dogovaranje braka od polovice 20. stoljeća postajalo sve rjeđe, sporadično je bilo takvih slučajeva i u novije vrijeme. Tako Kata Bošnjaković navodi primjer iz sedamdesetih godina, kad je sama posredovala između mladića koji je otišao raditi u Njemačku i djevojke iz Gornjih Bogičevaca.

Mladi koji su u brak stupali po nagovoru roditelja u pravilu su se prethodno poznavali. Prema riječima kazivača iz Gornjih Bogičevaca, izuzetak predstavljaju slučajevi u kojima su roditelji tjelesno ili duševno bolesnoj osobi dovodili bračnoga partnera iz drugoga sela. Tako je u Gornjim Bogičevcima otac mladića koji je u drugom svjetskom ratu postao invalidom, zbog čega nitko od njegovih suseljanke nije htio poći za njega, dogovorili vjenčanje sa siromašnom djevojkom iz Gorica, a da se par prethodno nije vidio. Djevojka je u ovom slučaju bila deset godina starija od svog mladoženje i u svom je selu već glasila za *staru curu*, a imala je i sama fizičku manu.

U ovom području ne znaju za pojavu zaručivanja djece nedorasle za brak. Takva se mogućnost ponekad spomene između dvojice prijatelja, ali isključivo u šali.

POŽELJNE OSOBINE BRAČNOGA DRUGA

Izbor bračnoga druga znatno je ovisio o individualnom ukusu i težnjama. No, pojedine odlike su u čitavom kraju opisane kao poželjne. Kod osoba obaju spolova dobro tjelesno i duševno zdravlje smatralo se nužnim za obavljanje svih uloga koje pojedinac ima u obitelji. Obračala se pažnja na marljivost odabranika

i na spretnost pri vršenju različitih zadaća, posebice kod djevojaka. Prema riječima kazivača iz Starog Grabovca i Rajića, naročito se cijenilo djevojčino umijeće izrade tekstila, u prvom redu tkanja. U Starom Grabovcu ističu kako su ženske članice momkove obitelji pomno proučavale tekstil koji im je djevojka darivala na sastancima prije svadbe, kako bi procijenile njezinu vještinu. Fizički izgled je također bio važan čimbenik pri odabiru. Kata Piškar iz Rajića navodi kako je njezin djed odbio jednu suseljanku, uz objašnjenje: *Neću, oću lijepu ženu, da imam lijepu djecu!* U Gornjim Bogićevcima kažu kako se cijela momkova obitelj hvalila po selu ako je njezova odabranica bila atraktivna: *Naša Mare ljepša od svih u selu!* Blaga narav i tolerantnost su se također smatrale velikom prednošću, pogotovo kod djevojaka, da bi se, kako kažu u Kozaricama, lakše uklopile u muževljevu obitelj. Prema podacima za Rajić i Gornje Bogićevce, gledalo se i na slobodu djevojčinih odnosa s drugim mladićima prije braka. U Gornjim Bogićevcima napominju kako su do sredine 20. stoljeća momci nerado ženili djevojke koje su izgubile nevinost s drugim momkom, uz objašnjenje da *neće prnjavi sept*. Preduvjetom bračne sreće smatrala se neporočnost momka, nesklonost alkoholu i slično. Katica Pejaković iz Starog Grabovca ističe kako su se djevojke rado družile s momcima koji su se isticali kao dobri pjevači.

Pri biranju bračnoga partnera nije se pazilo samo na osobine mladih, već i njihovih obitelji. Gledalo se na ugled, čestitost i radišnost ukućana. Posebna pozornost se obraćala na karakteristike djevojčine majke jer se, kako kažu u Rajiću *mislilo da će i kćer biti takva. Ako je ona dobro spremala, puno tkala, da će i kći bit vrijedna.* Uzimalo se u obzir i imovinsko stanje obiju obitelji. Djevojčina obitelj nastojala se većinom pobrinuti za to da djevojka udajom uđe u domaćinstvo u kojem će biti materijalno zbrinuta. U Rajiću napominju da su stoga roditelji nerijetko nagovarali kćerke da pođu za obrtnike, zbog njihova boljega imovinskoga položaja. Momkova strana smatrala je djevojčin miraz važnom odrednicom pri dogovaranju braka.

ODAKLE SE BIRA BRAČNI DRUG

U čitavoj okolici Novske do drugoga svjetskoga rata prevladavala je seoska endogamija. Kazivači iz Kozarica i Gornjih Bogićevaca navode kako je bilo uvriježeno mišljenje da se u drugo selo, *na stranu*, udaju samo djevojke koje ne mogu naći para u vlastitom selu. U Gornjim Bogićevcima su još u poslijeratnom periodu suseljani izražavali ogorčenje kad bi *dobra cura otišla u drugo selo*". Sklonost sklapanju braka na razini sela kazivači tumače boljim međusobnim poznavanjem mladih i njihovih obitelji, a i većom sličnošću načina života unutar istog mjesta, što pridonosi skladnosti braka i boljem

uklapanju djevojke u novu obitelj. No, takav stav nije predstavljao čvrsto pravilo. Kazivači iz Starog Grabovca fleksibilnost tog pravila djelomice objašnjavaju variranjem brojčanog odnosa mladića i djevojaka unutar sela. Međutim, neovisno o tim odnosima, brakovi su se nerijetko sklapali između mladih iz različitih sela iste župe jer su se sretali u brojnim prilikama (prilikom *kirvaja*, obilježavanja različitih blagdana i slično). Prema podacima za Kozarice i Rajić, ponekad su se djevojke udavale i u druge krajeve, u okolice Kutine, Zagreba itd., a u ova su sela dolazile djevojke iz Lipika, Velike Pisanice itd. U takvim slučajevima mladi su se većinom upoznavali prilikom posjete rodbini, na svadbama, prilikom odlaska na sezonski rad i slično. Stavovi prema snahi iz drugoga sela nisu bili negativni, premda su, prema riječima kazivača iz Rajića, ukućani ponekad bili malo rezerviraniji prema njoj. Nije zabilježen poseban naziv za takvu osobu.

Budući da ova sela nisu funkcionirala kao izolirane cjeline, stvorena je određena mreža odnosa između naselja¹⁰. Tako, primjerice, u Gornjim Bogićevcima napominju da je *bila sramota cura se udat u varoš iz sela*, dok je danas stav obično obrnut. Također u tom selu nisu smatrali preporučljivim udati se u sela uz Savu *jer je tamo njih voda topila... mora sa čamcem ići u štalu*. U ovom je kraju bilo uvriježeno mišljenje da su sela u okolici Novske prilično poželjna destinacija za djevojke iz drugih sela, posebice ova uz Savu. Tako se u Gornjim Bogićevcima govorilo: *Ako se ne možeš oženiti, idi u Košutaricu*. U tom selu zabilježeno je da su stanovnici iz posavskih sela bračnog druga rado birali iz sela *Hrvaćana*¹¹ (tu spadaju Gornji Bogićevci i bliža okolica) jer je to bio bogat žitorodan kraj. Kazivači iz Starog Grabovca i Gornjih Bogićevaca kažu da su se još početkom 20. stoljeća djevojke iz njihovih sela nerado udavale u *vlaška* (srpska) sela¹². Od pedesetih godina naovamo došlo je do velike mobilnosti stanovništva, uslijed čega se krug u kojem se najčešće bira bračni drug znatno proširio.

PREPREKE ZA SKLAPANJE BRAKA

Najveću prepreku za brak predstavljalo je krvno srodstvo. Većina kazivača tumači da se zabrana proteže do četvrtog koljena¹³, s time da je brak rođaka u četvrtom koljenu dopušten, ali je i njega bolje izbjegavati. Marija Dukanović iz Gornjih Bogićevaca i Luka Pejaković iz Starog Grabovca, pak, ističu da se

¹⁰ Prikupljeni podaci otkrivaju postojanje kompleksnih međuodnosa i stereotipa koji se formiraju prema drugim selima i krajevima. Njihovo upotpunjavanje i analiza ove teme ostaje zadatkom za neko novo istraživanje.

¹¹ Za ova se sela ne koristi naziv *šokačka*, kao što je slučaj s ostalim selima u kojima je obavljeno istraživanje.

¹² Bez dodatnog istraživanja ove teme teško je ocijeniti koliko su ova kazivanja stvarni odraz odnosa među različitim etničkim skupinama u prvoj polovici 20. stoljeća, a koliko su posljedica averzije izazvane ratom devedesetih godina.

¹³ Prvo koljeno predstavljaju braća i sestre.

zabrana odnosi i na rod u četvrtom koljenu. Kazivači se ne sjećaju da se u prošlosti ta zabrana drugačije definirala¹⁴. Uvriježeno je mišljenje da njezino kršenje može imati za posljedicu bolest potomstva. Bilo je i odstupanja od ove društvene norme. U Kozaricama, Gornjim Bogićevcima i Rajiću spominju slučajeve bračnih veza između rođaka u trećem koljenu, za što je par trebao ishoditi posebnu dozvolu. U Rajiću je povod takvom braku bila neplanirana trudnoća djevojke. Zajednica je brak između srodnika osuđivala te je sve poteškoće koje je takav par u braku imao tumačila kršenjem društvenoga, a i crkvenoga pravila.

Jedan od važnijih društvenih odnosa u ovom kraju predstavlja kumstvo. Kazivači iz svih sela ističu da se kumstvo između dviju obitelji prenosilo s generacije na generaciju po muškoj liniji. Tako kazivači u Starom Grabovcu spominju da su kumstvom povezani s drugom obitelji već više od stotinu godina. Način na koji se uzvraćalo kumstvo smatra se razlikovnim obilježjem između pravoslavnog i rimokatoličkog stanovništva na tom području. Prema riječima kazivača iz Starog Grabovca i Rajića, kumstvo je kod srpskog življa obično bilo *vraćeno*: svom vjenčanom kumu muškarac je izravno vraćao kumstvo, tako što je on imao ulogu kuma na njegovu vjenčanju. Kod Hrvata kumstvo je bilo *prepleteno*: bilo je u obitelji, ali se nije uzvraćalo istom pojedincu. No, kod obje skupine kumstvo se smatralo zaprekom braku. Prema riječima kazivača iz Starog Grabovca, Rajića i Kozarica, obitelj kumova poimala se kao rodbina. Zabranu braka između obitelji kumova Luka Pejaković tumači ovako: *Koliko je kumstvo bilo poštovano, vidi se i po tome, što se čak nisu međusobno ženili. Tome ih je poučilo životno iskustvo - da ne bi ženidbom poremetili takovo kumstvo.* (Pejaković 1987:74) U Gornjim Bogićevcima također naglašavaju da bi neskladni bračni odnosi mogli izazvati razdor između obitelji kumova. Prema kazivanju iz Rajića, kumstvo se u nekim slučajevima navodilo kao razlog za odbijanje prosaca. Ipak je dolazilo i do otklona od ovog pravila. Nisu zabilježena tumačenja prema kojima bi takva veza mogla imati neželjenih posljedica po bračni par i njihovu djecu.

Stanovnici ovih sela nisu sklapali pobratimstva i posestrinstva. Također nisu zabilježeni slučajevi da počim i pokćerka te pomajka i posinak sklope brak. Doduše, oni se, prema riječima kazivača, nisu smatrali krvnim srodnicima pa sam njihov odnos ne bi predstavljao prepreku braku, već je dobna razlika između njih uglavnom bila prevelika za takvu vezu. Jedino se za Kozarice izričito navodi da taj odnos predstavlja prepreku braku (UEA 117). Kazivači iz

¹⁴ Iznimku predstavljaju podaci za Kozarice i Gornje Bogićevce iz UEA 117 (koje je zabilježio isti zapisivač), prema kojima se zabrana proteže do sedmog koljena.

Rajića čuli su za vezu između poočima i pokćerke u Novskoj, ali to tumače kao sasvim novu pojavu. U ovom kraju nije se poštovao odnos *braće i sestara po mlijeku*. Prema podatku za Stari Grabovac, u slučaju bolesti ili smrti majke, o dojenju novorođenčeta brinula se određena suseljanka. No, takve okolnosti nisu se smatrale preprekom braku između toga djeteta i potomstva dojilje¹⁵.

Razlike u konfesionalnoj i etničkoj pripadnosti (u tom kraju ima rimokatolika, pravoslavaca, kalvina, muslimana; Hrvata, Srba, Mađara, Bošnjaka) također su utjecale na izbor bračnoga druga. Međutim, čini se da ipak nisu predstavljale striktnu prepreku braku. Prema kazivanjima iz Rajića, Kozarica i Gornjih Bogićevaca, miješanih brakova je bilo i prije drugoga svjetskoga rata. Prikupljeni podaci ukazuju na to da je u Rajiću broj takvih brakova bio nešto veći nego u drugim selima, vjerojatno zato što je Donji Rajić bio pretežito naseljen srpskim stanovništvom pa su susreti pripadnika različitih skupina bili češći. U takvim je slučajevima žena uglavnom prihvaćala suprugovu vjeroispovijest. Svejedno, stanovnici svih sela u kojima je obavljeno istraživanje ističu nesklonost takvim vezama. Kazivač iz Rajića napominje da je četrdesetih godina na prekid njegove veze s jednom *Vlahinjom* utjecala njegova rodbina. Svoje protivljenje takvim vezama suseljani djevojke koja je imala udvarača druge vjerske i etničke pripadnosti ponekad su iskazivali i otvorenim sukobom s tim momkom: gađanjem kamenjem, tučnjavom i slično. Kao razlog nepoželjnosti takvih brakova kazivači navode jezičnu i kulturnu različitost. Smatra se da bi razlike u načinu života pripadnika različitih skupina mogle dovesti do razdora u braku te da se ta kulturna razdvojenost očituje i u predsvadbenim i svadbenim običajima¹⁶. Tako u Rajiću i Gornjim Bogićevcima pravoslavnim susjedima pripisuju sklonost življenju u nevjenčanom braku i *zamjeni*, pojavi da brat i sestra iz jedne kuće sklope brak sa sestrom i bratom iz druge. Pojavu uksorilokalnog braka u Gornjim Bogićevcima također smatraju *vlaškom* karakteristikom¹⁷. Isto tako, prema riječima kazivača iz Rajića, njihovi su se svatovi izgledom razlikovali: *oni idu po vlašku zakićeni*, drugačije su vezivali *peškire*. Kao obilježje *vlaških* svadbi u Gornjim Bogićevcima opisuju običaj da svatovi trgaju svekrvinu odjeću pri dolasku mlade u mladoženjin dom. Kazivači drže da premošćivanje razlika među skupinama nije jednostavna zadaća za mladu obitelj.

¹⁵ Katica Pejaković iz Starog Grabovca kaže kako se vjerovalo da će se ta djeca uvijek lijepo slagati. Navodi slučaj da je ona podojila susjedinu kćerku te između nje i njezine djece nikad nije bilo prepirki.

¹⁶ Ove se razlike nerijetko prenaglašavaju i uopćavaju, kako bi se istakla granica između dvije skupine.

¹⁷ Riječ je, dakle, u pravilu o pojavama koje su se shvaćale kao svojevrsan otklon od pravila, kao nepoželjnija varijanta.

SKLAPANJE BRAKA REDOM PREMA DOBI

U okolici Novske smatralo se poželjnim da se sestre udaju, a braća žene redom po dobi¹⁸. Također se nastojalo da udaja sestara prethodi ženidbi braće, kako bi se osigurao prostor za stvaranje nove obitelji. Kako navode u Kozaricama, roditelji su ponekad odbijali prosce uz objašnjenje da je starija sestra prošene djevojke još neudana. Marija Dukanović iz Gornjih Bogićevaca navodi kao primjer ovakvom stavu vlastiti slučaj: roditelji njezina muža branili su njihov brak jer su muževe starije sestre još bile neudane. Oprema se prvo pripremala za stariju kćerku. Težnja da se održi redoslijed očitovala se i pri okupljanjima mladih: prema podacima za Rajić, pojedini suseljani negodovali su kad bi se mlađa sestra još neudane djevojke počela uključivati u kolo. U Starom Grabovcu i Gornjim Bogićevcima tu pojavu tumače shvaćanjem da starija sestra gubi na ugledu među momcima ako je mlađa *preskoči*. Ipak se ponekad ovo pravilo kršilo. Preduvjet takvoj udaji bio je da mlađa sestra također uspije pripremiti svu opremu potrebnu za stupanje u brak. Takvi su otkloni svejedno obično nailazili na negodovanje roditelja. No, odstupanje od redoslijeda prihvaćalo se ako je starija sestra bolesna ili je već zašla u godine kad je zajednica počinje ubrajati među *stare cure*, a nema ozbiljnoga udvarača. Prema podacima za Gornje Bogićevce, u takvim ju je okolnostima mlađa sestra požurivala riječima: *Bježi, plote, ispred mene, ako nećeš, ja ću preko tebe*. U tom selu navode da su pojedine obitelji pazile na ovakav redoslijed još sedamdesetih godina 20. stoljeća, ali se na to postupno obraćala sve manja pažnja.

LEVIRAT, SORORAT I ZAMJENA

U Kozaricama, Starom Grabovcu i Rajiću zabilježeno je da ponekad neoženjen muškarac uzme udovicu svojega pokojnoga brata za ženu. Događalo se i da udovac oženi neudanu sestru svoje preminule supruge. No, ovakvi slučajevi nisu bili posljedica društvene obveze, već individualne odluke. Premda je ova pojava bila rijetka, kazivači je poimaju kao pozitivnu zbog skrbi o djeci: *Trebala je majka toj djeci, a sestra njena je najbliža i ona je mogla jedino to onako obaviti kako treba* (prema kazivanju Luke Pejakovića iz Starog Grabovca).

U čitavoj okolici Novske bilo je slučajeva da dva brata ožene dvije sestre. Još se češće događalo da brat i sestra iz jedne kuće sklope brak sa sestrom i bratom iz druge. Prema podacima za Kozarice i Rajić, za te bračne parove kaže se da se *zamijene*, idu u *zamjenu*. Većina kazivača ovu pojavu smatra spletom okolnosti, a ne pravilom. Samo Marija Magić iz Rajića napominje da su

¹⁸ Iznimku predstavlja podatak za Kozarice iz UEA 117, prema kojemu redoslijed stupanja u brak unutar obitelji uopće nije bitan.

zamjene, prema pričama koje je slušala od starijih, u prošlosti bile učestalije i da se na taj način postizala ravnoteža broja ukućana i imetka u domaćinstvima. U Starom Grabovcu kažu da su takvi brakovi svojevrsno jamstvo veće sloge u kući. *Zamjene* u ovim selima ima i danas, premda mnogo rjeđe.

UKSORILOKALNO STANOVANJE

U okolici Novske bilo je uvriježeno virilokalno rezidencijalno načelo. No, ono se ponekad znalo narušiti priženjivanjem muža u kuću ženine obitelji. Takvi su slučajevi bili neuobičajeni jer je struktura kućanstva do drugoga svjetskoga rata bila takva da može zadovoljiti potrebe više nuklearnih obitelji. Prema kazivanjima iz Starog Grabovca, Rajića i Gornjih Bogićevaca, obitelj je stanovala uksorilokalno ako ženina obitelj nije imala muškoga nasljednika, te ako je k tome muževljevo kućanstvo bilo mnogoljudno i siromašno. Za takvog se muškarca u svim selima govorilo da se *udo*, a u Gornjim Bogićevcima za njega je zabilježen i naziv *priženja*. U Rajiću se za ovakvog pojedinca koristio naziv *uljez*, dok u Starom Grabovcu navode i pojam *doveden* (UEA 117)¹⁹. Stanovnici ovih sela odnosili su se prema njemu s podsmijehom. Premda su *priženje* imali jednaka prava kao i ostali muškarci, držalo se da je njihov položaj u vlastitoj obitelji podređeniji jer je tim kućanstvom gospodarila ženina obitelj. I u takvim slučajevima žena i djeca preuzimaju muževo prezime. U Kozaricama spominju slučajeve u kojima je zajednica nazivala *priženjinu* obitelj prezimenom ženinih roditelja. Prema podatku za Stari Grabovac, to se prakticiralo onda kad se *doveden* doseljavao u zadrugu koja nije imala muškog nasljednika (UEA 117). Svadba para koji je stanovao uksorilokalno bila je redovita, samo su nakon gozbe mladenci odlazili ženinoj kući. Prema podacima za Gornje Bogićevce, muž nije bio obvezan u ženinu kuću donositi svoj imetak, ali je, nakon smrti svojih roditelja, nasljeđivao dio obiteljskih nekretnina. Nisu zabilježeni slučajevi da *priženja* nakon smrti žene u njezinu kuću dovede drugu ženu. Od polovice prošloga stoljeća naovamo mladi bračni parovi sve češće stanuju neolokalno.

UDOVCI I UDOVICE

Muškarci i žene koji su u mladoj dobi ostali udovcima i udovicama nerijetko su ponovno sklapali brak. O tom činu odlučivali su udovice i udovci sami. Međutim, u Rajiću i Gornjim Bogićevcima navode da je na odluku udovice o ponovnoj udaji mogla utjecati i obitelj njezina pokojnoga muža. Zajednica takav postupak nije osuđivala jer je postojala svijest o teškoćama samačkoga života. Na ovaj su se korak

¹⁹ Ovaj pojam nije potvrđen pri terenskom istraživanju.

češće odlučivale osobe koje u prvom braku nisu imale djece. Udovice s djecom uglavnom se nisu odlučivale na ponovni brak iz bojazni da će se njihovo potomstvo tim činom naći u nepovoljnom položaju. U Rajiću tu odluku udovica tumače riječima: *zato da ne padne na dijete ni magla ni rosa*. U tim je okolnostima udovica uglavnom ostajala u domaćinstvu muževe obitelji. Međutim, poneka bi se ipak vratila roditeljima kako bi izbjegla život u brojnoj obitelji. Ako bi se udovica ipak odlučila na brak, odlazila je iz kuće pokojnoga muža. Izuzetak su predstavljali slučajevi u kojima je žena nakon smrti muža ostajala sama u njegovu domaćinstvu pa bi se ponekad njezin novi odabranik priženio k njoj. U domaćinstvo novoga supruga udovica je obično vodila sa sobom djecu iz prethodnoga braka. No, prema podacima za Gornje Bogičevce i Kozarice, ponekad je brigu o djeci preuzimala svekrva pa su ona tako ostajala u očevom domaćinstvu.

U Kozaricama i Rajiću navode da su udovice ponekad započinjale zajednički život s novim odabranikom bez vjenčanja, živeći u nevjenčanom braku. Prema kazivanjima iz Starog Grabovca i Rajića, u brak s udovcima, odnosno udovicama obično su stupale *stare cure* i *stari momci* te siromašni pojedinci. U Rajiću se vjerovalo da pojedine udovice nastoje čaranjem privući ženika: *Žene koje su ostale udovice pa su htjele nekog uhvatit, onda su... od mačke uši rezale, čuka krv, skuvaju i to pozovu dečka da pojede, da ga začaraju*. Svadba udovca ili udovice bila je znatno skromnija. Ponovnih udaja udovica bilo je mnogo nakon drugoga svjetskoga rata.

NEREDOVNI NAČINI SKLAPANJA BRAKA

Kazivači iz Starog Grabovca i Rajića potvrđuju da je u prošlosti, do dvadesetih godina 20. stoljeća bilo otmice. Koristi se i izraz *krađa* djevojke, dečko *ukrade* curu, odnosno, odvede je kući protiv njezine volje²⁰. Obično su u tome momku pomagali njegovi prijatelji. Luka Pejaković iz Starog Grabovca kaže da se *obično to događalo u polju, dok ona čuva blago. Onda nije imala nikoga da je zaštititi*. Kad bi se pročulo za taj čin, kretala bi potjera, sastavljena od muških članova djevojičine obitelji. No, oni nisu mogli ništa poduzeti ako su djevojku već doveli u momkovu kuću. Ovakvi su slučajevi bili iznimno rijetki jer su predstavljali veliku sramotu za čitavu momkovu obitelj. Do pomirenja između dviju obitelji pritom, prema riječima kazivača, nije dolazilo. Prema podacima za Rajić, događalo se da oteta djevojka nakon vjenčanja s otimačem pobjegne roditeljima, ali su njezini izgledi za nalaženje drugog partnera bili znatno smanjeni.

²⁰ Kata Bošnjaković iz Gornjih Bogičevaca ne sjeća se takvih slučajeva u okolici Novske, ali je čula da je prave otmice bilo u okolici Bosanske Gradiške između dva svjetska rata, kada su momak i njegovi prijatelji uhvatili djevojku putem, ubacili u kola i odvezli njegovoj kući.

Mnogo je učestalije bilo sporazumno odvođenje djevojke. Premda je ova pojava predstavljala otklon od uobičajenoga načina sklapanja braka, ona nije nailazila na izrazitu osudu zajednice i zabilježena je u svim selima ovoga područja. Iako su sve kazivačice opisivale svadbene običaje imajući na umu redoviti model ulaska u brak, neke od njih su nevjenčane prešle k mladiću. Govorilo se da je djevojka *utekla, pobjegla*, odnosno da ju je momak *preveo, odveo*. Najčešći razlog ovakvom postupku bio je taj što su se djevojčini roditelji protivili vezi dvoje mladih. U Starom Grabovcu dodaju da su mladi ponekad ulazili na taj način u brak zbog malodobnosti. U Kozaricama kažu da su tako postupale i djevojke kojima je obitelj branila udaju stoga što su starije sestre bile još neudane. Prema riječima kazivača iz Starog Grabovca, tako su zabranu sklapanja braka ponekad izbjegavali i mladi različitih vjeroispovijesti. U Rajiću pamte da je tako svom novom odabraniku *prešla* mlađa udovica, budući da je obitelj pokojnog muža branila ponovni brak. U Kozaricama i Gornjim Bogićevcima navode da su se na taj korak odlučivale djevojke koje su bile u drugom stanju, kako bi ubrzale svoje stupanje u brak. Mladićeva obitelj obično je bila suglasna toj odluci ili se barem nije protivila takvom činu. Izuzetak od takvog obrasca predstavlja slučaj iz Rajića: momkovi roditelji branili su njegov brak sa siromašnijom djevojkom. Momak je ipak *preveo* djevojku, ali par nije smio otići njegovom domu, već je živio u zgradi šumarije, budući da je momak radio kao šumar. Godinu dana kasnije bilo im je dopušteno priključiti se momkovo obitelji. U ostalim su slučajevima mladi odmah započinjali zajednički život u momkovom kućanstvu. Prema riječima kazivača iz Rajića, ako je momkova obitelj bila brojna, par je ponekad prelazio momkovoj baki ili tetki. Djevojke su uglavnom *prelazile* mladićevoj kući noću. Prema podacima za Kozarice i Stari Grabovac momci su ih sačekivali ispred kuće, u vrtu ili su zajedno odlazili sa *čejala* i sličnih sastanaka. U Rajiću i Gornjim Bogićevcima kažu da su se bjegovi znali dogoditi i danju: djevojka je s polja odlazila mladićevoj kući. Prema podacima za Stari Grabovac, djevojka je sa sobom u novi dom većinom nosila *sulo*, zavežljaj s nekoliko osnovnih stvari.

Ovaj način sklapanja braka izazivao je burne reakcije djevojčinih roditelja. U Rajiću pamte da je ponekad djevojčina obitelj kretala u potjeru za njom ako bi primijetili da je otišla. Ako bi djevojka već prešla prag mladićeve kuće, nisu je imali prava vraćati svom domu. No, uglavnom su se nakon određenoga vremena pomirili s time. U Kozaricama kažu da je već nekoliko dana nakon tog čina djevojčina majka znala poslati mladima nekoliko nužnih sitnica. Ipak se događalo, kako navode u Rajiću, da djevojčini roditelji toliko zamjere takav postupak da ne komuniciraju s kćerkom sve do svoje smrti. O odnosima između mlade i njezine obitelji ovisilo je hoće li ona dobiti svoju opremu i miraz. Prema

riječima kazivača iz Kozarica, Rajića i Gornjih Bogićevaca ipak je većinom dolazilo do pomirbe pa su djevojci roditelji osiguravali određenu otpremninu, premda manju nego pri redovitom načinu sklapanja braka.

U zajedničkom životu započetom na ovaj način mladić i djevojka ponašali su se kao da su u redovitom braku. Nije bilo pojave da djevojka u tim okolnostima spava sa svekrvom²¹. U novom domu ona je preuzimala dužnosti mlade nevjeste. Mladi određeno vrijeme žive u nevjenčanom braku, a zatim se, kako navode u svim selima, uglavnom vjenčaju. U ovakvim je okolnostima vjenčanje bilo javno, ali je svadba bila mnogo skromnija, a svatove je uglavnom činio najuži obiteljski krug. U Starom Grabovcu napominju da se događalo da se takve veze ni ne ozakone, već mladi nastave živjeti u nevjenčanom braku. Slučajeva sporazumnog odvođenja djevojke bilo je još šezdesetih godina 20. stoljeća, a kasnije postupno sve manje, uslijed smanjenja utjecaja roditelja na izbor bračnog druga.

U Kozaricama i Gornjim Bogićevcima zabilježena je pojava prividne otmice, uz pristanak i djevojke i roditelja. Tako se postupalo u uvjetima izrazitog siromaštva, kad bi svadba predstavljala preveliki izdatak za obje obitelji. Međutim, takvi su slučajevi bili vrlo rijetki jer je svadba nerijetko shvaćana kao pitanje ugleda, kao statusni simbol.

NEVJENČANI BRAKOVI

U okolici Novske zabilježeno je postojanje nevjenčanoga braka. Stanovnici ovih sela nevjenčani brak uglavnom opisuju kao vid zajedničkoga života koji nije ozakonjen ni crkvenim obredom ni pred matičarom. Međutim, kazivači iz Kozarica, Rajića i Gornjih Bogićevaca kao nevjenčani interpretiraju svaki brak koji nije sklopljen u crkvi te napominju kako se ovakvo poimanje uvrježilo netom nakon drugoga svjetskoga rata, kad je porastao broj brakova sklopljenih u matičnom uredu. Primjeri življenja u nevjenčanom braku (u smislu izostanka bilo kakvoga obreda vjenčanja) bili su relativno rijetki jer su nailazili na osudu zajednice. Na taj su se korak odlučivali parovi kod kojih je postojala zapreka sklapanju braka redovitim putem (maloljetnost, protivljenje roditelja itd.). Tako su u pravilu u toj vrsti bračne zajednice živjeli parovi koji su u brak stupali neredovitim načinom (nakon prelaženja djevojke k mladiću, otmice i sl.). Većinom se takav vid zajedničkoga života smatrao samo privremenim pa bi nakon određenoga vremena mladi svoju vezu ozakonili. Dužina življenja u nevjenčanom braku varirala je. Do vjenčanja bi prošlo najmanje tri tjedna, dok

²¹ Izuzetak predstavlja kazivanje iz Gornjih Bogićevaca: kazivači nagađaju da je pojava da mlada spava sa svekrvom moglo biti u prošlosti, ali se ne sjećaju takvoga slučaja.

se mladi odzovu u crkvi, a ponekad bi prošla i godina. Prema podacima za Gornje Bogićevce, najčešće su u nevjenčanom braku živjeli mjesec dana do dva. U tom selu smatrali su nužnim da se brak ozakoni prije krštenja prvoga djeteta, kako bi ono postalo punopravnim članom obitelji. No, prema podatku za to selo, zajednica je djeci iz takvih brakova svejedno pridavala očevo prezime (UEA 117). U Starom Grabovcu napominju kako je bilo slučajeva da se par ni naknadno ne vjenča, a kao razlog navode stav tog para da im ozakonjenje veze ne donosi nikakvu korist. Prema podacima za Stari Grabovac, Rajić i Gornje Bogićevce, na život u nevjenčanom braku nerijetko su se odlučivali udovci i udovice. Nije zabilježen nikakav lokalni naziv za ovaj vid zajedničkoga života.

Kazivači ne pamte da je u periodu od prvoga svjetskoga rata naovamo u ovom području bilo pokusnoga braka, odnosno slučajeva da djevojka određeno vrijeme prije vjenčanja provede u momkovoju kući, kako bi se ustanovilo hoće li mladiću odgovarati kao bračna družica. No, stanovnici Rajića, Gornjih Bogićevaca i Starog Grabovca čuli su za pojam *proba*, a u Starom Grabovcu navode i izraz *išla je na probu*. Iz kazivanja iz Gornjih Bogićevaca i Starog Grabovca dade se naslutiti da ova pojava nije bila sasvim nepoznata u široj okolici Novske. Tako Kata Bošnjaković iz Gornjih Bogićevaca ovu pojavu ističe kao jedno od razlikovnih obilježja zajednice u kojoj živi u odnosu na okolne zajednice²². Pokusni brak pripisuje se u prvom redu stanovnicima Bosne. Prema saznanjima kazivačice, to se prakticiralo kad je mlada dolazila iz udaljenijeg kraja kako bi je momkova obitelj bolje upoznala: *Ako djevojka dođe iz daleka, prvo boravi mjesec dana u kući, bude sa svekrvom, vrati je natrag nakon mjesec dana i pripremaju se za svadbu*. No, nije isključena ni mogućnost da je *proba* postojala i u selima s ove strane Save. Naime, Luka Pejaković iz Starog Grabovca navodi da su tu pojavu spominjali njegovi stariji, čija su kazivanja vezana za sam početak 20. stoljeća, za razdoblje do prvoga svjetskoga rata. Na taj je način momkova obitelj nastojala utvrditi *kako će se djevojka ponašati u kući, da li će ona zadovoljavati ili neće*. Prema riječima kazivača, bilo je slučajeva da momkova strana zaključi kako djevojka ne posjeduje osobine poželjne za brak te bi je vratili roditeljskoj kući, ali se to događalo iznimno rijetko zbog protivljenja djevojčine obitelji. Prema Pejakovićevim saznanjima, izgledi djevojke koja je bila na *probi* za sklapanje braka bili su smanjeni, a neke od njih su se kasnije udale za udovca²³.

²² Kazivačica se osobno nije susrela s takvim primjerom, napominje da su joj o tome pričali stanovnici susjednih krajeva, a nestanak te pojave smješta u prvu polovicu 20. stoljeća.

²³ Zbog činjenice da su spoznaje o ovoj temi ograničene na svega dvoje kazivača, a dobiveni podaci uglavnom su izneseni kao pretpostavke, teško je išta definitivno zaključiti o pojavi pokusnoga braka u ovom kraju. Međutim, kako spomeni *probe* ipak postoje, to smatram važnom temom daljnega istraživanja.

SKLAPANJE BRAKA REDOVNIM PUTEM

OBIČAJI DO PROŠNJE

Kao jedan od preduvjeta uspješnog braka stanovnici ovog kraja nerijetko poimaju dobro poznavanje osobina i imovinskog stanja kandidata za brak i njegove obitelji²⁴. Stoga do sredine 20. stoljeća konačnom odabiru bračnog druga često je prethodilo temeljito raspitivanje o potencijalnom partneru, koje se, prema kazivanjima iz Starog Grabovca i Rajića, najčešće provodilo razgovorima sa susjedima i rodbinom odabranika, praćenjem njegova ponašanja pri okupljanjima, zajedničkim poslovima i sl. Važnost ovoga čina vidljiva je iz riječi Luke Pejakovića iz Starog Grabovca: *Prije se svekrva raspitivala o djevojci. To je za nju bilo vrlo važno pitanje. Ona je išla u te kirvaje da vidi kako se ona ponaša... Propitivala se među poznanicama kakva je ona, da bi se dobili podaci o njoj.* Na ovaj su se način o odabraniku raspitivale i mladićeva i djevojčina strana, i to često ženske članice uže obitelji. Prema kazivanjima iz Starog Grabovca i Gornjih Bogičevaca, ponekad su za to bili zaduženi posrednici, *korteši*.

Prema podacima za Kozarice i Rajić, utvrđivanje imovinskoga stanja kandidata za brak ponekad se provodilo i na izravniji način, izviđanjem prilika, odnosno posjećivanjem odabranikove obitelji. Posjetitelji nisu otvoreno iskazivali svoju namjeru, već su, kako kažu u Kozaricama, u kuću svraćali pod izlikom da su došli kupiti rakije ili kakve druge namirnice. U Starom Grabovcu i Rajiću napominju da se takva "izvidnica" rijetko sastojala od članova uže obitelji jer bi u tom slučaju cilj posjete bio previše očigledan. Stoga su u takvu posjetu najčešće odlazili *korteši* te rođaci i susjedi zainteresirane strane. Pri terenskom istraživanju nije zabilježen naziv za te pojedince. No, u Starom Grabovcu za takvu se osobu navodi izraz *uhodica* (UEA 120).

Pripadnici mladićeve obitelji izbjegavali su otići u prošnju nenajavljeni jer je odbijanje predstavljalo sramotu za prosee. Stoga je toj posjeti često prethodila najava prošnje, koja je imala karakter pokusne prošnje jer je pristajanje na dolazak prosaca uglavnom upućivalo na pozitivan ishod prošnje. Priroda te najave znatno je ovisila o tome čija je odluka presudna pri odabiru bračnoga druga. U slučajevima kad su bračnoga partnera birali sami mladi, mladićeva strana najčešće nije posjećivala djevojčinu kuću prije prošnje. Najava se uglavnom svodila na to da djevojka svojoj obitelji prenese momkovu najavu te da ga sutradan izvijesti o njihovu odgovoru. Međutim, ako je znatan utjecaj na konačan izbor imala želja roditelja, momkova strana je posjećivala djevojčinu

²⁴ Stanovnici ovog područja poznavanje ovoga stanja često opisuju kao jedan od glavnih argumenata poželjnosti braka unutar sela.

obitelj nekoliko dana prije prošnje. Za tu posjetu većina kazivača nije navela neki poseban naziv. Iznimku predstavlja kazivanje Luke Pejakovića iz Starog Grabovca, koji za ovaj sastanak koristi naziv *snuhoci*, razlikujući ga od izraza *prošnja* kao oznake narednoga sastanka.²⁵ Prema podacima za Stari Grabovac i Gornje Bogičevce, ako su u odabir bračnoga druga bili uključeni posrednici, većinom su oni odlazili najaviti prošnju djevojčinim roditeljima. Za taj postupak u Gornjim Bogičevcima zabilježen je izraz *išlo se kortešovat*. Posrednik je sam posjećivao djevojčinu stranu, i to uglavnom kasno poslijepodne. Tamo se zadržavao oko sat vremena i na koncu otvoreno zamolio za dopuštenje dolaska u prošnju. U Gornjim Bogičevcima navode kako je momkova obitelj *kortešu* darivala *peškiri* ako je ishod bio povoljan. U Starom Grabovcu, Rajiću i Gornjim Bogičevcima zabilježeno je kako je prošnju često najavljivao pokoji rječitiji momkov rođak, većinom stariji i ugledniji muškarac (otac, stric, ujak, brat), ili pripadnik momkove obitelji koji je bio u dobrim odnosima s djevojčinom stranom. Dogovor o dolasku u prošnju nerijetko je upućivao na pristanak djevojčine obitelji na sklapanje braka. No, prihvaćanje dolaska u prošnju nije predstavljalo čvrsto jamstvo uspješnoga ishoda toga sastanka. Naime, u Kozaricama i Starom Grabovcu kažu da se u međuvremenu djevojčinim roditeljima znala najaviti i druga grupa prosaca. Ukoliko je djevojčina strana drugog prosca smatrala boljom prilikom, prvu skupinu su odbijali. Također, prema podatku za Stari Grabovac, u tom razdoblju su na odluku djevojčinih roditelja mogli utjecati *mešetari*. No, takve su situacije bile rijetke jer se u prošnju obično dolazilo svega nekoliko dana nakon najave. Ponekad su pojedinci u prošnju dolazili bez najave: tako u Kozaricama navode primjer mladića koji se odmah nakon zabave uputio kući djevojke u koju se tom prilikom zagledao. U Rajiću dodaju da je dolazak u prošnju bez najave bio uobičajen među doseljenicima iz Bosne. No, to je ipak predstavljalo iznimnu rijetkost, budući da su takvi pokušaji najčešće završavali odbijanjem. Kako navode u Rajiću, djevojčini roditelji su namjere tih prosaca smatrali neozbiljnima i ishitrenima.

PROŠNJA

Prvi formalniji susret momkove i djevojčine strane predstavljala je prošnja. Uz taj naziv zabilježen u svim selima, javlja se naziv *prosidba* (Stari Grabovac, Rajić), *proševina* (Gornji Bogičevci) te *ugovor*; ako je prošnja imala uspješan ishod, reklo bi se da je *ugovoreno* (prema kazivanjima iz Rajića, Gornjih Bogičevaca, Kozarica i prema UEA 120). Momkova skupina, koju je

²⁵ Ovaj naziv za pokusnu prošnju nije potvrđen u drugim selima. Kazivači iz Gornjih Bogičevaca napominju da su čuli za taj pojam, ali kao naziv za samu prošnju u području sjeverozapadno od Novske.

činilo dvoje do troje pojedinaca, u čitavom se kraju nazivala *proscima*. U prošnju je u pravilu odlazio sam momak, dok sastav njegovih pratilaca nije bio fiksno određen. U Kozaricama i Starom Grabovcu ističu kako su u tom sastanku najčešće sudjelovali mladićevi roditelji. Prema riječima kazivača iz Rajića i Gornjih Bogićevaca, *prosci* su se nerijetko birali među muškim članovima mladićeve uže rodbine: braćom, bratićima, *šogorima* i sl. ili među bliskim prijateljima. Također dodaju da je nerijetko u prošnju išao i mladićev budući kum. Važan uvjet koji su momkovi pratitelji trebali zadovoljiti bila je blagoglagoljivost. Svi su *prosci* ravnopravno sudjelovali u dogovoru s djevojčinom stranom. U djevojčinoj kući *prosc*e su dočekivali djevojka, njezini roditelji, braća i sestre te bliža rodbina.

U prošnju se najčešće išlo subotom. U Rajiću napominju da je teoretski za prošnju dolazio u obzir i bilo koji drugi dan, izuzevši petak, koji se držao nesretnim za takvu vrstu dogovora. *Prosci* su u djevojčinu kuću dolazili kasno navečer, što većina kazivača tumači kao mjeru opreza u slučaju odbijanja. Naime, na taj bi način izbjegli neugodnosti kojima bi bili izloženi pri prolasku pored suseljana neobavljene zadaće. Budući da je ugled *prosc*aca djelomice ovisio o ishodu prošnje, oni su na različite načine nastojali osigurati uspjeh svoga pohoda. Tako su, prema podatku za Gornje Bogićevce, pri dolasku u djevojčinu kuću *prosci* zatvarali vrata stražnjicom, a ne rukom jer se vjerovalo da u tom slučaju domaćini neće moći odbiti njihovu molbu.

Većina kazivača navodi da su *prosci* donosili bocu medene rakije²⁶. U Gornjim Bogićevcima navode da je između dva rata mladićeva ženska rodbina za tu priliku pripremala beskvasnu zasoljenu pogaču, koja se predavala djevojčinoj strani u *korpi* (košari)²⁷. Ponekad je, kako kažu u Starom Grabovcu, mladićeva obitelj nosila djevojčinoj kući pečenicu, ali to je bilo relativno rijetko. Medena rakija predstavljala je važan element prošnje. U Gornjim Bogićevcima zabilježena je izreka: *Kad se prosi, medena se nosi*. Djevojka je svoj pristanak izražavala ispijanjem natočene čaše rakije, na što su svi prisutni tim pićem nazdravljali mladom paru. Sutradan ujutro djevojčina je obitelj obavještavala svoje susjede, rodbinu i prijatelje o ishodu prošnje časteći ih medenom rakijom koju im je donijela momkova strana. Za uzvrat su *prosci* dobivali bocu obične rakije. U slučaju odbijanja, donesena rakija ostajala je netaknuta i *prosci* su je odnosili svojoj kući. Uskraćivanje pristajanja na prošnju iskazivalo se i na druge načine, najčešće verbalno, izgovorima o djevojčinoj

²⁶ Jedino Manda Kuzlić iz Kozarica kaže da se u prošnju pretežito nosila obična rakija, dok se medena rakija služila pri zarukama, dok Emilija Tobijaš iz istog sela dodaje: *Nosili su medenu i na prošnju, kako ko, nije to baš bio neki zakon.*

²⁷ Kazivači iz drugih sela ne sjećaju se ove pojave.

nezrelosti za brak i sl. Prema kazivanjima iz Kozarica, ponekad je djevojka svoje neslaganje izražavala i odbijanjem da ustane iz kreveta pri dolasku prosaca. U Gornjim Bogićevcima za odbijene prosce reklo bi se da su *dobili korpu*. Djevojčina strana je pri prošnji trebala nastupiti složno, ne iskazujući tom prilikom eventualna razilaženja u stavovima prema proscima. Ponekad su roditelji nagovarali kćerku da prihvati prošnju. U Rajiću se sjećaju primjera iz Vrbenika, kada je obitelj primorala curu da pristane na prošnju, a ona je svoje negodovanje otvoreno iskazala tek pred svećenikom pri samom vjenčanju. Momkova strana se otvoreno izjašnjavala o razlogu posjete, ne rabeći metaforičke izraze. Bilo je uobičajeno da se djevojčina ruka zatraži čim se stigne u kuću, bez okolišanja. Prema podatku za Gornje Bogićevce, prosoci nisu ni sjedali prije postavljanja pitanja. Tek je nakon djevojčina pristanka njezina strana častila goste. U Rajiću se sjećaju slučaja da prosac koji je pratio momka nije bio upoznat s tijekom prošnje pa je cijele večeri s djevojčinim ocem razglabao o drugim temama. Zbunjen time što ih nitko ne nudi jelom i pićem, upitao je: *De je rakija? Kuhajte novu ranu, to je sve ladno!*, na što je domaćin uzvratio: *A što si ti došo? Dogovori!* Nakon što bi djevojka bila isprošena, domaćini su, naime, pogostili posjetitelje. U Starom Grabovcu navode da se za tu prigodu često pripremao gulaš, paprikaš ili kakvo pečenje. Prema podacima za Kozarice i Stari Grabovac, prosoci su se ponekad i u slučaju pozitivnoga ishoda prošnje noću vraćali kući. No, kazivači iz svih sela naglašavaju da su se prosoci većinom zadržavali u djevojčinoj kući do jutra. Jedna od tema koje su se sudionici uglavnom u cjelovečernjem razgovoru doticali bio je mladin miraz. Domaćini su proscima davali do znanja što su djevojci u tu svrhu namijenili ili su ih pitali očekuju li što uz djevojku. U Kozaricama i Starom Grabovcu sjećaju se primjera da se dvije strane nisu uspijevale nagoditi po tom pitanju, što je završavalo odbijanjem prosaca. Ponekad se o toj temi nije raspravljalo pri samoj prošnji, već na drugim sastancima koji prethode svadbi.

Prosce koji su ostvarili svoj naum suseljeni su prepoznavali po bogato izvezenim *peškirima*. Njima je isprošena djevojka ujutro kitila sve prosce, izuzevši momka. U Rajićima i Gornjim Bogićevcima navode da je tome tako zato što se momak trebao na neki način razlikovati od svoje pratnje. Kazivači iz Rajića dodaju da je momku sam djevojčin pristanak bio dovoljan dar. U Gornjim Bogićevcima napominju da je ponekad momak dobivao pritom od djevojke rupčić. U Kozaricama navode da je darivanje *peškira* bilo uobičajenije pri zarukama. No, uočljivo je da se više elemenata vezuje uz različite predsvadbene sastanke (prošnja, dogovor, zaruke), kao što su medena rakija, dogovor o mirazu, *peškiri*, pogača u košari itd.

Prema kazivanjima iz Starog Grabovca, Rajića i Gornjih Bogićevaca, početkom 20. stoljeća događalo se da se mladi prvi put vide tek na prošnji. U Rajiću se sjećaju primjera da je djevojka dvojicu prosaca zapitala koji je od njih njezin budući suprug. U pravilu je bila riječ o brakovima koje su dogovarali obitelji mladih, tako da su odbijanja takvih prosaca bila rijetka. No, takvih je slučajeva bilo vrlo malo jer je bračni drug uglavnom bio iz istog sela ili iz bliže okolice, pa i onda kad su o izboru odlučivali roditelji.

U Gornjim Bogićevcima ističu da se već uoči drugoga svjetskoga rata prošnja nije smatrala neizostavnom, nego se spajala s drugim predsvadbenim sastancima. Prema sjećanju Marije Dukanović iz tog sela, prošnje se nakon 1946. godine više nisu obavljale na opisani način, već bi mladi uglavnom samo obavijestili roditelje o svojoj odluci.

PONAŠANJE MLADIH I SASTANCI IZMEĐU PROŠNJE I ZARUKA

Norme koje su određivale prikladno ponašanje mladih nisu postajale bitno fleksibilnijima nakon prošnje. Par se smio zajedno pojavljivati u javnosti i družiti uz prisustvo starijih. Međutim, nije se smatralo primjerenim da mladić zalazi u djevojčinu kuću navečer te da ostaju nasamo. U Rajiću takva pravila ponašanja vide kao jedan od poticaja mladima za što skorijim održavanjem zaruka, nakon čega se paru dopuštala veća sloboda. U Starom Grabovcu i Rajiću kazivači navode da je od prošnje do zaruka obično protjecalo po mjesec dana. Prema podacima za Gornje Bogićevce i Kozarice, ponekad je to razdoblje bilo i kraće te je trajalo od osam do četrnaest dana (UEA 120).

To je bilo razdoblje intenzivnih priprema za svadbu. Najčešće je u ovom periodu momkova strana još jednom posjećivala djevojčinu obitelj²⁸. Za taj sastanak u Gornjim Bogićevcima zabilježen je naziv *dogovor*, a u Kozaricama *ugovor* (prema UEA 120). Termin ovog susreta nije bio fiksno određen, tako da su ga pojedine obitelji obavljale i poslije zaruka. U Rajiću navode da se većinom održavao pet do šest dana nakon prošnje. Sastajali su se pretežito navečer, bilo koji dan u tjednu, ovisno o dogovoru dviju obitelji. Tom prilikom mladić nije bio nužno prisutan. S momkove strane sudjelovali su njegovi roditelji te muški članovi bliže rodbine, a dočekivala ih je djevojčina uža obitelj. Ovom je prilikom mladu prvi puta obilazila buduća svekrva te joj je, prema riječima kazivača iz Rajića, na dar donosila opravu ili neki drugi tekstilni proizvod. Djevojka je zauzvrat njoj i mladićevim sestrama darivala rupce i *peškire*. U

²⁸ Održavanje ovog sastanka između prošnje i zaruka nije potvrđeno jedino u Starom Grabovcu.

Starom Grabovcu navode da je svekrva ponekad mladoj tom prigodom davala komad zlatnoga nakita, što Luka Pejaković tumači kao *kaparu* prije braka, koju je mlada dužna vratiti ako ne dođe do svadbe. No, osnovna svrha ovog sastanka bilo je utanačivanje brojnih pojedinosti povezanih sa svadbom: određivanje termina svadbe, broja uzvanika, odlučivanje o svatovskim časnicima, o podjeli troškova svadbe itd. Kako navode u Gornjim Bogičevcima, mladićeva obitelj je tom zgodom obavještavala djevojku koliko svatovskih *peškira* treba pripremiti za mladoženjine uzvanike te joj je pritom ostavljala određenu sumu novaca, kako bi joj olakšala pripremu. Prema podacima za Rajić i Gornje Bogičevce, pojedine obitelji su se ovom prilikom dogovarale o djevojčinom mirazu. Nakon rasprave o organizaciji svadbe, domaćini su častili goste. Sastanak je obično trajao dva do tri sata. Nakon drugoga svjetskog rata svi predsvadbene sastanci (prošnja, *dogovor*, zaruke) postupno su se stopili u jedan susret, tako da su se obitelji nerijetko počinjale dogovarati o pripremanju za svadbu tek prilikom zaruka.

ZARUKE

Predsvadbene sastanke u djevojčinoj kući na kojemu mladi razmjenjuju prstenje u čitavom se kraju naziva *zaruke*, a u Gornjim Bogičevcima zabilježena je i varijanta *zaruki*. Prema podacima za Stari Grabovac i Rajić, izraz *zaruke* nije se koristio samo za taj sastanak, već i za njegove sudionike. Ovaj se susret smatrao svečanom prigodom i nastojalo se da večera i darovi budu što izdašniji. Kazivači iz Starog Grabovca upriličenje bogate gozbe na zarukama tumače djelomice kao pitanje statusa. Tako su u Gornjim Bogičevcima i Starom Grabovcu potcrtavali razliku između *velikih zaruka* i *malih zaruka*, koja se odražavala na broju uzvanika i slijedova jela. Tako kazivači iz Gornjih Bogičevaca rado ističu da su zaruke jednog njihovog rođaka bile *ko pol svatova*. Uz mlade su na zarukama obvezno bili prisutni njihovi roditelji i ostali ukućani, kao i osobe kojima je dodijeljena uloga kuma i staroga svata na svadbi. *Velike zaruke* uključivale su ostalu bližu rodbinu obiju strana i prijatelje.

Prema podacima za Stari Grabovac i Gornje Bogičevce, mnoge zaruke obavljale su se u proljeće jer se razdoblje do jeseni uglavnom smatralo dostatnim za obavljanje preostalih priprema za svadbu. Sastanak se uglavnom održavao subotom navečer. U Starom Grabovcu i Rajiću navode da je momkova strana na zaruke pristizala kolima (dvoja do četvora), a ako je udaljenost do djevojčine kuće bila neznatna, dolazili su pješice. Glavno događanje ovoga sastanka bila je razmjena prstenja. Prstenje je kupovao momak sam ili u pratnji djevojke. Mladi su do polovice 20. stoljeća sami razmjenjivali prstenje. Prema

kazivanju iz Gornjih Bogićevaca, tek je šezdesetih godina počeo tu ulogu u ime momka ponekad obavljati kum. U Kozaricama naglašavaju da su mladi pri toj radnji stajali na suprotnim stranama stola te im je tek nakon stavljanja prstenja bilo dopušteno sjesti jedno do drugoga. Mladima se pritom nisu povezivale ni spajale ruke. Većina kazivača navodi da je prstenje koje je tom prilikom razmjenjivalo ujedno kasnije služilo kao vjenčano prstenje, samo što se na vjenčanju naticao na prstenjak druge, lijeve ruke. Samo Luka Pejaković navodi da se i u prvoj polovici 20. stoljeća u pojedinim slučajevima kupovao posebni prsten za zaručke. Nakon tog čina, svi prisutni nazdravljali su paru medenom rakijom. Kako navode u Starom Grabovcu, prvi je nazdravljao budući kum. Slijedilo je slavlje do jutra. Za ovu su prigodu mladićevi uzvanici donosili košare pune raznih jela i pića: vino i medenu rakiju u bocama okićenima ružmarinom (kako navode u Kozaricama), zatim razne kolače, *pečenicu* (pečenu svinjetinu) i sl.²⁹ Kazivači iz Gornjih Bogićevaca sjećaju se kako je za takvu priliku momkova strana donosila i sarmu. O kakvim je količinama bila riječ očito je iz teksta Luke Pejakovića iz Starog Grabovca: *U tom slučaju zaručnik bi obavezno donosio pola akova vina (25 litara), fertaljac rakije (14 litara), kao svoj doprinos*. I domaćini su tom zgodom pripremali jelo, u pravilu juhu, različite priloge, ali i mesna jela, kolače itd. Uz ples i nazdravice, gozba bi se protegnula kroz čitavu noć.

Uz namirnice, momkova strana je djevojci donosila darove. Svekrva joj je većinom donosila komad zlatnoga nakita, lančić ili prsten i kakav odjevni predmet. U pravilu je zaručnica dobivala *voštikl*, svileni rubac za povezivanje kose. Taj se rubac, prema riječima kazivača iz Starog Grabovca i Gornjih Bogićevaca, stavlja na stol, a ostali momkovi uzvanici na njega su polagali novac namijenjen zaručnici. Zaručnica je kao uzdarje ženama davala rupce, a muškarcima *peškire*. Do drugoga svjetskoga rata njih je za tu priliku bila dužna izraditi djevojka, ali su kupovni primjerci postupno istisnuli ručni rad. Kazivači iz Gornjih Bogićevaca navode da su za zaručke održane 1966. godine rupčiće za sudionike nabavili u Italiji. No, elementi ovakvoga darivanja javljali su se na zaručkama još devedesetih godina 20. stoljeća. U Kozaricama, Starom Grabovcu i Rajiću naglašavaju da su *peškiri* namijenjeni kumu i zaručnikovu ocu trebali biti veći i izrađeniji. U Gornjim Bogićevcima dodaju da je zaručnica ponekad momkovo strani darivala i košulje. U Kozaricama tu pojavu vezuju isključivo uz svadbu. Djevojka je ujutro predavala pripremljene darove: *peškire* je vezivala preko ramena, a rupce oko vrata, što je bio znak da su zaručke zaključene. Za to darivanje u Rajiću i Gornjim Bogićevcima koristio se izraz *okititi zaručke*. Ako

²⁹ Jedino Luka Pejaković iz Starog Grabovca navodi da su se za hranu pretežito brinuli domaćini.

se momkova strana vraćala pješice, djevojka ih je pratila do pola puta. Cijelim putem do kuće sudionici zaruka su pjevali i častili suseljane, kako bi im svrnuli pažnju na novost. Prema primjeru iz Kozarica, momkova majka je ponekad odnosila okićenu bocu medene rakije sa zaruka i čuvala je za uspomenu u svome domu.

PONAŠANJE ZARUČNIKA DO SVADBE

Od zaruka do svadbe obično bi proteklo od mjesec dana do pola godine. Prema podacima za Kozarice i Stari Grabovac ponekad bi prošlo i po godinu dana, često iz financijskih razloga (prema UEA 120). No, tako dugo odgađanje svadbe izbjegavalo se iz bojazni da se zaruke ne raskinu. Prema riječima kazivača iz Gornjih Bogićevaca, bilo je slučajeva da se zaručena djevojka u međuvremenu zagleda u drugoga i raskine zaruke. Status mladih se nakon zaruka bitno mijenjao. Bilo im je dopušteno zajedno sjediti u crkvi, pojavljivati se na *kirvajima*, općenito u javnosti nastupati kao par. U tom razdoblju mladić je vodio svoju zaručnicu u posjete svojoj rodbini radi upoznavanja. Također je navraćao u djevojčinu kuću gotovo svaku večer, a posebice subotom, nedjeljom i blagdanom. U takvim prilikama nije bio dužan donositi zaručnici darove, ali joj je ponekad donosio slatkiša, pokoju jabuku i sl. Paru se nakon zaruka dopuštalo da provode vrijeme nasamo.

Prema riječima više kazivača iz Gornjih Bogićevaca, u međuraću djevojku su prije svadbe posjećivale zaručnikova majka i ostala ženska rodbina. Navraćale su obično nedjeljom nakon mise, i to naizmjenično, a o redosljedu dolaženja su se unaprijed dogovarale. Pritom su joj donosile *korpu* napunjenu mesom, kolačima, kruhom, pokojom bocom rakije i sl., dok im je mlada zauzvrat darivala pokoji primjerak tekstila, *fertun* (pregaču), rubac i sl. Sporadično je ovakvih primjera bilo još pedesetih godina 20. stoljeća. U Kozaricama, Starom Grabovcu i Rajiću napominju da se i u ovom razdoblju nerijetko održavao sastanak između mladine i mladoženjine obitelji te viših svatovskih časnika, koji se nazivao *ugovor*, *dogovor*. Tom prilikom prisutni su razgovarali o organizaciji i pripremama za svadbu.

ZAPIS I ODZIVI

Nekoliko tjedana prije svadbe zaručnici su odlazili u crkvu na zapis i dogovor o konkretnom datumu vjenčanja. U pravilu su svećeniku odlazili zajedno. Prema riječima kazivača iz Rajića, iznimku su predstavljala vjenčanja pojedinih parova koji su zajednički život već prethodno započeli neredovitim putem. U takvim je slučajevima na zapis ponekad odlazio samo mladić. Mlade

na zapis najčešće nisu pratili predstavnici rodbine ni prijatelji. Tri uzastopne nedjelje uoči vjenčanja svećenik je tijekom mise naviještao vjenčanje para. Za taj se postupak u svim selima ovog kraja javlja naziv *odzivi*, u Starom Grabovcu zabilježena je i inačica *odzovi*, a u Gornjim Bogičevcima *ozivanje*. Ako su zaručnici bili iz različitih sela, *odzivi* su se obavljali u crkvi u djevojčinu selu jer se tu održavalo vjenčanje. Smatralo se vrlo poželjnim da zaručnici budu prisutni tom prigodom jer je postojalo vjerovanje da će u protivnom njihova djeca biti gluha³⁰. Na te su mise mladi odlazili zajedno, bez pratnje. Par se pred vjenčanje i danas odziva, ali se u posljednjih dvadesetak godina to navještanje ne mora obavljati u tri navrata, već odjednom, uz određenu naknadu.

VRIJEME ODRŽAVANJA SVADBE I NJEZINO TRAJANJE

Do polovice 20. stoljeća u okolici Novske svadbe su se pretežito održavale ujesen. Stanovnici ovoga kraja to uglavnom tumače ekonomskim razlozima: kako naglašavaju kazivači iz Kozarica, *svinje se dotad uhrane, rakija ispeče, vino napravi*. U Starom Grabovcu dodaju da se u to doba zaključuje većina poljoprivrednih poslova pa se ukućani mogu opuštenije prepustiti drugim zanimacijama. Brojna vjenčanja su se održavala oko svete Kate, o čemu svjedoče sljedeći stihovi pjesme zapisane u Starom Grabovcu:

*Sveta Kato, rastavi me s majkom,
ili s majkom il' s košuljom tankom.* (Pejaković 1987:78)

Svadbe su se, premda rjeđe, održavale i u prvoj polovici prosinca, do adventa, u pokladnome razdoblju i o Uskrsu. Međutim, u Gornjim Bogičevcima zabilježeno je vjerovanje da se mladoženjina obitelj neće usrećiti s mladom koja dođe u kuću na proljeće: *Proljetna mlada nije dobra i jesensko ždrijebe nije dobro*. Takvo mišljenje pojašnjavaju time da je proljeće doba intenzivnih poljoprivrednih radova pa stoga samo dokone djevojke mogu tada razmišljati o svadbovanju. Svadbe se u pravilu ne održavaju u adventu ni u korizmi, a stanovnici ovih sela skloni su neslaganje u braku protumačiti sklapanjem braka u zabranjenim razdobljima. Tako se u Gornjim Bogičevcima prisjećaju da se *na Veliki petak ona od Novaka vjenčala, to nije dobro, nisu nikad dobro živjeli*. Usljed promjena u načinu privređivanja, prema interpretaciji kazivača, ublažile su se razlike u količini poslova vezanih uz određeno godišnje doba te se stoga i održavanje svadbi ravnomjernije rasporedilo kroz čitavu godinu.

Još pedesetih godina brakovi su se u pravilu sklapali nedjeljom poslijepodne. U obzir su dolazili i drugi dani, pa su se tako u prvoj polovici 20.

³⁰ Ovo vjerovanje nije potvrđeno jedino u Starom Grabovcu.

stoljeća, prema sjećanju stanovnika Gornjih Bogićevaca, pojedini parovi vjenčavali i srijedom. Marija Dukanović pojašnjava da su srijedom uglavnom u brak stupali udovci, udovice, stari momci ili cure, dakle, oni koji su nastojali privući manju pozornost zajednice. Petak se shvaćao kao vrlo nepovoljan dan za održavanje svadbe. U Gornjim Bogićevcima to tumače zabranom blagovanja mesa petkom, a svadba bez mesa bila je nezamisliva.

Prema podatku za Rajić, nakon svetoga Martina započinjalo je vrijeme intenzivnijeg svadbovanja, što kazivači tumače vjerovanjem da se o tom datumu mošt pretvara u vino, prijeko potrebno za čašćenje svatova. Stoga u tom razdoblju nije bila rijetkost da više parova sklopi brak istoga dana. Kazivačice iz Gornjih Bogićevaca prisjećaju se da je četrdesetih godina u crkvi u Rajiću ponekad i po pet parova stupalo u brak istoga poslijepodneva. Održavanju većeg broja vjenčanja istoga dana, kako kažu u Starom Grabovcu i Gornjim Bogićevcima, pridonosilo je nastojanje obitelji da istovremeno održe svadbu za više mladih iz svoga domaćinstva, radi uštede. To se naročito često prakticiralo pri *zamjeni*, pri čemu su obje obitelji ostvarivale korist. Susretanje dviju svadbenih povorki nije se smatralo lošim znakom. U tom su se slučaju svatovi *napjevali* i međusobno častili rakijom. No, prema građi iz Gornjih Bogićevaca, svakako se nastojao izbjeći susret s pogrebnom povorkom, budući da je uvriježeno mišljenje bilo da *nije dobro ako je isti dan i vjenčanje i sprovod, da mlada odma na umiranje misli*.

Do sredine 20. stoljeća svadba je u pravilu obuhvaćala dva dana, nedjelju i ponedjeljak, a ponekad bi se produžila i na utorak. No, prema podatku za Gornje Bogićevce, imućniji roditelji koji su se htjeli *pokazat* suseljanima organizirali su vrlo raskošne svadbe koje su trajale i po čitav tjedan (Pereković 1989/1990:15).

POZIVANJE SVATOVA

Pozivanje svatova obavljalo se dva tjedna do mjesec dana prije vjenčanja. Početkom 20. stoljeća, prema podacima za Rajić i Kozarice, svaki od zaručnika pozivao je svoje uzvanike neovisno, pri čemu se nije smatralo bitnim da se pozivi priopće istovremeno. Pretežito su zaručnici sami obilazili selom, premda su ponekad zaručnika pratili *djeverovi* ili njegov otac (posebice često ako su brak dogovarali roditelji), a zaručnicu njezine *druge*. Uoči drugoga svjetskoga rata već se bila uvriježila praksa da mladenci zajednički pozivaju sve sudionike svadbe. Tradicijom nije bio određen dan za pozivanje svatova, ali se za taj postupak najčešće odabiralo nedjeljno poslijepodne, budući da se toga dana stanovnici ovih sela u pravilu nisu prihvaćali poslova izvan kućanstva. Uzvanici nisu obilazili

redom po važnosti u svadbi, već bi se s pozivanjem započelo na jednom kraju sela, a završilo bi se na drugom. Pozivači nisu posebno častili kumovu obitelj, a u Gornjim Bogićevcima napominju da su kumovo kućanstvo nerijetko i preskakali pri obilasku, budući da je kum bio aktivno uključen u sve dogovore i pripreme već od prošnje. U Kozaricama navode da su se pozivači, koji su selom obilazili u blagdanskoj odjeći, mogli prepoznati po *pantljikama*, ukrasnim vrpcama na šeširima i kiticama za reverom. No, neizostavni rekvizit pozivača bila je *buklija*, drvena čaturica, ukrašena lovorovim grančicama i napunjena medenom rakijom, koja se za ovu prigodu godinama čuvala u domaćinstvima obaju zaručnika. Prema zapisu iz Starog Grabovca, *buklija* je bila također obavijena trobojnicom (Pejaković 1987:73). Nije zabilježena posebna formula kojom se pozivalo na svadbu, ali su uzvanici svoj dolazak potvrđivali ispijanjem gutljaja rakije iz *buklije*. Ovako Katica Pereković opisuje rakiju koja se čuvala za ovu priliku: *Za ovu zgodu obično je stari dida sačuvao dobru rakiju koji je možda natočio kad se unuk - unuka rodio, da dobro odstoji za ove prilike. A da se održi i ne ishlapi obično bi ju onako u dobrom buratu više godina čuvali ukopanu u zemlju ili pospremljenu u žitu.* (Pereković 1989/1990:15) Pazilo se da ne nestane rakije jer bi se uzvanici, prema riječima kazivača iz Starog Grabovca, mogli i uvrijediti ako ih se ponudi praznom *buklijom*. Stoga je bliža rodbina zaručnika pri dolasku pozivača u njihove domove nadolijevala medenu rakiju u čaturicu. Uglavnom se na svadbu nisu pozivali svi članovi jednog domaćinstva, već su pozivači, kako navode u Rajiću, precizirali konkretne osobe ili broj ukućana koje očekuju na svadbi.

Prema podatku za Gornje Bogićevce i Kozarice, nakon obavljena prevoženja nevjestinoga miraza, večer uoči svadbe, djeveri i *angebule*, djeveruše, ponovno su svraćali do kuća uzvanika, podsjećajući ih na sutrašnju svadbu te obavještavajući ih o točnom vremenu okupljanja i dogovorenom tijeku svadbenih događanja. Drugo pozivanje svatova nije bilo obvezno pa su pozivači posjećivali uglavnom samo obližnje kuće i domove svatovskih časnika. Pritom su djeveri, uz *buklije*, već nosili obilježja svadbe, svatovske *peškire*. U Gornjim Bogićevcima za ovaj drugi posjet zabilježen je naziv *kupljenje svatova*. Taj je poziv, naime, ujedno predstavljao znak uzvanicima da je vrijeme da se okupe u mladoženjinoj, odnosno mladinoj kući radi *dogovora*. U Rajiću navode da je te večeri mladoženja, u pratnji oca ili nekoga starijega člana domaćinstva, svečano pozivao kuma da se priključi njegovu slavlju, odnoseći mu *peškir*, koji je trebao biti posebno bogato izrađen. Pritom su njegovoj obitelji odnosili košaru punu hrane pripremljene za svadbu: *pečenice* (pečenoga svinjskoga mesa), kolača, vina i sl.

Ni u jednom od navedenih sela nije zabilježeno da su zaručnici dužni otići na groblje uoči svadbe ako je netko od njihovih roditelja preminuo. Također u ovom kraju prije svadbe mlada nije obilazila selom skupljajući darove.

NEVJESTIN MIRAZ I NJEGOVO PREVOŽENJE U NOVI DOM

Nezaobilazna tema različitih predsvadbenih sastanaka (prošnje, *ugovora*, zaruka) bio je dogovor o mladinom mirazu. Kolika se pozornost polagala na taj čimbenik govori i podatak za Stari Grabovac i Rajić, prema kojemu su u prvoj polovici 20. stoljeća prosici bivali odbijeni ako se dvije strane o tome ne bi uspjele dogovoriti. U Kozaricama navode da je u slučajevima kad djevojka nije uspijevala pronaći bračnoga druga redovitim putem, njezina obitelj razglašavala kako joj priprema bogat miraz i time bi privukla prosce. U Starom Grabovcu navode da je djevojin posrednik, *kortiš* kao jedan od argumenata pri uvjeravanju momkove strane koristio veličinu mladine imovine. U istom selu ističu da je djevojka koja je pripremila vjenčanu opremu to jasno davala do znanja čitavoj zajednici nošenjem određenih ukrasa na odjeći pri sudjelovanju na sastancima mladih. Tako Luka Pejaković tumači: *Znak je bio u tome što je nošnja bila, umjesto crne boje, crveno i crno, miješano. To je značilo da ima miraz.*³¹

Imovina koju je mlada donosila u novi dom sastojala se iz dva dijela: dio oko kojega se nije pregovaralo jer je bio određen društvenom normom i svaka ga je djevojka pripremala, u ovom se kraju naziva *opremom*. Nju je činila mladina *roba*, za koju je u Rajiću i u Starom Grabovcu zabilježen i naziv *ruvo*. Riječ je o tekstilnim izdjcima koje je mlada pripremala za svoju nuklearnu obitelj. Tu su se ubrajali: *strože*, tkane slamarice za krevet, kompleti krevetnine, uglavnom po šest gornjih i donjih plati, jastuci i jastučnice, (najmanje šest, ali su pojedine djevojke donosile i po dvanaest), *šarevina*, *šarenice* (prekrivači za krevet), *peškiri*, najčešće s natpisom "Dobro jutro", najmanje šest salveta i šest vreća. Neki od tih radova bili su bogato izvezeni, tako da nisu ni bili u svakodnevnoj uporabi. Primjerice, u Starom Grabovcu navode da su manji *šlingani* i izvezeni jastuci imali samo estetsku funkciju pa su se prije odlaska na spavanje skidali s kreveta. U *robu* se ubrajao i tekstil namijenjen čitavom momkovom domaćinstvu, za koji je u Rajiću zabilježen naziv *oprema za kuću*: *šlingani* stolnjak, *firange* (zavjese), otkana *ponjava* za konje, vreća za brašno, *peškiri* za *obrisat*. U *opremu* se ubrajalo i pokućstvo, u prvom redu sobno: dva kreveta, psiha sa *špiglom* (ogledalom) i škrinje. Škrinje u kojima su nevjeste početkom dvadesetog stoljeća spremale *robu* kazivači iz svih sela opisuju kao prilično jednostavne primjerke, čiji je poklopac bio u obliku krova. Za tu vrstu škrinja nije zabilježen lokalni naziv. Njih je postupno zamijenio *ladičar*, nizak ormarić s tri ladice, na koji se stavljao *staklenac*, drvena kutija čija je gornja stranica bila načinjena od stakla. No, već uoči drugoga svjetskoga rata kao dio *opreme* donose se *šifonjeri*, *šifunjeri*, visoki *ormani* (ormari), pretežito s jednim

³¹ Kazivač ovu pojavu tumači kao posebnost Starog Grabovca.

krilom. No, novije varijante nisu odjednom istiskivale starije: u Rajiću napominju da su tridesetih godina 20. stoljeća pojedine mlade u novi dom donosile i škrinju i *orman*. Najčešće se dovozila i svetačka slika za spavaću sobu. Prema riječima kazivača iz Rajića, imućnije obitelji su svojim kćerima osiguravale i pojedine kuhinjske elemente.

Drugi dio mladine otpremnine, koji nije bio obvezatan te su se oko njega dvije obitelji uglavnom dogovarale zvao se *miraz*. Uglavnom ga je sačinjavao komad zemlje, grlo stoke, šivaća mašina ili novac, ponekad u vidu đerdana od dukata. U Rajiću i Gornjim Bogičevcima za ovaj imetak navode i izraz *prćija*, dok u Starom Grabovcu kažu da se ovaj naziv odnosi samo na određeni dio miraza, na stoku (govorilo se: *Ide i prćija za kolima!*). U Starom Grabovcu za ovaj je dio mladina imetka zapisan i izraz *dar*³² (UEA 118). Često se taj imetak davao na traženje momkove strane, a u nekim slučajevima ju je djevojčina strana samoinicijativno pripremala da bi pridonijela porastu njezina ugleda među vršnjakinjama. Dogovor dviju strana o mirazu bio je isključivo usmeni i on se u pravilu poštovao. Ipak, u Starom Grabovcu i Gornjim Bogičevcima sjećaju se slučajeva da mladina strana nije održala riječ. Brak se pritom nije raskidao, ali je mlada proživljavala neugodnosti i predbacivanja. Miraz se davao istovremeno s *opremom*, tako da se, primjerice, stoka vezivala za kola u kojima se prevezio mladim imetak. Određenu parcelu otac je neposredno prije vjenčanja prepisivao na kćerkino ime. Suprotno tome, novac se davao momkovo strani pred svjedocima i prije prevoženja opreme. U Starom Grabovcu pamte primjere da je određenu sumu mladim otac davao mladoženjinim predstavnicima već pri zarukama. Mlada je u mladoženjino domaćinstvo trebala donijeti i svoj pribor za jelo, stolac, pokoju lampu i sl., ali su se ovakvi predmeti prenašali neposredno nakon vjenčanja, pri prijelazu iz mladine u mladoženjinu kuću.

Imetak koji je mlada odnosila u novi dom predstavljao je njezinu otpremninu. Još u prvoj polovici 20. stoljeća, kako kažu u Starom Grabovcu i Gornjim Bogičevcima, nakon predaje miraza mlada više nije polagala nikakva prava na imovinu svojih roditelja. No, uglavnom se nastojalo da miraz bude što raskošniji, budući da se to poimalo kao statusno pitanje, a držalo se također da veličina miraza utječe na mladim položaj u novome domaćinstvu. Primjerice, u Starom Grabovcu napominju: *Nije bio rijedak slučaj da se prodala i krava i volovi čak da bi se udala kćer*. Osiguravanje odgovarajuće vrijednosti otpremnine nerijetko se shvaćalo kao pitanje ugleda djevojčine obitelji. Prema podatku za Gornje Bogičevce, tijekom i neposredno nakon drugoga svjetskoga rata bilo je slučajeva da je koja siromašnija djevojka uoči vjenčanja posuđivala tekstil od

³² Taj naziv nije potvrđen pri terenskom istraživanju.

svojih prijateljica i rodbine, kako bi suseljani stekli dojam da je mlada pripremila mnogo *robe*. Također, u tom selu napominju da su mladine *druge* pod posteljину podmetale po nekoliko jastuka, da zajednica stekne dojam kako mlada prenosi vrlo bogatu *opremu*.

Prema građi prikupljenoj u Kozaricama i Gornjim Bogičevcima, zemlja i stoka koje je mlada donosila kao miraz u novi dom priključivala se postojećoj imovini toga kućanstva te je čitava obitelj zajednički raspolagala ostvarenim приходима (UEA 118). No, u zajednici je ipak postojala svijest o tome da je riječ o nevjestinoj svojini. To se posebice očitivalo pri njezinoj preuranjenoj smrti: ako je žena imala djece, onda su ona nasljeđivala njezinu imovinu, dakle, ostajala je u muževu domaćinstvu, a u suprotnom se vraćala obitelji pokojnice.

Do polovice 20. stoljeća mladina *oprema* prevozila se zaprežnim kolima u mladoženjin dom dan uoči svadbe, u subotu poslijepodne. U Gornjim Bogičevcima napominju da bi mladina strana taj postupak popratila izrekom: *Ode sad prnje/trulje, a sutra će prava roba!*, čime su htjeli dati do znanja mladoženjinim uzvanicima da im sutra predaju bitno vrjedniji dar, mladu. Po nevjestinu *robu* dolazili su mladoženja, djeveri i drugi muški časnici, raspoređeni u dvojica do trojica kola. Prema podacima za Gornje Bogičevce i Stari Grabovac, zimi, kad bi zapao snijeg, *oprema* se prevozila na saonicama. Za ovu su se prigodu u pravilu birali snažniji mladići, koji su mogli bez zastajanja prenijeti mladinu *opremu*, te vješti i oprezni kočijaši, jer se pazilo na to da se mladina *oprema* neoštećena dopremi u novi dom. Naime, oštećenja mladine *opreme*, posebice pucanje noge stola, razbijanje zrcala ili svetačke slike, stanovnici ovih sela komentirali su kao loš predznak. U tom duhu prepričavaju dramatično prevoženje *robe* djevojke iz Rajića, koje se odigralo prije više od pedeset godina: *Moja sestra vozila u Bogičevce. Taj moj svak imo neke opasne konje. Jao, to potrga, sve istrese! To ove ženske drže, ali jedva... To se kaže da je nesreća.*

Glavnu ulogu u prevoženju *robe* igrale su *druge*, *angebule*, mladine neudane prijateljice ili članice njezine rodbine. One su bile zadužene za kićenje konja i kočijaša svatovskim *peškirima*, za slaganje mladina *ruva* na kola i praćenje *opreme* do mladoženjina doma te za opremanje sobe u kojoj će mladi par boraviti. Sama mlada je dočekivala mladoženjinu stranu i nudila ih rakijom i jelom, ali nije sudjelovala u prevoženju. Pogađanje za *opremu* i njezin otkup nisu zabilježeni u ovom kraju. Mladino *ruvo* postavljalo se tako da se najbolji primjerci izlože pogledima promatrača: *to je sve ozgora moralo bit načičkano*, napominju u Gornjim Bogičevcima. Ako bi dio miraza činila stoka, ona se vezivala za kola na začelju povorke. Pri prevoženju se nije nastojalo običi što veći dio sela, ali se povorka uglavnom kretala polako, *paradno*, često je

zastajala i častila suseljtane medenom rakijom. Cijelim putem do mladoženjine kuće *angebule* su pjevale. U Rajiću se sjećaju pjesme koja se izvodila isključivo ovom prilikom:

*Ode roba, odoše ormani,
preko gore u dikine dvore.*

Tom prilikom pjevale su se i ove pjesme, zabilježene u Starom Grabovcu i Gornjim Bogičevcima:

*Svi svatovi veselo pjevaju,
samo mlada ne može od jada;*

*Svatovi smo, ne znamo čiji smo,
čiji bili, rakije smo pili.*

Riječ je o svatovskim pjesmama čije izvođenje ovom prilikom u Starom Grabovcu tumače time što je prevoženje predstavljalo svojevrsan uvod u svadbena događanja. Taj svadbeni karakter ovoga događanja spominju i kazivači iz Gornjih Bogičevaca, ukazujući na pojavu svatovskih *peškira* već pri prevoženju *opreme*. U mladoženjinu domu, uz roditelje, povorku su dočekivali *aščije*, pomagači zaduženi za pripremu hrane. Nakon što bi *angebule* opremile sobu za mladence, slijedilo je *povaljanje kreveta*. Prema podacima za Rajić, postupak namještanja kreveta i valjanja mladih po njemu ponavljao se triput. Uglavnom su mladi nastojali *povaljat krevet* sa svojim simpatijama. U pojedinim je slučajevima taj postupak bio tako energičan da bi krevet propao, a mladina bi se posteljina uprljala. Marija Dukanović iz Gornjih Bogičevaca navodi da bi za to nerijetko bio zadužen samo jedan mladić ili bi na krevet bacili muško dijete, što tumači kao *vračku za porod*. Na koncu bi domaćini za mladinu stranu priredili gozbu, nakon čega su se *angebule* vraćale mladinoj kući.

MLADIN OPROŠTAJ I DOGOVOR U MLADOŽENJINOM DOMU

U subotu uvečer uoči svadbe u mladnom domu okupljale su se *druge*, mladine neudane prijateljice, kako bi pomogle nevjesti u pripremanju. Osnovna funkcija ovoga sastanka bilo je obilježavanje mladina prijelaza u novu životnu fazu, njezin rastanak od djevojaštva. U prilog tom tumačenju govori pojam koji se u Starom Grabovcu i Rajiću vezuje uz ovaj susret nevjestice sa svojim vršnjakinjama: *oproštaj*. Prema starijim podacima za Stari Grabovac taj se sastanak također nazivao *djevičanje*³³ (UEA 121). Kazivač iz Starog Grabovca

³³ Ovaj pojam nije potvrđen na terenu.

naglašava da se tom prilikom mlada *morala rastat sa djevojačkim kolom*. Stariji kazivači ne pamte izraz *djevojačka večer* za to okupljanje, već obrazlažu da ga je mladež usvojila posljednjih godina. Tom su prilikom mladine prijateljice i rođakinje uređivale njezin dom za sutrašnju gozbu: u najprostranijoj prostoriji u kući postavljale su stolove, kitile su sobu papirnatim vrpcama i zimzelenim granjem. No, njihova glavna zadaća bila je pletenje svadbenih kitica, u čemu je sudjelovala i sama nevjesta. Od dvadesetih godina naovamo, otkad seže pamćenje najstarijih kazivača, svadbene kitice su se u pravilu oblikovale od grančica ružmarina. U Gornjim Bogičevcima napominju da su se one oplitale trobojnicom (Pereković 1989/1990:16). Luka Pejaković opisuje kako je u dvorištu svake kuće u kojoj je bilo djevojaka za udaju u tu svrhu bio zasaden pokoji grm ružmarina (Pejaković 1987:74). Kitice su se zaticale svim svatovima, s time da su se, prema građi iz Rajića, Starog Grabovca i Kozarica, posebno isticale kitice mladenaca, kuma i djevera. One su bile izrađene od dužih i ljepših grančica ružmarina, koje su se oplitale oko *cimera*, voštanoga cvijeća, i vezivale bijelom svilenom vrpcom. Prema riječima kazivača iz Rajića, pri tom su poslu djeveruše pjevale, i to svatovske pjesme, te slagale izrađene kitice u košaru. Nakon drugoga svjetskoga rata ružmarin su postupno zamjenjivale kupovne kitice od umjetnoga cvijeća i karanfili.

Stanovnici ovoga kraja ne pamte da je u njihovim selima postojao običaj pletenja mladina vijenca od grančica zimzelenoga bilja. To, naime, tumače kao obilježje svadbi u susjednim posavskim selima. Kazivači iz Gornjih Bogičevaca navode da bi se curama koje su se iz Posavine, konkretno iz Gornjeg Varoša i Kovačevaca, udale u sela u okolici Novske *išlo na vijence*, pri čemu su mladine *druge* u kolu pjevale pjesmu vezanu isključivo za tu prigodu.³⁴ Izvođenje ove pjesme nije potvrđeno u okolici Novske. Nevjeste su u ovom kraju, prema riječima kazivača iz Starog Grabovca i Rajića, već tridesetih godina 20. stoljeća

³⁴ Marija Dukanović prisjeća se dijelova teksta pjesme *Vijenac pleće lijepa Mara*, koju je čula četrdesetih godina, kad je išla u Kovačevce *na vijence* djevojki koja se udala za njezina rođaka u Gornje Bogičevce:

*Hajde, druge pomozite
meni mladoj vijenac plesti,
jer ja mlada nemam kada,
jer se spremam na daleko,
na daleko u tuđinu,
tuđu majku majkom zvati,
dokle svoju zaboravim,
tuđeg oca tatom zvati,
dokle svoga zaboravim.
Okreni se lijepa Slava,
mama te zove.
Neću, neću, nek me zove,
ne okrećem se,
ovdje je bolja mama koju ću zvati...*

na vjenčanje odlazile pod kupovnim vijencem, koji je bio načinjen od bijelih umjetnih cvjetića, nerijetko poredanih u tri reda, jedan iznad drugoga, i *šlajerom*, bijelim velom. Kupnja mladina vijenca, kako napominju u Rajiću, predstavljala je mladoženjinu dužnost. U Starom Grabovcu navode da su pojedine nevjeste u *krunu* zaticale sezonsko poljsko cvijeće (Pejaković 1987:74). No, Marija Dukanović iz Gornjih Bogićevaca dodaje da je od svojih starijih slušala pripovijedanja o tome kako su u ovom selu prije prvoga svjetskoga rata *druge na oproštaju*, uz kitice, od grančica ružmarina plele dva vjenčića, koje su stavljale mladencima na glavu u crkvi, kad bi klekli pred oltar. Na mogućnost postojanja vijenca spletenoga od bilja upućuje i starija bilješka iz Gornjih Bogićevaca, prema kojoj se *nekada umjesto vijenca od bijeloga umjetnoga cvijeća nosio vijenac od svježega cvijeća (smilje), koji su uoči svadbe plele djeveruše* (UEA 121)³⁵. Sastajanje djeveruša u mladinoj kući večer uoči vjenčanja sporadično se održavalo sve do devedesetih godina 20. stoljeća, premda se tada već bila uvriježila praksa da se zaručnica nađe sa svojim *drugama* izvan svoga doma, u obližnjoj *birtiji* i sl.

U vrijeme održavanja *oproštaja* kod mlade, u mladoženjinom domu sastajali su se svi časnici i muški članovi bliže mladoženjine obitelji. Taj su sastanak, popraćen večerom, u čitavom kraju nazivali *dogovorom*. Svrha sastanka bilo je pojašnjavanje svih pojedinosti vezanih za svadbenu dogadjanje: tom se prilikom određivalo vrijeme odlaska po mladu, raspored svadbene povorke, pripremale su se četurice s pićem za čašćenje suseljana i sl. Prema kazivanjima iz Gornjih Bogićevaca i Starog Grabovca, u prvoj polovici 20. stoljeća sastanak u mladoženjinom domu imao je znatno manju važnost od zbivanja u mladinoj kući. Okolnosti su se promijenile nakon drugoga svjetskoga rata, kad se za *dogovor* sve češće počinje koristiti termin *momačka večer*, a gozba je poprimila bitno veće razmjere.

PRIBAVLJANJE NAMIRNICA I PRIPREMA SVADBENE GOZBE

U okolici Novske priprema raskošne svadbene gozbe smatrala se pitanjem ugleda: držalo se da obitelj nije ispunila svoje obveze prema djetetu ako mu ne osigura obilan svadbeni jelovnik. Nakon drugoga svjetskoga rata stanovnici ovoga kraja bili su suočeni s oskudicom, ali ta se činjenica, kako navode u Kozaricama i Rajiću, nije smjela primijetiti na svadbenom stolu. U Rajiću naglašavaju da su pojedine obitelji prodavale zadnje volove da bi se ta dva dana čitava zajednica mogla *kraljevski pogostiti*. Uzvanici nisu bili dužni pomagati mladinoj i mladoženjinoj obitelji u pripremi gozbe pribavljanjem namirnica, oni

³⁵ Budući da su podaci prikupljeni o ovoj temi malobrojni i prilično neodređeni, prisutnost ove pojave trebalo bi provjeriti dopunskim terenskim istraživanjem.

su mladence darivali na druge načine. Kazivači iz Gornjih Bogićevaca i Starog Grabovca s tom su se pojavom susretali u obližnjem posavskom pojasu i u selima s druge strane Save, u Bosni. Donošenje jaja, brašna, šećera i sl. mladencima tjedan prije svadbe u tim je selima važno kao nepisano pravilo, dok su na sam dan vjenčanja kum i ostali časnici darivali već zgotovljenu hranu: *pečenice*, kolače i sl. U Gornjim Bogićevcima pamte da je kum iz Gornjeg Varoša došao na svadbu sa čak šest *pečenica*. No, premda nije postojala obveza doprinošenja u namirnicama, u selima u okolici Novske rođaci i susjedi ipak su se često međusobno ispomagali u takvim okolnostima, dopremanjem svježih jaja, pečenjem kolača, posuđivanjem suda za gozbu i sl. Kazivačica iz Gornjih Bogićevaca napominje da je svog nećaka nastojala potaknuti na ženidbu riječima: *Ajde, ženi se, pečenicu ću ti dat!*, a to je obećanje i ispunila na nećakovoj svadbi.

Intenzivnije pripreme hrane za svadbu u oba su domaćinstva započinjale uglavnom tjedan dana prije vjenčanja, pečenjem suhih kolača, klanjem kokoši i prasadi i sl. Sve zadaće vezane za svadbenu gozbu preuzimali su *kuvarice* i *aščije*³⁶, *pečenjari*. U pripremi gozbi većinom je sudjelovalo po pet do šest *kuvarica* i isto toliko *aščija*, i to u oba domaćinstva. No, prema podatku za Rajić, u pripremi iznimno bogatih svadbenih gozbi, koje su se održavale po tjedan dana, bilo je uključeno i do petnaest *kuvarica* te jednak broj *aščija*. Dužnost *aščija* bila je ispeći i servirati *pečenice*, pretakati piće, donositi ga na svatovski stol, dolijevati rakiju u *buklije*, iz kojih su svatovi častili suseljtane pri provoženju selom, dok su *kuvarice* pripremale i posluživale svu ostalu hranu. Prema kazivanju iz Rajića, *kuvarice* su trebale pažljivo paziti na to da im neki zavidnik, ostavljeni mladić i sl., nastojeći napakostiti mladencima, ne ubaci kakve neprimjerene sastojke u lonac. Za ove su se uloge većinom birali članovi bliže rodbine i prisniji obiteljski prijatelji iskusni u tim poslovima. No, pri odabiru glavne *kuvarice* rodbinske i prijateljske veze nisu bile odlučujuće, već se, kako kažu u Kozaricama i Rajiću, ona određivala s obzirom na svoju kulinarsku vještinu i organizacijske sposobnosti. Glavnu je *kuvaricu* plaćala obitelj koja priprema gozbu, dok su ostale za njihov trud nagrađivali svatovi. U Starom Grabovcu i Gornjim Bogićevcima zabilježeno je da je pri posluživanju juhe najmlađa *kuvarica* išla od svata do svata i na tanjur prikupljala novac za *kuvarice*. Nadalje, u svim selima ovoga kraja dodaju da su uzvanici koji bi kušali juhu bez kumova dopuštenja plaćali novčanu kaznu (Luka Pejaković za taj vid kažnjavanja koristi izraz *štrof*), koja se u nekim slučajevima predavala *kuvaricama*, a u drugim primjerima mladencima. U Gornjim Bogićevcima katkad su se nakon juhe na tanjuru iznosile kuhane pileće noge, koje su se

³⁶ Taj naziv nije potvrđen jedino u Kozaricama, gdje se za ove pojedince, u pravilu muškarce, koristio isključivo naziv *pečenjari*.

licitirale, odnosno posluživale su se onom svatu koji je za njih nudio najveći iznos. Obično se od kuma očekivalo da *poklopi licitaciju*, tj. ponudi najveću svotu. Novce za svoj rad *kuvarice* su također prikupljale kroz različite igre i kratke predstavljačke oblike. Prema podatku za Rajić, one su za svatove znale pripremiti *tortu od posija*, ljuskica koje preostanu nakon mljevenja žita. Ta je torta, prema riječima kazivača, bila *Izvana fiks, iznutra kiks!*, dakle, oblikovala bi se tako da izvana izgleda dopadljivo, kao prava torta, ali su se u smjesu stavljali svakojaki međusobno nepovezivi sastojci: *Filujemo je krumpirom ovim restanim, namažemo je tikvom, ciklom, paprikom ukrasimo, bude ona prava torta!* Tkogod ne želi dobiti na tanjur podebeo komad ove torte, bio je dužan platiti. Ako bi se pojedini svatovi ipak rađe odlučili kušati ovaj specijalitet, proglašavani su pravim škrcima. Više takvih igara zabilježeno je u Gornjim Bogićevcima: tako se, primjerice, na svadbama nerijetko vidalo da jedna od *kuvarica* zavije ruku bijelom gazom, tumačeći svatovima da se ozlijedila pri pripremanju tako sjajne gozbe, na što su joj svatovi dužni dati pokoju novčanicu. Također se događalo da od slame ispletu prstenje i nose ga po sobi nakon jela, uz pobiranje novca. Bilo je primjera da pojedine svatovske časnike pri ulasku u mladin dom pospu brašnom, a onda jedna od njih iznese lutku, predstavljajući je kao svoje novorođenče. Na pitanje čije je to dijete, "majka" odgovara: *Onog tko je brašnom posut, koji se oko kuvarica moto!*, na što je "optuženi" dužan platiti za svoju nepodopštinu. U Starom Grabovcu dodaju da su se *kuvarice* ponekad prerušavale u trudnice, optužujući mladoženju da je on krivac za njihovo stanje, na što je djever trebao platiti *odštetu*. U trudnicu se ponekad prerušavao i pokoji šaljiviji svat, često muškarac, kojeg su uzvanici kumu ovako najavljivali: *Jednu smo našli na putu, plače, sirota, što se mladoženja oženi. A ona ima dijete već. Ajte, šta će ona, sirota, ajte, da kupi mlijeka i kruha. Hajde, pomozite!* Prema podatku za Gornje Bogićevce, sve do polovice 20. stoljeća postojala je praksa da nevjeste pri darivanju ukućana nagrade i *kuvarice* pokojim rupčićem ili nekim drugim tekstilnim predmetom.

Kuvarice su također predstavljale glavne pokretačice ostalih igara i šala tijekom svadbe, pa i onih koje nisu bile vezane za naplaćivanje usluga. Tako su, prema kazivanjima iz Gornjih Bogićevaca, pri povratku mladenaca s vjenčanja u mladin dom na večeru za mladoženju znale ispržiti "jaja s dlakama"³⁷, pjevajući:

*Znaš, punice, znaš, punice,
što je zetu rana,
kil pogače, kil pogače
i pečena jaja.*

³⁷ Kazivačice navode da su ovu pojavu vidale i u Gornjem Varošu.

Kad bi mladoženja stavio prvi zalogaj u usta, one bi počele vikati na punicu, optužujući je da je ubacila dlake u tavu dok one nisu pazile, premda je riječ o kajgani lišenoj bilo kakvih dodataka. *Kuvarice* su također dočekivale mladoženjinu stranu pri otpremanju mladine *opreme*, prepucavale su se sa svatovima pri dolasku po mladu prije vjenčanja i sl. Budući da je svadbena atmosfera znatno ovisila o njihovoj dosjetljivosti, važan čimbenik pri njihovu odabiru, uz kulinarske sposobnosti, predstavljala je duhovita i vedra narav. U Kozaricama navode da je tijekom gozbe pokoji gost, u šali, običavao kritizirati umijeće *kuvarica*, pjevajući:

*Kuvarice, kakvo vam je meso,
Nit je slano, svo je nadržano.*

U prvoj polovici 20. stoljeća svadbene gozbe su se u čitavoj okolici Novske u pravilu održavale i u mladinom i u mladoženjinom domaćinstvu. Naime, u mladoženjinoj kući pripremali su doručak za mladoženjine uzvanike, prije odlaska po mladu, te kasna večera za sve svatove, dok su u mladinom domu posluživali ručak, prije odlaska na vjenčanje, i ranu večeru, neposredno nakon obavljene ceremonije. Stoga je svaka obitelj neovisno angažirala vlastite *kuvarice* i *aščije*. Kako navode u Gornjim Bogićevcima, pedesetih godina su pojedine obitelji koje bi okupile veći broj svatova počele u svom dvorištu podizati svatovske šatore, što se ponekad viđa i danas. No, prema riječima kazivača u ovom selu i u Kozaricama, od pedesetih godina naovamo sve više parova održava jedinstvenu gozbu u zadružnim domovima, pri čemu dvije obitelji zajednički sudjeluju u organizaciji i dijele troškove.

Prosječan svadbeni jelovnik u okolici Novske činilo je sljedeće: ujutro, prije odlaska mladoženjinih svatova po mladu, blagovao se vrlo bogat doručak. Najprije se moralo probati *pače* (hladetina), što se u Rajiću tumači željom da *djeca mladencima ne bi bila balava*. Slijedili su *ajgemaht* (paprikaš), komadi *pečenice* pa kolači. U Gornjim Bogićevcima, naime, smatraju nezamislivim da svatovi i u čemu oskudijevaju toga dana te da na put krenu gladni, a posebno se na to obraćala pozornost ako je mlada bila iz drugoga sela. Po dolasku u mladine dom služio se ručak sačinjen od sličnih jela. Mnogo raznovrsniji jelovnik dočekivao je svatove u mladinoj kući nakon vjenčanja. Tom se prilikom najprije posluživala juha, većinom kokošja, zatim kuhano meso s hrenom i sarma. Prema kazivanju iz Gornjih Bogićevaca, pri iznošenju sarame na stol, netko od muških svatova nerijetko bi zapjevao pjesmu lascivna sadržaja:

*Oj, kupusu, jebalo te meso,
jao onom tko te je istreso.*

Slijedila je *pečenica* s različitim prilozima i salatama, a ponekad bi se ispekla i janjetina. U Rajiću dodaju da se na pojedinim gozbama također služilo *čokle*, šnicle od zakržljala teleta. Na svatovskom stolu nerijetko su se pojavljivale i pohana svinjetina, pečena piletina, pržene kobasice i sl. Slična su se jela posluživala na večeri u mladoženjinu domu. Nije postojalo pravilo koja od ove dvije gozbe treba biti izdašnija. To je uglavnom ovisilo o imovinskom stanju mladine, odnosno mladoženjine obitelji. Od pića se na svadbama uglavnom točilo domaće vino i rakija. Nakon svih ovih jela u pravilu su se iznosili kolači. Do pedesetih godina 20. stoljeća uglavnom su se pravili suhi kolači, paprenjaci, kiflice i sl., zatim *štruce*, savijače punjene orahom i makom, pite itd. U Starom Grabovcu zabilježena je pojava svadbenoga peciva, pod nazivom *peretac*, koji se nije lomio ni blagovao, već je imao isključivo ukrasnu funkciju: *Ispred mladenaca na stolu stoji povelik kolač (peretac) ukrašen cvijećem, kao ukrasni kolač.* (Pejaković 1987:78) Do šezdesetih godina, nakon glavnoga jela služio se svadbeni kruh kojega kazivači iz Gornjih Bogičevaca nazivaju *uslatka prova*: riječ je o pošećerenu okruglu kruhu od kukuruznoga brašna. Taj su kruh *kuvarice* rezale i dijelile svatovima kao posljednji slijed. Nije zabilježena pojava da mladenci zajedno režu taj kruh. U Gornjim Bogičevcima tumače da mlada sama nije smjela ni izvaditi hranu na svoj tanjur, a kamoli rezati kolače. Nadalje, u ovome kraju mladenci obično nisu jeli iz istoga tanjura. Situacija se promijenila otkako su se na svadbama pojavile torte na više katova sa šećernim figurama i natpisom *Živjeli mladenci*. U posljednjih dvadesetak godina mladenci običavaju zajednički odrezati prvi komad takve torte. Kruh od *prove* predstavljao je podlogu za još jednu igru na svadbi. Stanovnici Rajića i Kozarica taj su predstavljački oblik nazivali *plaćanjem grunta*: načinila bi se rupa u kukuruznom kruhu, u njoj bi se postavila smrekova grana, duga do pola metra, na koju bi se objesile svakojake *smanjgare* (dragunlije) - orasi, sitni kolači, jabuke, kruške, krep-papir i sl. Onda je određen svat taj *grunt muntao* (licitirao na dražbi), a od kuma se očekivalo da ponudi najviše.

Do drugoga svjetskoga rata u svim je selima u ovome području posebno mjesto u svadbenim događanjima zauzimao okrugli pšenični kruh koji se pripremao u mladoženjinu domaćinstvu. Taj je kruh svekrva, zajedno sa solju i *buklijom*, predavala nevjesti pri ulasku u novi dom. Mlada je, noseći kruh na glavi, obilazila oko stola u kuhinji. Kao razlog predavanja kruha pri ulasku u novi dom kazivači iz Kozarica navode da je *u njemu bio nekakav blagoslov*. Potom su *kuvarice* rasijecale taj kruh i dijelile ga svatovima.

SVADBA

PRIPREMA MLADENACA ZA SVADBU

U nedjeljno jutro zaručnici su se uređivali za vjenčanje, i to u *kiljeru*, izdvojenom kućaru u sklopu okućnice, u kojem su mladi parovi spavali prvih mjeseci braka. Prema podatku za Rajić, mlada je rano ujutro odlazila u tu sobicu da bi se okupala u koritu. Kazivači ne pamte da se išta dodavalo u vodu za kupanje. Mladoženjine pripreme, kako navode u svim selima, bile su bitno jednostavnije te ih je on uglavnom obavljao sam. Otkad seže sjećanje kazivača, negdje od tridesetih godina 20. stoljeća naovamo, mladoženja se u pravilu ženio u crnom ili modrom odijelu, često kupljenom u gradu, a u pojedinim primjerima sašivenom od kupovnog materijala, koji bi sašio seoski *šnajder* (krojač). U Starom Grabovcu napominju da su početkom 20. stoljeća brojne obitelji još imale pokoji primjerak muške tradicijske odjeće, ali da se to ruho nije smatralo dovoljno svečanim za ovu zgodu. Prema podatku za Gornje Bogičevce, bilo je primjera da prije polaska po mladu, mladoženjina majka stavi sinu u džep bočicu s blagoslovljenom vodom, nastojeći osigurati sretan ishod čitave procedure. Nije potvrđeno da se sličan predmet davao i mladoj, ali bi nju pri polasku na vjenčanje njezini ukućani poškropili svetom vodom.

Mladoj je u pripremanju pomagala iskusnija žena, uglavnom mladina udana rođakinja koja se, kako kažu u Gornjim Bogičevcima, *već nagledala svatova pa zna za svaki detalj kako treba izgledati na mladoj*. Prema riječima kazivača iz Rajića, mladina obitelj je pazila da za tu ulogu ne odabere rastavljenu ženu ili udovicu, *da s nje ne siđe*, da ne bi time ugrozili mladinu bračnu sreću. Za tu osobu nije zabilježen poseban naziv, kazivači su o njoj govorili kao o *ženi koja sprema mladu*, a ta uloga nije bila formalizirana, nije se smatrala svatovskom čašću i nije se naplaćivala. U Starom Grabovcu napominju da su u spremanju mlade ponekad sudjelovale dvije žene, od kojih je jedna u pravilu bila starija udana žena, a druga je mogla biti još djevojka.

Posebna pažnja posvećivala se oblikovanju mladina oglavlja. Sprijeda se kosa pretežito *brenovala*, kovrčala *brenajzlom*, metalnim pomagalom čiji su se zupci zagrijavali na plamenu. Stražnji dio oblikovao se u dvije *rozače*, *kite* (pletence), spletene od četiri do šest pramenova, u koje se ponekad zaticalo sitno cvijeće. One su se na potiljku čvrsto namotavale u punđu, koja se u ovom kraju naziva *tutuk* ili *kotur*. Frizura se učvršćivala rastopljenim šećerom, a potom se stavljala *kruna*, mladina vijenac sa *šlajerom*, velom, koji je najčešće padao do ramena, ali još u prvoj polovici 20. stoljeća mlade iz imućnijih obitelji nosile su koprene koje su dopirale do polovice leđa. Otkad kazivači pamte, *kruna* je u pravilu bila kupovna, izrađena od umjetnih materijala, a nabavljao

ju je mladoženja desetak dana prije svadbe. Prema kazivanju iz Gornjih Bogićevaca, neposredno nakon drugoga svjetskoga rata, zbog oskudice, mlade su nerijetko posuđivale vjenčano ruho od svojih udanih prijateljica, ali su se trudile da *kruna* svejedno bude nova, nenošena, budući da ona predstavlja simbol *mladine čistoće*. Naime, prema tumačenju kazivačica iz ovoga sela, smatralo se neprihvatljivim da mlada koja je u drugom stanju tijekom svadbe na glavu stavi *krunu*. Ako bi se takva mlada ipak na vjenčanju pojavila s vijencem, nailazila je na podsmijeh zajednice pa bi joj pri provoženju suseljani znali dobaciti: *Gore kruna, dole puna!*

Prema kazivanjima iz svih sela u kojima je obavljeno istraživanje, na prijelazu iz 19. u 20 stoljeće nevjeste su na vjenčanje odlazile u nošnji. U Kozaricama naglašavaju da se još četrdesetih godina događalo da se poneka djevojka uda u tradicijskom ruhu svoje majke. Tu su odjeću činile košulja od domaćega platna, bogato izrađena, i suknja *plisirka*. Za to bijelo svečano gornje ruho u Gornjim Bogićevcima zabilježen je naziv *klinkla*. Preko suknje mladoj se vezivala *kitija*, svilena pregača, a stavljao se i svileni rubac preko ramena. No, kako naglašavaju u Rajiću, u poratnom razdoblju nošnje se više nisu vidale na svadbama, premda su se pojedini primjerci čuvali po škrinjama; zamijenile su ih kupovne jednodijelne vjenčаницe od modernih materijala: tila, čipke i sl. Vjenčanicu je u pravilu nabavljala mladina obitelj. Isto je bilo i s obućom koja je, otkad kazivači pamte, bila kupovna. Mladine cipele bile su predmet posebne skrbi djevera na svadbi: naime, u oba kućanstva, a posebno često u mladoženjinom, tijekom večere svatovi su nastojali ukrasti mladoj cipelu, u čemu im je ona pripomagala. Kad bi im to pošlo za rukom, svatovi su pozivali mladu da s njima pleše, ali se ona pravdala da ne može bosa. U Gornjim Bogićevcima navode da su tada svatovi zadirkivali djevere da zbog njih mlada šepa: *Evo vam mlada šepa, šta ćemo sad?! Ajd', izvedi je, da vidimo jel' šepava, jel' može plesat! A kako će plesat, jednu cipelu ima, jednu nema!* Na to su djeveri trebali otkupiti cipelu od svatova, a ti su se novci predavali nevjesti. Slične su se igre u Gornjim Bogićevcima vezivale i za krađu mladina prstena: uspješan kradljivac zadirkivao je djevere da bi im, zbog njihove nesmotrenosti, netko mogao ukrasti i mladu.

Prema riječima kazivača iz Gornjih Bogićevaca, mladoženja je pri dolasku u mladinu kuću neposredno prije vjenčanja bio dužan svojoj odabranici na dar donijeti obuću, konkretno *kajišane opanke*, 'da mlada ne ide po svijetu bosa'. Mlada ih nije nosila tijekom vjenčanja, već ih je često obuvala drugoga dana svadbe, u svome novome domu. Prema podatku za Kozarice, nevjesta bi pri odijevanju stala na kamen u dvorištu, *da bude kao kamen čvrsta*.

SIMBOLI SVADBE: SVATOVSKI PEŠKIRI I BARJAK

Peškiri su bili jako cijenjani. Nijedna svečanost nije prošla bez poklona sa peškirimama. To se pravilo od malih nogu, svaka kuća je imala toga za poklone i za kućne ukrase. Po Njemačkoj, kamo god bi naši išli, uvijek su, uz ostalo, i peškire nosili. Ovim riječima Luka Pejaković tumači važnost tog tekstilnog proizvoda za stanovnike svoga zavičaja. *Peškiri* su također predstavljali obvezan rekvizit svadbenih događanja u okolici Novske. Kazivači iz Rajića dodaju da su bogato izrađeni svatovski *peškiri* bili *dika*, *ponos*. *Bilo ih je šlinganih, eklanih, ovo zadnje vrijeme necanih.* Mladoženjina strana pomno je proučavala *peškire* koje bi mlada namijenila svatovskim časnicima, budući da su ih smatrali odrazom mladina umijeća u ručnome radu. Neposredno prije svadbe, mladina cjelokupna ženska rodbina u pravilu je prijanjala na dogotovljavanje svatovskih *peškira*. Međutim, u Gornjim Bogićevcima i Rajiću pamte da su pojedine suseljanke glasovite po vještini tkanja i vezenja prodavale nevjestama svoje izradevine. To se često prakticiralo ako sama mlada nije bila vična ovome poslu, ako se svadba trebala odigrati vrlo skoro pa mladina strana nije imala vremena sama sve izraditi ili, pak, ako je kum zahtijevao neočekivano velik broj *peškira* za mladoženjinu stranu. U Gornjim Bogićevcima navode primjer iz pedesetih godina, u kojemu je kum na zarukama od nevjeste zatražio da za svatovske časnike i mladoženjinu bližu rodbinu pripravi pedeset *peškira*. Nevjesta nije bila spremna na tu mogućnost jer je, kako kaže njezina rodbina, *ona u školu išla i stalno govorila: 'To meni ne treba, to meni ne treba'*. *A bome je poslije na svadbi vješala te peškire na aute i na sve svatove.* Kazivači tu mladinu zadaću tumače izrazom da je pri darivanju ona *dužna i čoravom ždrebetu*. U pojedinim slučajevima *peškiri* su se nabavljali i na sajmovima, tijekom *kirvaja* i sl. Mlada ih je dijelila svatovima u dva navrata: svatovskim časnicima (kumu, starom svatu, *čaji* i, u prvome redu, djeverima), prilikom prevoženja *opreme*, a članovima mladoženjine obitelji na dan svadbe, nakon večere u mladoženjinom domu. Kako navode u Kozaricama, po ukrasima i načinu na koji su časnici nosili *peškire* moglo se zaključiti koju funkciju imaju na svadbi. Kumu, starom svatu i *čaji* mladine *druge* su ih vješale oko vrata, dok su djeveri odskakali od drugih časnika po tome što im se *peškiri* vezivao preko ramena. Mladina dužnost bila je osigurati vrlo bogato izrađen primjerak za kuma. No, uvjerljivo najistaknutiji bili su *peškiri* koje je mlada darivala djeverima. Bili su dugački i po tri metra, a široki oko pola metra, tako da su se po nekoliko puta prebacivali preko ramena, a dopirali su sve do koljena. Budući da je mlada na vjenčanje odlazila između dvojice djevera, pazilo se na to da *peškiri* obojici budu prebačeni preko ramena bližeg mladog. Dok su ih ostalim časnicima predavale djeveruše, djeverima ih je vezivala sama nevjesta. U Kozaricama ističu da nakon drugoga

svjetskoga rata pojedine nevjeste nisu *peškirom* označavale ostale časnike, ali su ih djeverima u pravilu darivale.

Također je trebalo pripremiti dovoljan broj *peškira* za ukrašavanje svatovskih kola i konja. Kola bi se već očistila i uresila u mladoženjinoj kući prije polaska po mladu: prekrivala su se ćilimima i šarenicama, za njih su se vezivale raznobojne trake, a u Gornjim Bogićevcima ističu da su se za kola zaticale i zimzelene grančice. *Peškiri* su se postavljali čitavom dužinom zaprežnih kola, što su obavljale mladine *druge*. Promjenama u prometnim sredstvima, ova se pojava transformirala, ali ne i nestala: prema riječima kazivača iz Gornjih Bogićevaca i Starog Grabovca, i danas se u okolici Novske na automobile kojima se ide na svadbu pričvrste kraći svatovski *peškiri*.

Nadalje, mlada je trebala pripremiti jedan svatovski *peškir* za barjak. Naime, na barjak su se vezivala dva *peškira*: jedan je postavljala mladoženjina majka, a drugi mlada. Pritom je, kako napominju u Kozaricama, svaka strana nastojala u tu svrhu pribaviti što duži *peškir*, jer se na osnovu uspoređivanja njihove dužine pricalo tko će od mladenaca duže živjeti. Prema riječima kazivača iz svih sela do drugoga svjetskoga rata na barjaku se isticala trobojnica, a u poratnom razdoblju nosila se zastava s petokrakom zvijezdom. Nije bilo slučajeva da se barjak načini isključivo od *peškira* i sličnih ukrasa, bez isticanja nacionalne zastave. Prema podatku za Kozarice, zastava se ponekad oblikovala vezivanjem vunениh kita u tri boje za stijeg, jedne povrh druge. Na vrh stijega postavljala se jabuka, vezivale su se raznobojne vrpce. U Gornjim Bogićevcima spominju da su se katkad u jabuku zabadale grančice ružmarina.

Čitavoga dana barjak se nosio na čelu svadbene povorke i po njemu su suseljni izdaleka primjećivali da prolaze svatovi. Barjak se povjeravao na brigu barjaktaru, za kojega je u Rajiću zabilježen i naziv *vojvoda*. Nije bio slučaj da se za barjaktara bira netko iz bliže rodbine; jedino u Rajiću navode da se za tu funkciju nerijetko bira mladoženjin brat, a spominje se i mogućnost, premda iznimna, da ta uloga bude dodijeljena i njegovoj sestri, ako mladoženja nije imao braće. U svim ostalim selima navode da glavni čimbenik pri odabiru barjaktara nisu predstavljali rodbinski odnosi, već mladićeva izdržljivost i duhovitost. U Gornjim Bogićevcima dodaju da je bitno da mladić *more popit*, jer je nužno da toga dana ostane trezvene glave. Naime, svatovi su nastojali ukrasti određeni ukras s barjaka (jabuku, poneku obojenu kitu i sl.) ili, pak, čitav barjak. U tom slučaju, barjaktar je bio novčano kažnjen za svoj neoprez, a taj se novac predavao mladencima. Pri boravku u mladinom, odnosno mladoženjinom domaćinstvu, barjaktar je najčešće zaticao barjak za krov kuće, provlačio je stijeg kroz prozor ili bi ga jednostavno odložio u kut sobe, u kojem ga je imao na oku.

SASTAV SVATOVA, SVATOVSKI ČASNICI

Do polovice 20. stoljeća, dokad su se gozbe uglavnom održavale po kućama, svatove je uglavnom činilo od trideset do osamdeset osoba. Naravno, bilo je i mnogoljudnijih svadbi, pa tako u Starom Grabovcu spominju da je još prije rata imućniji otac koji je ženio sina jedinca u svatove pozvao preko stotinu ljudi. No, bilo je i primjera svadbi na kojima bi se okupilo svega desetak osoba³⁸, posebice tijekom i neposredno nakon drugoga svjetskoga rata. Kako navode u Starom Grabovcu i Kozaricama, od pedesetih godina nadalje svatovi postaju brojniji, što uslijed poboljšanja ekonomskih okolnosti, što radi rješavanja problema s prostorom: naime, svadbe su se sve češće organizirale u domu, gdje se moglo smjestiti više ljudi nego u pojedinačnim kućanstvima. Uzvanici obiju strana nazivaju se *svatovima* i među njima se ne pravi nikakva razlika s obzirom na to čiji su gosti. Jedino je u Starom Grabovcu zabilježeno da se uzvanici koji nemaju nikakve posebne dužnosti nazivaju *pustosvati*³⁹ (UEA 122). Do polovice stoljeća u svadbama je u pravilu sudjelovalo više muškaraca nego žena: većina svatovskih časnika i kočijaši bili su muškarci, a zbog skučenosti prostora u domovima mladenaca pozivanje muškog člana kućanstva nije ujedno podrazumijevalo dovođenje supruge na svadbu. O tome svjedoči konstatacija Luke Pejakovića: *Svadba je bila privilegij muškaraca*. (Pejaković 1987:73) Taj izostanak ženskih osoba sa svadbe posebice se odnosio na udane žene. Naime, mladine neudane *druge, angebule*, činile su dio svatova, dok se od udanih žena u pravilu pojavljivala jedino kuma, kumova supruga. Čak ni sudjelovanje *starosvatice* nije bilo obvezno. No, prema podacima za Rajić i Gornje Bogičevce, mladoženjina je obitelj pozivala supruge muških svatova na gozbu, koja se održavala za vrijeme boravka mladenaca u mladinoj kući. Jelovnik koji se pritom iznosio pred gošće bio je jednak svadbenom. Kad bi se primaknuo trenutak dolaska mladenaca u mladoženjin dom, gošće su pomagale iznova postaviti stolove te su odlazile svojim kućama. Do drugoga svjetskoga rata nitko od roditelja mladenaca nije odlazio u crkvu na vjenčanje, što stanovnici ovoga kraja tumače zauzetošću zbog pripremanja gozbe. Kazivači iz Kozarica naglašavaju: *Sada se većinom vidi da roditelji sjede za stolom kao gosti. To prije nikada nije bilo, oni su imali previše posla*. Od bliže obitelji mladence su na vjenčanje pratili braća i sestre. Nadalje, mladini roditelji nisu pratili kćerku u novi dom, već su dolazili naknadno oko ponoći, s darom za svoje *prijane*, mladoženjine ukućane.

³⁸ To se nije događalo isključivo pri vjenčanju udovca ili udovice ili pri ozakonjenju nevjenčanoga braka; takvih je primjera bilo i pri sklapanju braka redovitim putem.

³⁹ Taj podatak nije potvrđen pri terenskom istraživanju.

U svim su selima za mladi par koristili naziv *mladenci*; djevojku su nazivali *mladom*, a u Rajiću, Kozaricama i Starom Grabovcu za mladića je zabilježen termin *đuvegija*. U drugoj polovici 20. stoljeća taj je izraz postupno potisnuo naziv *mladoženja*, ali ga stariji kazivači još koriste u opisivanju svadbe.

Pojedinim su svatovima dodjeljivane posebne funkcije. Tu skupinu svatovskih časnika činili su: kum s kumom, stari svat, djeveri i *čajo*. Njima su se, a posebice kumu, ostali svatovi trebali iz poštovanja obraćati s *Vi* te ih nikako nisu smjeli u toj prilici zazvati imenom, već su ih oslovljavali njihovom titulom. Prema riječima kazivača u Starom Grabovcu i Kozaricama, svatovi koji bi prekršili tu zabranu bili su kažnjavani, i to novčano ili ispijanjem čašice rakije. Svi su svatovi, a i ostali suseljani pri susretu sa svadbenom povorkom, bili dužni pozdraviti kuma s *Faljen Iso, kume!*. U Starom Grabovcu dodaju da su istim izrazom svatovi kuma molili za riječ tijekom svadbene gozbe: pojedinac koji bi se obratio okupljenima bez kumova dopuštenja trebao je ispiti *štrof*.

Uz naziv *kum*, u svim selima ovoga kraja zabilježen je izraz *debeli kum* (dok pojam *tanki kum* nije potvrđen terenskim istraživanjem). Ti se izrazi rijetko čuju u svakodnevnom govoru, ali su se zadržali u pjesmama, kao što su ova dva primjera koja su se izvodila tijekom svadbene gozbe, a zabilježena su u Gornjim Bogićevcima te u Kozaricama:

*Stari svate i debeli kume,
peče ti se od godine june.*

*Stari svate i debeli kume,
Vas dvojjica ko tele i june.*

Funkcija kuma uglavnom se dodjeljivala predstavniku obitelji s kojom je mladoženjina kuća bila u odnosu *prepletena kumstva*. U skladu s time, za vjenčanoga kuma nerijetko se birala osoba koja je mladoženji bila kumom i na krštenju ili na krizmi. Tako, primjerice, kazivač iz Gornjih Bogićevaca izbor svoga vjenčanoga kuma opisuje ovako: *Moj kum koji je mene držo na krštenju, bio je i moj vjenčani kum. Pravi čovjek je to bio, na to se puno gledalo*. Uglavnom je bila riječ o starijem, uglednijem, već oženjenom članu zajednice. No, prema kazivanjima iz Gornjih Bogićevaca i Starog Grabovca, nije bila rijetkost da mladoženja tu funkciju dodijeli svome vršnjaku, ponekad još neoženjenom, no svakako članu obitelji s kojom se njegova kuća *kumila*. Taj je pojedinac često kasnije kumovao i djeci mladenaca na krštenju. Kako navode u Gornjim Bogićevcima, gledalo se na to da taj pojedinac nije pijanac i da nema sličnih poroka, da se njegov kum ne bi ugledao na njega. Nadalje, poželjnim se smatralo da kum bude imućan, kako stoga što na svadbi mora biti posebno

široke ruke, tako i radi toga jer se od njega očekivalo da priskoči u pomoć mladencima u nedaći. U drugoj polovici 20. stoljeća, prema podatku za Stari Grabovac, postupno se sve manje uvažavalo *prepletano kumstvo*, tako da mladenci češće za kuma biraju prijatelje i bliže rođake. Kum je sudjelovao u svim predsvadbenim sastancima te je pomno pazio da mladina strana izvrši sve obveze prema mladoženji: on je imao odlučujuću riječ pri ugovaranju miraza, mladinih darova za mladoženjine ukućane itd. Imao je ulogu svjedoka tijekom vjenčanja, a na svadbi je predstavljao apsolutnog *komandanta cijele parade* (Pejaković 1987:73). Obnašao je čitav niz dužnosti, jednom riječju, rukovodio čitavim slijedom svadbenih događanja. U Rajiću ističu da se od kuma očekivalo da predvodi mladence, *da pogazi sve što ne valja*, budući da njemu u toj ulozi ništa nije moglo naškoditi. On je određivao vrijeme odlaska po mladu, pogađao se s *kuvaricama* pred zatvorenim vratima mladine kuće, za mladence je tražio roditeljski blagoslov, držao je prvu zdravicu mladencima, određivao kad se može početi blagovati, kažnjavao neumjerene svatove, započinjao ples s mladom, pozivao na darivanje mladenaca itd. Toga dana kum je trebao biti iznimno darežljiv te na svaki povik *Kume, izgori kesa!*, koji su mu upućivala djeca pred crkvom, kao i mladina strana po povratku s vjenčanja, odgovarao je prosipanjem kovanica. Uglavnom je svako *licitiranje* na gozbi završavalo kad bi se kum latio novčanika. Također, kumov dar namijenjen mladencima u pravilu je bio najizdašniji. Kum se ponašanjem, ali i izgledom: posebno izrađenim svatovskim *peškirom* i specifičnom kiticom, razlikovao od ostatka svatova.

Ulogu kume obavljala je kumova supruga. U slučajevima kad se za kuma birao neoženjen pojedinac, on je kao *kumu* najčešće dovodio svoju odabranicu, ponekad sestru ili sestričnu, a bilo je i primjera da je mladoženjina strana *sparivala*, odnosno da mu oni odrede kumu, priželjkujući da to partnerstvo potraje i duže od dva svadbena dana. Kuma je na svadbi sjedila pored kuma, a bila je zadužena za pomoć mladoj pri skidanju *krune* i stavljanju oglavlja udane žene u ponoć.

Do drugoga svjetskoga rata funkciju *staroga svata* vršio je većinom stariji član mladine rodbine ili kum mladine obitelji. Također je pretežito bila riječ o oženjenom pojedincu. Njegova osnovna zadaća bilo je predstavljanje drugoga svjedoka na vjenčanju. Osim ove uloge, stari svat nije imao posebnih zaduženja, već je predstavljao kumova pomoćnika te je u slučaju njegove trenutačne odsutnosti preuzimao dužnost ravnjanja stolom i održavanja reda među svatovima. Nakon drugoga svjetskoga rata funkcija staroga svata također se znatno izmijenila. Naime, uvodi se novi časnik, drugi kum kojega bira mladina strana te on preuzima ulogu mladina svjedoka na vjenčanju. To se očituje u podacima za Kozarice, gdje se navodi da su mladenci imali dva kuma,

dok se *stari svat* ne spominje (UEA 122). Prema kazivanjima iz Kozarica i Rajića, naziv *stari svat* se postupno prenosi na mladina oca pa tako ta titula počinje uključivati ulogu domaćina i stoloravnatelja u mladinom domu.

Supruga staroga svata, za koju je u Starom Grabovcu i Gornjim Bogićevcima zabilježen naziv *starosvatica*, nije bila dužna doći na svadbu (što je ovisilo o dogovoru tih dviju obitelji i broju uzvanika) budući da nije imala nikakvu posebnu funkciju (Pereković 1989/1990:15). No, tekstovi pojedinih *bećaraca* koji su se izvodili na svadbama uključivali su i ovu osobu, poput pjesama zabilježenih u Gornjim Bogićevcima:

*Starog svata žena ubodena
u ono mjesto de se bode često.
Starog svata bacismo za vrata
pa ćemo njemu poljubiti ženu.*

Istaknuti lik u svadbenim zbivanjima u okolici Novske predstavlja *čajo* (taj je izraz potvrđen u svim selima u kojima je obavljeno istraživanje), za kojeg su zabilježeni još nazivi *čale* (u Rajiću i Starom Grabovcu), *čave* (u Rajiću) i *veseljak* (u Starom Grabovcu, UEA 122). Glavno obilježje ovoga lika je maskiranje: *čajo* je odijevao odrpanu, prekratku odjeću, oko vrata nosio je nisku ljutih papričica, na glavi nahereni šešir prekriven perjem, a u ruci je nosio perušku od guščjeg perja. No, njegov najprepoznatljiviji rekvizit bila je *budža*, *ćula*, drvena batina, o koju bi pri dolasku po mladu njezine *druge* objesile svatovski *peškir*, a ponekad, kako navode u Rajiću, bi je ukrasile i grancicama ružmarina. U Kozaricama poznaju još jedan naziv za *čajinu* batinu: *kujundža*, koji kazivači kroz smijeh tumače kao *malo bezobrazan*, jer se taj pojam može odnositi i na muško spolovilo. *Čajo* je sa svojom *budžom* jurio za promatračima svatova, lupao na zatvorena vrata mladina doma, a još češće o gredu unutar domaćinstva. Prema podacima za Kozarice i Stari Grabovac, tim je lupanjem *čajo* najavljiavao roditeljski blagoslov, kumovu zdravicu i sl. Za ovu se batinu često vezivao pijetao, nešto rjeđe kokoš. U Gornjim Bogićevcima pamte da se to najčešće obavljalo pri dolasku po mladu prije vjenčanja, a bilo je i primjera da se mladoženjini svatovi nisu htjeli uputiti u crkvu dok mladine *druge* ne bi uhvatile pijetla za *čaju*. Kako navode u Kozaricama, događalo se da svatovi opiju tog pijetla pa je s njim *čajo* izvodio svakojake psine. Većina kazivača navodi da bi se o *budžu* okačio živ pijetao; iznimku predstavlja kazivanje Luke Pejakovića iz Starog Grabovca, prema kojemu bi pijevcu prije vezivanja zavrnuti vratom i očerupali bi ga, izuzevši glavu i krila. Osnovna je *čajina* zadaća bila uveseljavanje svatova. Stoga je tu ulogu dobro mogao odigrati samo izrazito duhovit i energičan pojedinac pa su te osobine imale prioritet pred

rodbinskim vezama. Premda se nerijetko *čajo* odabirao među mladim mladoženjinim rođacima, to nikako nije bilo pravilo. Štoviše, kako naglašavaju u Gornjim Bogićevcima i Kozaricama, često su se za tu ulogu opetovano, iz svadbe u svadbu, birali isti, posebno daroviti suseljeni, koji su po svojim dosjetkama na svadbama bili glasoviti u čitavu kraju. Prema riječima kazivača iz Starog Grabovca, druga je *čajina* zadaća bila provoditi kumove zapovijedi: on je bio svojevrсна kumova desna ruka: pobirao je novce od svatova po kumovom nalogu, smirivao preglasne uzvanike. Prema podacima za Kozarice i Stari Grabovac, u drugoj polovici prošloga stoljeća *čajo* se "uozbiljio": tu je titulu preuzeo mladoženjin otac, koji je i dalje okićen feferonima i perjem, u ruci nosi perušku, ali je *ćula* izostala te taj lik više ne uključuje ulogu svatovskoga zabavljača.

Funkciju *djevera* preuzimali su u prvom redu mladoženjina braća, bez obzira na njihov bračni status. Ako mladoženja nije imao braće, ta se uloga dodjeljivala njegovim bratićima ili, rjeđe, mladinoj braći. Do drugoga svjetskoga rata na svadbi su se u pravilu pojavljivala dvojica djevera⁴⁰. Tek u poratnom razdoblju taj se broj povećao, pogotovo na raskošnijim svadbama u kojima su ponekad sudjelovala i četvorica djevera. Njihova je zadaća bila brinuti o nevjesti: oni su je tražili po njezinu domu, izvodili pred mladoženju i *otkupljivali* je od mladina brata ili sestre, koji su im se obraćali zahtijevom: *Ja vama dam snaju sestricu, a vi meni pedeseticu ili stoticu*; ti su novci bili namijenjeni mladoj. Pratili su je do oltara, za stolom su sjedili njoj preko puta i vadili joj hranu na tanjur, pazili su da joj svatovi ne ukradu cipelu ili prsten itd. Po izgledu su se razlikovali od ostalih svatova po dugačkom *peškiru* koji im je mlada poklanjala. Ovi se svatovski časnici pojavljuju u okolici Novske i danas, s time da na suvremenim svadbama tu dužnost ponovno preuzimaju dvojica mlađih uzvanika.

U ovom se kraju djeverušama danas nazivaju djevojke koje dolaze na svadbu kao pratnja djevera. No, do šezdesetih godina 20. stoljeća ovaj je naziv označavao sudionice svadbe čija je uloga bila bitno drukčija. *Angebule*, *druge* ili *djeveruše* bile su mladine neudane prijateljice i rođakinje, čija je zadaća bila, prema riječima kazivača iz Starog Grabovca, pomoći mladoj da se oprosti od svog djevojaštva. One su plele kitice i zaticale ih svatovima na vratima mladine

⁴⁰ Jedino Luka Pejaković iz Starog Grabovca navodi da su se na svadbama pojavljivala trojica djevera, od kojih se jedan nazivao *jupiterom*:

U većim svatovima znao se ustoličiti i III. djever. Njegova funkcija se razlikovala od prve dvojice; on nije snosio nikakvu odgovornost za mladenku. Njegova jedina dužnost je bila, da prati mladenku iza leđa, prilikom izlaska iza stola, iz kola, da joj slučajno vjenčanica pozadi ne bude 'zagrižena' od sjedenja. U tom slučaju on bi joj povlačio vjenčanicu, što neprimjetnije. Ovaj djever se još nazivao 'jupiterom'. (Pejaković 1987:73)

kuće, prikupljajući pritom na tanjur novac, koji su predavale mladoj. Jedino je mladoženju kitila sama nevjesta. Nadalje, cijelim putem do crkve i pri povratku u mladim dom *angebule* su pjevale svatovske pjesme, časteći pritom promatrače svadbe. Također, s mladom su u dvorištu plesale kolo, čime se mlada opraštala od roditeljskog doma. Kako navode u Rajiću, u svadbi su sudjelovale najmanje četiri *angebule*, često i više, a uvijek je bila riječ o parnome broju.

Svadba se nije mogla zamisliti ni bez *sviraca*. Katica Pereković iz Gornjih Bogićevaca ovako opisuje ulogu *sviraca* u svadbi: *U svakim svatovima veselje potiču svirači (tamburaši). Oni skupljaju svatove, voze se u zadnjim kolima, prvi stoje uz kapiju kad svatovi ulaze u dvorište, a za čitavo vrijeme dok svatovi jedu sviraju između obroka dok se na stol donosi drugo jelo. Redovito imaju svoj poseban stol oko kojeg se uvijek nade onih 'najveselijih' iz čijih se glava dobro 'puši' pa zahtijevaju da njima svirači posebno sviraju. Za to im daju novac. Novac se zaticao za šušir ili jednostavno pljunu na novčanicu i prilijepi na čelo glavnome u grupi.* (Pereković 1989/1990:17) U prvoj polovici prošloga stoljeća svadbu su uglavnom uveseljavali gajdaši, samičari i harmonikaši, ali su ih u poratnom razdoblju potpuno istisnuli tamburaški sastavi. Cijelim putem do crkve i natrag *svirci* bi uveseljavali svatove i promatrače; međutim, njihov repertoar se pri polasku u crkvu bitno razlikovao od onoga pri povratku s vjenčanja zbog promjene statusa mladenaca, što kazivačice iz Gornjih Bogićevaca naznačuju ovim riječima: *Svirci sviraju kad idu mladenci na vjenčanje, lijepa ti je, draga ti je, lijepa ti je, draga ti je, a kad izadu mladenci iz crkve, onda kaka ti je, taka ti je, nema više lijepa ti je, sad je više svejedno!* U Kozaricama su uoči gozbe znali dobacivati *svircima*:

*Sviraj, svirče, tako ti nebesa,
crkla kuja, večerat ćeš mesa.*

Prema podatku za Stari Grabovac, uz *kuvarice*, u stankama sviranja, *svirci* su bili glavni inicijatori različitih predstavljačkih oblika i šala. U Rajiću i Gornjim Bogićevcima navode da se početkom svadbe smatrao odlazak *sviraca* po kuma, pri čemu su u njegovoj kući bivali bogato gošćenima.

OKUPLJANJE SVATOVA I ODLAZAK PO MLADU

U nedjeljno jutro svatovi su se okupljali oko osam, devet sati, i to odvojeno, svaki uzvanik u domu one obitelji koja mu je uputila poziv na svadbu. Po kuma su obično iz mladoženjine kuće išli *svirci* ili, pri skromnijim vjenčanjima, barem netko od mladoženjinih ukućana. Drugi su časnici i ostali svatovi sami dolazili na mjesto okupljanja. Premda se znatno važnijim smatrao blagoslov koji su mladenci dobivali od mladinih roditelja neposredno prije

odlaska na vjenčanje, prema podacima za Stari Grabovac i Rajić, jedan od mladoženjinih roditelja je često sinu na odlasku davao svoj blagoslov, formuliran na način: *Eto, neka ti je sa srećom, neka vas prati zdravlje u životu, puno novaca i puno djece*. Pritom je mladoženja klečao pred roditeljem, koji bi mu po izricanju blagoslova prstom na čelu napravio znak križa. Prije odlaska po mladu, svatovi su doručkovali, kitili su zaprežna kola, punili *buklije* rakijom, a mladoženjina majka je barjaktaru predavala svatovski *peškir*. Sat do dva kasnije, ovisno o udaljenosti koju je povorka trebala prijeći, kretalo se prema mladinoj kući. Premda se obično na vjenčanje odlazilo zaprežnim kolima, prema podatku za Gornje Bogićevce, pojedini svatovi su po mladu išli pješice, a posebno se to često prakticiralo tijekom i neposredno nakon drugoga svjetskoga rata. Međutim, unatoč oskudici, i najsiromašnije obitelji nastojale su toga dana mladencima osigurati barem pokoju konjsku zapregu. U zimsko doba, kad bi zapao snijeg, na vjenčanje se ponekad išlo saonicama. Međutim, u velikoj većini slučajeva za prevoženje svatova koristila su se zaprežna kola, obično njih desetak. Po mladu su odlazili svi mladoženjini uzvanici, a redosljedom u kolima ravnao je kum. Prema opisima iz Gornjih Bogićevaca i Starog Grabovca, povorka se pritom formirala na sljedeći način: u prvim je kolima u pravilu sjedio barjaktar, u drugima mladoženja s kumom i njegovom suprugom, sljedeća kola bila su namijenjena starom svatu i djeverima, zatim su slijedili svatovi bez funkcije, dok su se na samom začelju vozili *svirci s čajom*. (Pejaković 1987:75) U svim kolima bila je pokoja *buklija* s rakijom i nekoliko flaša vina, čime su svatovi častili suseljane, što se prakticiralo tijekom oba dana svadbe, pri svakom provoženju svadbene povorke.

DOLAZAK PO MLADU

Kad bi mladoženjini svatovi stigli do mladine kuće, u pravilu su nailazili na zatvorenu *kapiju*. *Svirci* bi prvi pristupali vratima pa bi, prema podatku za Gornje Bogićevce, pred zatvorenim ulazom u mladino dvorište ponekad zapjevali:

*Nisam došo da ovdje ozebem,
već sam došo da nekog izjebem.*

Nakon svirke pred *kapijom*, kum, kao predstavnik mladoženjine strane, *išao je na pregovore*⁴¹ s mladinom stranom, koju su obično zastupali *aščije*, nastojeći ih uvjeriti da ih puste u *avliju* (dvorište). Prema podatku za Gornje Bogićevce, glavni je *aščija* obično zahtijevao od kuma da mu pokaže *ulaznicu*, *propusnicu*, a kad bi ovaj odvratio da je nisu ishodili, *aščija* bi zaključio da onda

⁴¹ Taj je naziv za ovaj dijalog potvrđen u svim selima u kojem je obavljeno istraživanje.

kao takva može poslužiti *ona slika što je Tesla na njoj* (misli se na novčanicu s Teslinim likom). Nakon dugotrajnog natezanja i cjenkanja na *kapiji*, kum je dužan *aščijama* isplatiti traženi iznos, koji je namijenjen mladinoj strani, kao naknada za gozbu. U Gornjim Bogićevcima također je zabilježeno da je u pojedinim slučajevima mladina strana u dvorištu naslagala drva, tumačeći mladoženjinim svatovima da je riječ o drvima koja su nasjekli za pečenice i zahtijevajući da im plate za njihov trud. Kazivači dodaju da je tu pojavu uveo novi sloj stanovništva koji je, prema njihovim riječima, kroz 20. stoljeće doseljivao iz Bosne. U okolici Novske nije potvrđeno postavljanje korita s vodom, čiji su prelazak svatovi također trebali platiti, premda su se stanovnici ovoga kraja susretali s tom pojavom u selima u okolici Slavanskog Broda. Pri ulasku u *avliju*, svatove su dočekivale *angebule*, obilježavajući sve sudionike kiticama, a časnike i kola svatovskim *peškirimama*, nakon čega su svi ulazili u kuću. Mlada je u tom trenutku bila sklonjena u neku pokrajnju sobicu. Međutim, kako navode u Kozaricama, ona je nastojala iz prikrajka promatrati ulazak svatova, a pritom se posebice trudila ugledati mladoženju, u skladu s vjerovanjem da će ona biti gazda u kući ako na dan vjenčanja ona prva spazi svoga odabranika.

Prema kazivanjima iz Starog Grabovca, nakon što bi se mladoženjini uzvanici smjestili za stolove i nazdravili domaćinima, kum bi oslovio glavnoga *aščiju*, mladnog oca ili brata, govoreći *o dugom svatovskom putu, da bi našli i dobili ono što im manjka*. (Pejaković 1987:76) Nije zabilježena pojava da se o mladoj u ovoj prilici govori kao o kuni, golubici, ružici i sl. Nakon što bi im domaćin dopustio da potraže *ono što im manjka*, djeveri bi ustali od stola i počeli po kući tražiti mladu. Prema riječima kazivača iz Rajića, djeveri su za čitavo vrijeme svoje potrage bili svjesni da ih mlada očekuje u obližnjoj sobi, ali se uglavnom nisu odmah upućivali tamo, već su *uveseljivali svatove, otvarali ormane, gledali pod stolom, čak su i svatove podizali da vide da nije neko sjeo na to*. Kad bi se konačno uputili u sobu s mladom, obično ih je dočekivala žena koja je pomagala mladoj u pripremama, ali nerijetko i mladina sestra, te bi je djeveri nagovarali da im prepusti mladu. Najprije se pred mladoženju i kuma izvodila *lažna mlada*. Uz taj izraz, potvrđen u svim ovim selima, u Rajiću se za tu pojavu javlja i naziv *divlja mlada*. Prije izvođenja prave nevjeste mladoženji bi se ponudile dvije lažne. Obično se tim likovima parodirala mlada i svadba: nerijetko su izvodili starice, prekrivene plahtama i s komadom zavjese preko lica, kao i muškarce, i to vrlo muževne fizionomije: odabirali su se za to krupni muškarci, s brkovima i bradom, ali i naglašениh ženskih atributa, predimenzioniranih grudi, stražnjice i sl. Također, taj je lik često predstavljao trudnicu ili majku izvanbračno rođenoga djeteta. Ovako to presvlačenje opisuju kazivači iz Rajića: *Nekog muškog umotaju ko žensko. Zavjesu mu metnu ko*

*šlajer, malo ga maskiraju pa mu naprave trbuh kao da je trudan i tako od izade. Njegovi viču: 'A to nije ta naša!' A on viče mladoženji: 'Nekad si me volio, sad me ne voliš! Bila sam ti dobra, dijete si mi napravio, a sad me nećeš!'. Premda su ti likovi uglavnom bili smiješna karaktera, bilo je slučajeva da su mladini ukućani zbilja nastojali zavarati mladoženjinu stranu i podmetnuti im neodgovarajuću mladu. Tako se u Rajiću sjećaju primjera da su domaćini ponudili mladoženji mladinu sestru blizankinju, koja je bila odjevena jednako kao i mlada te su svi pri njezinu izvođenju glumili ozbiljnost. Kum je pristao na tu mladu, ali je mladoženja ipak primijetio razliku pa je povikao da je to *divlja mlada*. Nakon izvođenja prave nevjeste, djeveri su njezinoj rodbini plaćali *otkup*, nakon čega su se mladenci rukovali. Slijedio je ručak, pri kojem bi se mlada smjestila između svoja dva djevera, budući da prije vjenčanja mladenci nisu smjeli sjediti jedno pored drugoga.*

Nakon ručka, kad bi kum procijenio da je vrijeme za polazak na vjenčanje, pozivao je mladine roditelje da blagoslove mladence. Taj se čin obično obavljao na pragu kuće, pri čemu su mladenci zajedno klečali na jastučiću ili ručniku. Blagoslov su obično izricali otac ili majka, a ponekad i neki stariji muški član domaćinstva. Kazivačica iz Rajića još se sjeća blagoslova koji je uputila svojoj kćerci na dan vjenčanja pedesetih godina 20. stoljeća: *Draga moja djeco, idete na put koji nema kraja. Na tom vas putu čeka zlo i dobro. Nemojte doć do pol puta i reći: 'Više ne mogu!' Ne, to tako ne može da bude! Sad sve što se može nazvat srećom ja vam želim i neka vam Bog da*. Na te riječi svatovi su nazdravljali mladencima i ukrcavali se u svatovska kola.

ODLAZAK NA VJENČANJE

Prema podacima za Rajić i Gornje Bogićevce, vjenčanje se uglavnom obavljalo pod velikom misom, u dvanaest sati (Ostojić 1994:18). Kazivači iz tih sela dodaju da se nakon drugoga svjetskoga rata postupno uvriježila praksa kasnijega održavanja vjenčanja, oko četiri, pet sati poslijepodne. U Gornjim Bogićevcima zabilježeno je vjerovanje prema kojemu će djeca mladenaca sličiti na mladinu obitelj ako se nevjesta pri odlasku na vjenčanje osvrne prema roditeljskom domu. Marija Dukanović tako navodi da je mladina rodbina znala posavjetovati njezinu majku: *Jož, daj, vikni je da se obazre, da budu djeca na ovu stranu!* U ovom je selu zabilježeno vjerovanje da mlada određenim postupcima može pozitivno utjecati na izgled i zdravlje svoje djece: naime, pri polasku svatovskih kola na vjenčanje, mlada je trebala preko ramena prebaciti jabuku, *da bi joj djeca bila ko jabuka*. Prema podacima za Gornje Bogićevce, pri odlasku mlade iz roditeljskog doma, *angebule* su pjevale sljedeće:

*Mila majko, ode ti jedina,
pred kućom će narasti ledina.
Skidaj majko sa prozora cvijeće,
ode ćerka, zalijevat ga neće.*

U Rajićima se također izvodila sljedeća pjesma:

*Žen' me, babo, udaje se Jela,
ode moja djevojka iz sela.*

Redosljed u kolima pritom je izgledao ovako: Povorku je predvodio barjaktar, u drugim kolima sjedili su mladoženja i kum, slijedila su kola staroga svata, zatim su išle *angebule* i ostali svatovi, dok se mlada, sjedeći između svoja dva djevera, vozila u predzadnjim kolima, ispred kola sa *svircima* i *čajom*. Djeveri su mladu pratili do oltara, a za njima su u crkvu ulazili ostali svatovi.

Prema određenim postupcima prilikom vjenčanja nagađalo se tko će od mladenaca voditi glavnu riječ u novostvorenoj obitelji. U Gornjim Bogićevcima i Rajiću starije su rođakinje savjetovale mladu da tijekom čitava dana svadbe nastoji hodati korak ispred svoga odabranika: *Uvijek budi prva i gledaj uvijek prva ići, prije njega napred, pa ćeš tako i u životu*. Posebna pozornost se na to obraćala pri izlasku iz crkve i pri prelaženju praga mladoženjina doma. U ovim selima zabilježeno je vjerovanje da će ona nevjesta koja pri izlasku iz crkve lagano ugazi mladoženju biti gazda u čitavom kućanstvu. U Kozaricama dodaju da su taj postupak s istom namjerom prakticirali i mladoženje. Prema riječima kazivača, nevjeste su s tim ciljem nastojale kleknuti pred oltar prije nego što bi svećenik započeo molitvu. U Gornjim Bogićevcima pripovijedalo se da su nevjeste pri udaji mogle izazvati i skorbu smrt nekoga od novih ukućana, izricanjem formule: *Ja pod krov, svekar pod pokrov*. Prema podatku za Kozarice, mladoženja je nastojao osigurati ženinu poslušnost time da bi joj pred oltarom kleknuo na rub vjenčаницe. U Starom Grabovcu, pak, dodaju da su starije žene savjetovale nevjestu: *Baci ti na njega svoju vjenčanicu kod oltara, onda ćeš ti biti važnija*.

Prema podacima za Gornje Bogićevce i Stari Grabovac, pri izlasku iz crkve kum je obično bacao djeci sitne kovanice, za *sreću mladenaca* (Pereković 1989/1990:16). Redosljed svadbene povorke nakon vjenčanja bitno se mijenjao: sad je mladencima bilo dopušteno zajedno sjediti, pa su se oni smještali u druga kola, dok u prva, kod barjaktara, prelaze svirci; treća kola bila su namijenjena kumu s kumom, četvrta starom svatu, u petima su bili *angebule* i djeveri, koji više nisu bili dužni pratiti mladu, to je sada bila mladoženjina zadaća; u sljedećim kolima bio je *čajo*, također s mladim *drugama*, a iza su išli ostali svatovi. Pri povratku s vjenčanja, suseljani iz kuća uz koje je povorka prolazila

presretali su svatove s rakijom, nazdravljajući mladencima. U Gornjim Bogičevcima zabilježeno je da su pojedine majke s boležljivom djecom nastojale presjeći put svadbenoj povorci, nadajući se da će taj čin blagotvorno djelovati na djetetovo zdravlje. U okolici Novske nije zabilježena pojava postavljanja zapreka pred svadbenom povorkom. Prema kazivanjima iz Starog Grabovca, Gornjih Bogičevaca i Rajić, svadbeni povorka se nije izravno vraćala u mladin dom, već je slijedilo *vozanje*, paradno provoženje selom. Ponekad bi se odvezli i do susjednih sela, posebice ako je netko od mladenaca tamo imao rodbine. Kako navode u Gornjim Bogičevcima, već prije drugoga svjetskoga rata pojedini su svatovi nakon vjenčanja kolima odlazili u Novu Gradišku na fotografiranje. Prema podatku za to selo, pojedini su se svatovi nastojali vratiti do mladina doma drugim, okolnim putem, kako bi obišli što veći dio sela; prema riječima kazivača, to se nikako nije držalo striktnim pravilom. Kako navode u Rajiću, pri provoženju su *angebule* i *svirci* izvodili sljedeće pjesme:

*Svatovi smo, za stajanje nismo,
blato nam je, daleko nam je.
Oj, livado, livadice mala,
da se udam, ja bi te orala.*

U Gornjim Bogičevcima pamte da se pjevalo i sljedeće:

*Svekrvice, sjeme od salate,
sin me voli, baš me briga za te.
Svekrvice, dobro se priredi,
od sutra visit ćeš na gredi.*

DOGAĐANJA U MLADINOM DOMU NAKON VJENČANJA

Oko pet sati poslijepodne svatovi se vraćaju u mladin dom na gozbu. Ovom su prilikom svatovi dolazili pred širom otvorenu *kapiju*, na kojoj su ih dočekivali *aščije* s čašicama rakije i roditelji, koji su čestitali mladencima. Kako navode u Kozaricama, pri dolasku u mladinu kuću nakon vjenčanja, starija ženska rodbina savjetovala bi mladencima da se pogledaju u *špiglo* (zrcalo), *da bi uvijek bili tako lijepi i mladi*. Svatovima se tada služila rana večera⁴², pri kojoj je redoslijed sjedenja izgledao ovako: na središnjem dijelu stola bili su smješteni mladenci, tako da je mlada sjedila mladoženji zdesna; do mladoženje bili su kum i kuma, a s mladine strane stari svat. Mjesta nasuprot mladenaca namijenjena su djeverima, koji su imali na oku mladu, a posebno njezine cipele. Dalje za stolom su bili smješteni barjaktar, *angebule* pa ostali

⁴² Tim izrazom sami kazivači opisuju ovu gozbu u mladinoj kući.

svatovi. Čajo je sjedio negdje bliže izlazu, tako da je mogao nesmetano ustajati te udaranjem *budžom* o tavansku gredu najavljuvati kumov govor. Za *svirce* se pripremao poseban stol. Prema podacima za Kozarice i Rajić, nerijetko su se djeca odvajala od svatova te se za njih postavljao poseban stolić u drugoj prostoriji. Prije početka gozbe, držale su se zdravice, od kojih je prva i najkićenija trebala biti kumova. Ta je zdravica, kako navode u Gornjim Bogićevcima, uglavnom sadržavala savjete namijenjene neiskusnom bračnom paru, tako da su se tom prigodom često mogle čuti pouke poput ove: *Metli ste oba dvoje jaram, sad treba jednako gurati da se kola voze!* U stankama između dva slijeda *svirci* su izvodili *bečarce* i *svatovce*. Također su se u vrijeme gozbe, kako u mladinoj, tako i u mladoženjinoj kući, održavale brojne igre. Uz one koje su pokretale *kuvarice*, u Starom Grabovcu su, primjerice, zabilježeni sljedeći predstavljački oblici: tamburaši su pravili *mlin za meljavu*. Jednoga od njih, prekrivenoga plahtom, unijeli bi u sobu na ljestvama. U rukama je držao posudu s kukuruznim brašnom, koje je prosipao po podu kad bi ga netko od kolega potapšao po stražnjici. Također je zabilježena igra *brico*: svirači bi nasapunali nekoga od svatova te su glumili da ga briju drvenom daščicom. Događalo se da u sobu uvedu i *medvjeda*, pojedinca zaogrnutog u krzno, koji se neumorno valjao po podu. Zabilježena je i igra *jahač*: jednoga od tamburaša pokrivali su plahtom, a drugi bi mu sjeo za leđa.

Prema kazivanjima iz Gornjih Bogićevaca i Starog Grabovca, gozba je u mladinom domaćinstvu trajala obično do devet sati. Ako je svadba trajala duže od dva dana, svatovi su kod mlade ostajali čitavu noć i tek bi se ujutro uputili k mladoženji. Na kumov znak, mladoženjini svatovi bi se s mladom uputili mladoženjinoj kući, ostavljajući domaćine da uredi kuću i pripreme se za posjet svojim *prijanima*. Prema zapisima iz Starog Grabovca, prije odlaska u novi dom, mlada je sa svojim *drugama* plesala svoje *oproštajno kolo* (Pejaković 1987:77). Kum je na polasku držao zdravicu, a ponekad se, prema podacima za Rajić, ponavljao roditeljski blagoslov, ali je bio manje ceremonijalan od onog koji je prethodio vjenčanju. *Angebule* su tom prigodom, prema zapisu iz Starog Grabovca, izvodili sljedeću pjesmu:

*Sveta Kato, rastavi me s majkom,
ili s majkom il' s košuljom tankom.
Prvo s majkom neg' s košuljom tankom!
Zbogom ostaj, djevojačka majko,
odvedosmo tvoju mezimicu,
od metlice i od vode hladne. (Pejaković 1987:78)*

Prema riječima kazivača iz Starog Grabovca, ponekad su mladoženjini uzvanici nastojali iz mladine kuće ukrasti pokoju kokoš ili pribor za jelo. U novije se vrijeme, kako navode u Gornjim Bogičevcima, većina svatova ni ne vraća u mladinu kuću nakon vjenčanja, budući da se sama ceremonija obavlja kasnije poslijepodne, a gozbe se održavaju u zadružnom domu.

DOLAZAK MLADE U NOVI DOM

Ako su mladenci bili iz istoga sela, svatovi su često do mladoženjine kuće odlazili pješice. Pri tome je, kako navode u Kozaricama, *čajo* nerijetko bio na čelu povorke te je, metlom koju je pokupio u mladinom kućanstvu, *meo drum*, nastojeći pritom dići što više prašine. U Gornjim Bogičevcima zabilježeno je da su u vrijeme prelaženja svatova u mladoženjin dom njegovi *pajdaši*, neoženjeni prijatelji koji nisu bili pozvani na svadbu, ponekad duž puta palili slamu. Stariji stanovnici ovoga sela govorili su, naime, da mlada koja *pređe preko te vatre neće bit tako žestoka*, odnosno da neće stvarati razdor u muževoj obitelji. Prema podacima za Rajić, vatru su također palili *aščije* ili sami mladoženjini ukućani u svom dvorištu neposredno prije dolaska svatova, pri čemu se od mlade očekivalo da nekoliko puta obiđe lomaču, a ponekad su je mladenci zajednički preskakali. U Starom Grabovcu dodaju da se slama ili kukuruzovina nerijetko palila na mostiću koji je preko jarka vodio u mladoženjino dvorište. No, kazivači ipak tumače da se pojava paljenja vatre mnogo češće vezivala za trenutak svodjenja mladenaca. Pri prelaženju mlade u novi dom, prema zapisu iz Starog Grabovca, svatovi su pjevali:

*Svi svatovi veselo pjevaju,
samo mlada ne može od jada.
Mi odosmo, mladu odvedosmo.
Hej haj, neka, neka,
naša je djevojka! (Pejaković 1987:78)*

Prema podatku za Rajić, kad bi se svatovi približili mladoženjinom domu, svoj su dolazak najavljivali pjesmom:

*Svekrvice, otvaraj kapiju,
Vodimo ti snaju u avliju.*

Na pragu kuće mladence su dočekivali mladoženjini roditelji, koje je mlada pozdravljala s *Faljen Iso*.

Roditelji su im na to izricali blagoslov i škropili ih svetom vodom. Također su im pružali čašu medene rakije koju je, kako navode u Gornjim Bogičevcima, mlada bacala preko ramena. U tom je selu zabilježeno da su

nevjenčani sudionici svadbe nastojali pritom uhvatiti čašu, *što je znak da će, tko uhvati, uskoro i sam pred oltar* (Pereković 1989/1990:18)⁴³. Jedino je u Gornjim Bogičevcima zabilježeno da je mlada nastojala razbiti čašu nakon ispijanja rakije, u želji da ima što više muških potomaka⁴⁴. Svekrva je nevjesti na glavu polagala kruh, umotan u svatovski *peškir*, pa je s njime na glavi mlada ulazila u novi dom te, u pratnji djevera, obilazila oko stola u kuhinji. U Gornjim Bogičevcima navode da nevjestice koje su dolazile iz Ljukine i obližnjih sela nisu taj kruh nosile na glavi, već su ga rukom gurale po stolicama oko cijeloga stola. Prema riječima kazivača iz Kozarica, netom nakon stupanja u novi dom mladoj se donosila metla pa je morala pokupiti pepeo i sličan otpad koji su pojedini svatovi rasipali po podu, *da se vidi kakva je gazdarica*. Dovodilo joj se i *nakoljenče, culo* (malo dijete), uglavnom muško, koje je mlada trebala posjesti u krilo i nadariti ga rupčićem, jabukama i sl. Prema riječima kazivača iz Rajića i Kozarica, izbjegavalo se donošenje ženskoga djeteta jer se ovim postupkom nastojao izazvati *brojan muški porod*. U Starom Grabovcu navode da su joj *nakoljenče* predavali prije ulaska u kuću, tako da je mlada s dječaćićem u rukama trebala prekoračiti prag. Prema podacima za Gornje Bogičevce i Stari Grabovac, mlada nije smjela nagaziti na prag, već ga je trebala prekoračiti, i to desnom nogom. U Starom Grabovcu pamte kazivanja starijih suseljana, prema kojima bi se u suprotnome moglo dogoditi da mlada napusti suprugovu kuću. Prema podatku za Rajić, od mlade se očekivalo da iz kuće svojih roditelja donese tortu za svadbenu gozbu. Jedino se u zapisu iz Gornjih Bogičevaca spominje steranje domaćeg platna pred mladencima⁴⁵, pri čemu se, kako se navodi u izvoru, pjevala sljedeća pjesma:

*Steri platno lijepog... majko
da ti snaja noge ne ukalja.* (Ostojić 1994:19)

Prema građi iz Kozarica i Gornjih Bogičevaca, sat do dva nakon dolaska mladenaca, u mladoženjin su dom pristizali mladini svatovi, uglavnom starije mladine rođakinje. U tu delegaciju nisu bili uključeni mladini roditelji. Mladina je rodbina domaćinima u košarama na dar donosila kolače i piće. Nakon njihova dolaska započinjala je gozba u mladoženjinom domu. Gošćama su za stolom bila namijenjena mjesta s mladine strane, odnosno, do staroga svata, dok se ostali raspored sjedenja nije mijenjao u odnosu na onaj u mladinom domu. Prema podacima za Kozarice i Gornje Bogičevce, svaka razbijena čaša tijekom

⁴³ Ovaj se običaj u drugom zapisu iz Gornjih Bogičevaca interpretira bitno drukčije:

Mladence dočekaju ašćije sa rakijom koju moraju popiti što prije te baciti prazne čaše preko glave, a ostali svatovi dužni su ih loviti; ako ih ne ulove i one se razbiju to znači da će se roditi ženska djeca. (Ostojić 1994:19)

⁴⁴ Ova pojava nije potvrđena u ostalim selima.

⁴⁵ Stanovnici ovih sela tu pojavu uglavnom pripisuju pravoslavnome stanovništvu na susjednome području.

gozbe popratila bi se riječima: *Bit će muško!* Večer je proticala u plesu i igrama, a u nekima od njih, prema riječima kazivača iz Rajića, mladoženja je znao dobiti batine od svatova. To se događalo tijekom *plesa sa stolicama*, pri čemu su parovi plesali oko stolica, kojih je uvijek bilo za jedan broj manje od plesača. Ako bi mladoženja ostao bez stolice, prijatelji su mu dijelili packe.

SKIDANJE MLADINA VIJENCA, DARIVANJE I ODLAZAK MLADENACA NA SPAVANJE

U ponoć je kum najavljivao skidanje mladina vijenca: *Da našu mladu oslobodimo!* (prema riječima kazivača iz Rajića), nakon čega su mlada i kuma odlazile u *kiljer*. U Kozaricama navode da je pri izlasku mlade iz prostorije jedna od *kuvarica* za njom bacala pepeo⁴⁶. Kuma je skidala mladinu *krunu*, polagala je na tanjur, a mladu je povezivala oglavljem mlade udane žene, *voštiklom*, finim svilenim rupcem, ili svečanom crnom *šamijom*, koju je učvršćivala na zatiljku, ispod punđe. To je oglavlje predstavljalo kumin dar. Pri skidanju *krune* kuma se nije koristila nikakvim pomagalicama. Tom se prigodom mlada također preodijevala u jednostavnije, ali još uvijek svečano ruho. Pri ponovnom ulasku mlade u sobu u kojoj se održavala gozba, svatovi su joj čestitali na novom statusu te *davali na vijenac*, odnosno ostavljali novac na tanjur s vijencem. Pritom su se mladoj predavali i ostali darovi, najčešće tekstilni proizvodi, kućanska pomagala i sl. Prema podacima za Stari Grabovac i Gornje Bogičevce, *davanje na vijenac* nerijetko se povezivalo s plesom s mladom: umjesto poljupca, svat je dobivao priliku da na koji tren zapleše s mladom te je nakon toga ostavljao novac na tanjur, koji je pridržavala kuma. U Starom Grabovcu navode da je kum ponekad izvikivao iznos koji su svatovi ostavljali mladencima.

Nakon prikupljanja darova za mladence, slijedilo je pokazivanje darova koje je mlada namijenila svojim novim ukućanima. Njih su zajedno s mladinom *opremom* prenosili u mladoženjin dom dan uoči svadbe. Samo se u zapisu iz Gornjih Bogičevaca spominje da su ih ponekad mladini rođaci dovozili u mladoženjin dom na sam dan svadbe ujutro, oko jedanaest sati (Ostojić 1994:18). Pokazivanje mladinih darova predstavljalo je *čajinu* dužnost, a nakon drugoga svjetskoga rata, otkako se *čajina* funkcija bitno izmijenila, tu su zadaću preuzeli djeveri, a u nekim slučajevima i kum. Taj pojedinac, izlažući svaki primjerak posebno, jako hvali mladinu vještinu i marljivost, kao što je vidljivo iz ovog primjera iz Rajića: *Ovo naša mlada napravila, eto, nešto i radi.*

⁴⁶ Tumačenje toga čina nije zabilježeno pri istraživanju.

Napravila ovog lijepog ručnog rada, vidite, pa daruje. Mladoženjinoj majci i sestrama mlada bi namijenila rubac i *peškir*, njegovom ocu i braći pripremila bi košulju s *peškirom*, a svim ostalim ukućanima barem po *peškir*.

Nakon ovoga čina, mladenci su se mogli uputiti na spavanje u *kiljer*. Ovako to opisuju u Gornjim Bogičevcima: *Nakon toga djeverovi odvođe mladence u njihovu sobu koja je dan ranije namještena doveženim namještajem i robom mladenke... Ali nije lako mladencima. Za njihovu prvu bračnu noć pobrinu se djeverovi sa malim 'psinama' (iznenadenjima), npr. u krevet stave panj ili flašu sa vodom - odnosno rastave krevet da se pri lijeganju mladenci stropoštaju na pod. Naravno da se to sve čini zbog što bolje zabave svatovima a sutradan ima o čemu pričati i šaliti. Ako je mladenac lukav najprije pogleda krevet i tek onda legnu.* (Pereković 1989/1990:18) U Rajiću navode da su svatovi ponekad po postelji mladenaca prosipali luga. Prema riječima kazivača iz Starog Grabovca, pokoji svat znao bi izbušiti rupu u *kiljeru* mladenaca i kroz nju ubaciti papričice. Kako napominju u Kozaricama, razuzdaniji pojedinci znali su mladence istjerati iz *kiljera* dimom spaljene paprike. Pri svodjenju, svatovi su mladencima upućivali brojne opaske na račun njihovog bračnoga neiskustva. Kako navode u Rajiću, često su se na svadbama prepričavale dogodovštine poput ove: *Išo dečko prvu noć na tavan spavat sa svojom ženom i penje se na tavan, kad mu neko odnese lojtre. Mater ga čula pa viče: 'Jesi se popenjo?' 'Jesam, sad ne znam kako ću sići!' 'Pa, sam' se s nje svali!'* Nakon svodjenja mladenaca, časnici su bili oslobođeni svojih funkcija te su se svi svatovi polako spremali svojim kućama na počinak. Prema podacima za Kozarice, Gornje Bogičevce i Rajić, kum je posljednji odlazio kući, i to u pratnji *sviraca*.

DOLAZAK NEPOZVANIH GOSTIJU

Iza ponoći, pred sami konac svadbenoga događanja te noći, u mladoženjino dvorište dolazili su nepozvani gosti. U Gornjim Bogičevcima, Starom Grabovcu i Rajiću za njih je zabilježen naziv *vukovi*, a, prema pučkoj interpretaciji, taj je pojam povezan s njihovom proždrljivošću: *Ovi bi to pili i jeli kao izgladnjeli vuci, zbog toga su i imali takav naziv - 'vukovi'*. Taj izraz nije potvrđen jedino u Kozaricama, gdje se takve skupine nazivaju terminom *čumaki*. U *vukove* su dolazili mlađi suseljni, mladoženjini neoženjeni prijatelji, *gerze*, koji nisu bili pozvani na svadbu zbog nedostatka prostora. No, nisu svi *vukovi* bili dobrohotni: naime, ponekad su među njima dolazili i jalni ostavljeni mladići, koji su htjeli napakostiti mladencima. Stoga su djeveri i kum trebali biti oprezni u ophođenju s *vukovima*. *Vukovi* se u pravilu nisu maskirali, ali su glasanjem oponašali

životinje. Uglavnom su virili kroz vrata i prozore mladoženjine kuće, čekajući da im *aščije* iznesu vina i komade *pečenice*. No, kako navode u Gornjim Bogićevcima i Kozaricama, nisu svi imali dovoljno strpljenja s *aščijama* te su se ponekad i sami posluživali: ukrali bi cijelu *pečenicu*. Nisu sjedali za stol s ostalim svatovima, već su im *aščije* hranu i piće iznosili na dvorište. No, nerijetko bi zaplesali nekoliko plesova sa svatovima. Ipak, glavna domena njihove aktivnosti bilo je dvorište mladoženjine kuće, gdje su radili razne nepodopštine: prijetili su da će srušiti krušnu peć, podizali su zaprežna kola na krov kuće, preorali bi dvorišta, tako da su dvojica bila upregnuta u plug, a treći je izigravao *kandžiju*. Pojedine skupine bi natjerale mladu da sije kukuruz po dvorištu, dok oni oru. U pravilu bi na mladoženjinu dvorištu pravili lomaču od slame i kukuruzovine, što se vremenski uglavnom poklapalo sa svođenjem mladenaca, pri čemu su zavijali i lupali o limene poklopce. Nakon sat do dva odlazili su svojim kućama.

DRUGI DAN SVADBE

Prema riječima kazivača iz Rajića i Gornjih Bogićevaca, u prvoj polovici 20. stoljeća događalo se da svatovi, mladoženjini *jarani*, pregledavaju plahtu mladoga bračnoga para, da bi utvrdili je li mlada bila nevina. Kako navode u Rajiću, za taj bi slučaj mlade koje ne bi prošle na tom testu pripravile odsječenu pijetlovu glavu pa bi njome zakrjavile posteljinu. U Gornjim Bogićevcima sjećaju se slučaja da je nevjestu koja nije bila nevina mladoženja vratio roditeljima, s tumačenjem *da on neće prnjavi sepet*. Mladina nevinost je bila i tema brojnih šala drugoga dana svadbe: tako su, primjerice, mladoženjini ukućani u šali prijetili mladoj da će je vratiti odakle je došla jer nije dostojna njihova sina.

Dužnosti najmlađe nevjeste u kući, barem godinu dana ili do ženidbe mladoženjinog brata, bile su brojne. Od nje se očekivalo da ujutro naloži vatru, donese vode, pomete kuću i sl. Spretnost u tim poslovima mlada je morala pokazati već prvoga jutra u novome domu. Prije nego što bi svekrva ustala, mlada je trebala pomesti prostoriju u kojoj se održavala svadba. Međutim, to joj je bilo bitno otežano, budući da su joj svatovi koji su se ponovno ujutro okupljali u mladoženjinu domu, a posebice djeveri, razgazivali prljavštinu koju je već pokupila. Neki su donosili slame s dvorišta i rasipali je po već pometenom dijelu sobe. No, bilo je i takvih nevjesti, kako navode kazivači iz Gornjih Bogićevaca, koje nisu mogle to mirno trpjeti, već su metlom vrlo žustro tjerale svatove. Također je odlazila na bunar i zahvaćala vodu, koju su djeveri izlijevali, sve dok ona ne bi uhvatila kabao prije njih. Tom su se vodom svatovi umivali,

na što im je mlada dodavala *peškir*. U Kozaricama i Rajiću zabilježeno je da je jedna od nevjestinih dužnosti, i to ne samo toga jutra, bila oprati svezru noge. Prema podatku za Rajić, mladu su svatovi ponekad uprezali u jaram s jednim muškim svatom te je ona trebala orati po dvorištu. Nakon toga, mlada je svatovima trebala poslužiti doručak. Prema podacima za Rajić i Gornje Bogičevce, mlada je drugoga dana svadbe poslijepodne, u pratnji svojih djevera, obilazila selom i dijelila poljupce, za što su joj susedljani plaćali. Kazivači iz Gornjih Bogičevaca navode da je njihova susjeda od poljubaca uspjela kupiti komad zemlje.

OBIČAJI NAKON SVADBE

U sljedeću nedjelju, osam dana nakon svadbe, rano poslijepodne nevjestini roditelji posjećivali su mladence. Taj se sastanak u svim selima naziva *pohodima*.

U Rajiću se za taj posjet koristi i pojam *povodani*.

Većina kazivača napominje da pritom roditelji nisu bili dužni ništa nositi mladoženjinoj strani, dok je u Rajiću zabilježeno da posjetitelji dolaze s košarom punom hrane. Za tu se prigodu pripremao obilniji ručak. Tjedan dana kasnije mladenci su odlazili nevjestinoj obitelji u *povrate*, kako je potvrđeno u svim selima. Na oba je ova sastanka bio pozvan i kum.

Važan trenutak u prihvaćanju novoga statusa mlade žene u zajednici, prema riječima kazivača iz Rajića, predstavlja uvođenje mlade u crkvu prvi put nakon vjenčanja. Taj se postupak nazivao *uvodom*. Na *uvod* je mlada odlazila svečano odjevena, u pratnji svoga supruga, kuma i djevera.

VJEROVANJA, PRORICANJA, UROCI VEZANI ZA SVADBU

Djevojčice su zarana, već u dobi od dvanaest do petnaest godina, nastojale odgonetnuti u kojoj se osobi krije njihov budući bračni partner. Pojedina proricanja te prirode bila su vezana za određene datume u crkvenom kalendaru. Tako, primjerice, u adventskom razdoblju, na svetu Luciju djevojke su pripremale dvanaest papirića na kojima bi napisale različita muška imena. Svakoga dana do Božića spaljivale su po jedan papirić, u skladu s vjerovanjem da im je suđen onaj mladić čije je ime zapisano na papiriću koji preostane. Prema kazivanjima iz Rajića, Gornjih Bogičevaca i Kozarica, na Vodokršće su djevojke cijeloga dana postile, vjerujući da će te noći u snu ugledati lik svoga budućega muža. U Kozaricama dodaju da je uspjeh izgledniji ako se pritom pod jastuk stave muške gaće. Nadalje, na Ivanje su djevojke stavljale pod jastuk biljku pod nazivom *vidovčica* kako bi im se muž najavio u snu. Pri

ispaši su pastirice često brale ivančice, zamislile lik nekoga mladića i, otkidajući latice, brojale: *Hoće, neće, hoće!*

Određenim postupcima ženske osobe nastojale su zadobiti mladićevu naklonost. U Rajiću, primjerice, pamte da su pojedine žene, redom udovice, nastojeći "začarati" mladića, rezale uši krmačama, mačkama ili su ćuku puštale krv, koju bi onda zamiješale mladiću u piće. S tim se ciljem odlazilo poluprofesionalnim vračarama koje su naplaćivale svoje usluge.

U Gornjim Bogićevcima zabilježeno je i pripovijedanje o urocima: ostavljene djevojke iz toga sela odlazile su *bulama*, pripadnicama druge vjeroispovijesti, kojima su se pridavala nadnaravne sposobnosti. Također, kazivači spominju da su pod pragovima bračnoga doma nalazili klupka nečije kose, koja su trebali spaliti da bi nestalo razdora u kući. No, stanovnici sela u okolici Novske zaključuju kako su učinkovita sredstva protiv takvih pokušaja predstavljala roditeljski blagoslov, kao i zdravice i dobre želje koje je mladencima na dan vjenčanja upućivala čitava zajednica.

IZVORI

OSTOJIĆ, Marija (1994): *Svadbeni običaji u Gornjim Bogićevcima*. Seminarski rad, Odsjek za etnologiju Filozofskog fakulteta, Zagreb.

PEJAKOVIĆ, Luka (1987): *Dva vijeka Novske i Grabovca Starog 1740-1940*. (Rukopis), Stari Grabovac.

PEREKOVIĆ, Katica (1989/1990): *Pabirci i uspomene*. (Rukopis), Zagreb.

UPITNICE ETNOLOŠKOG ATLASA 4. Centar za etnološku kartografiju, Odsjek za etnologiju Filozofskog fakulteta, Zagreb: UEA 97, Stari Grabovac (Novska); UEA 139, Gornji Bogićevci (Novska); UEA 140, Kozarice (Novska).

POPIS KAZIVAČA:

Brestača: Anka Moguš rođ. Mandekić (1939.);

Gornji Bogićevci: Slavka Aleksić rođ. Jelčić (1932.), Kata Bošnjaković rođ. Rafajac (1933.), Marica Bošnjaković rođ. Mutavdžija (1928.), Marija Dukanović rođ. Šafar (1920.), Ivica Krstanac (1930.), Julkica Krstanac (1922.), Ana Ložušić (1924.), Julka Orkaš (1937.);

Kozarice: Manda Kuzlić rođ. Srdarević (1928.), Milka Rogić rođ. Marenić (1939.); Emilija Tobijaš rođ. Pal (1924.);

Rajić: Ana Ciprijanović rođ. Medvedović (1937.), Marija Idžojtić rođ. Babić (1930.), Mato Idžojtić (1927.), Dragutin Magić (1936.), Marija Magić rođ. Krištofić (1942.), Kata Piškor rođ. Pavić (1941.), Mirko Piškor (1942.), Anka Medvedović rođ. Idžojtić (1926.);

Stari Grabovac: Kata Pejaković rođ. Blažeković (1927.), Luka Pejaković (1924.).

THE LIFE OF YOUTH, PREPARATIONS FOR MARRIAGE AND CONTRACTION OF MARRIAGE IN VILLAGES IN THE SURROUNDINGS OF NOVSKA

Summary

This contribution represents a systematic survey of the material connected with pre-marriage and wedding customs in the surroundings of Novska, which was gathered during a field research in February, 1999. The research was conducted by Milana Černelić, whereas Nevena Škrbić transcribed the recorded material and made the synthesis of gathered data. The following localities situated in Western Slavonia have entered the scope of this paper: Kozarice, Stari Grabovac, Gornji Bogievci, Rajić and Brestača. The narrations of informants have referred to the period starting from the twenties of the 20th century to the present. Apart from the field transcriptions, data from the *Questionnaire* of the *Ethnological Atlas*, related to the villages of Stari Grabovac, Kozarice and Gornji Bogievci, have also been used in this article. The notes on traditional way of life in manuscripts of Luka Pejaković, an inhabitant of Stari Grabovac, and Katica Pereković, born in Gornji Bogievci, have also been included in the text, as well as the field report of Marija Ostojić, a student of ethnology, describing the wedding customs of Gornji Bogievci.